

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**YÂSİNCİZÂDE ABDÜLVEHHAB EFENDİ VE
HÜLÂSATÜ'L-BÜRHÂN FÎ İTÂATİ'S-SULTÂN
ADLI RİSÂLESİ**

Yüksek Lisans Tezi

UĞUR BABOĞLU

İstanbul, 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**YÂSİNCİZÂDE ABDÜLVEHHAB EFENDİ VE
HÜLÂSATÜ'L-BÜRHÂN FÎ İTÂATİ'S-SULTÂN
ADLI RİSÂLESİ**

Yüksek Lisans Tezi

UĞUR BABOĞLU

Danışman: DOÇ. DR. MEHMET ÖZŞENEL

İstanbul, 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi UĞUR BABOĞLU'nun YÂSİNCİZÂDE ABDÜLVEHHAB EFENDİ VE HÜLÂSATÜ'L-BÜRHÂN Fİ İTÂATİ'S-SULTÂN ADLI RİSALESİ adlı tez çalışması. Enstitümüz Yönetim Kurulunun 30.09.2013 tarih ve 2013/37-15 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 7 / 2 / 2014

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

1. Tez Danışmanı	Doç. Dr. MEHMET ÖZŞENEL
2. Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. AYNUR URALER
3. Jüri Üyesi	Doç. Dr. NUH ARSLANTAŞ

İmzası

GENEL BİLGİLER

İsim ve soy isim	:Uğur BABOĞLU
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Program	: Hadis
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Mehmet Özşenel
Tezin Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans-2014
Anahtar Kelimeler	: Yâsincizâde, Abdülvehhâb, Sultan, İtâat, Hadis, II. Mahmud, Osmanlı, Yönetici, Emir

ÖZET

YÂSİNCİZÂDE ABDÜLVEHHAB EFENDİ VE HULÂSATÜ'L-BURHÂN FÎ İTÂATİ'S-SULTÂN ADLI RİSÂLESİ

Osmanlı padişahlarından II. Mahmud döneminde (1808-1839), 1821-1822 ve 1828-1833 yılları arasında şeyhülslâmlık görevi yapan Yâsincîzâde Seyyid Abdülvehhab Efendi (ö. 1249/1833) görev yaptığı bu dönemin şartlarını göz önünde tutarak, Sultan II. Mahmud'un siyasi otoritesini sağlamlaştırması ve yaptığı reformlarda halkın desteğini arkasına alması amacıyla, İslâm'da yöneticilere itaat ile ilgili yirmibeş hadis içeren *Hulâsatü'l-Burhân fî İtâati's-Sultân* adlı eserini kaleme almıştır. Eserinde Osmanlı sultanlarının dinin yayılmasında ve düzenin sağlanmasında gösterdikleri olağanüstü gayretleri edebî bir dille ifade ettikten sonra ictimâî hayatta huzur ve istikrarın sağlanması için idareci ve âmirlerle itaatin son derece önemli olduğunu vurgulayarak bu konuda varid olan hadislerden seçtiklerini sırayla zikretmiştir.

Çalışma giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi, amacı, sınırları ve çalışma yöntemi kısaca belirtilmiştir. Birinci bölümde müellifin eserinde tetkik ettiği sultanlara itaat konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlar arasında büyük tartışmalara sebep olan hilafet, saltanat ve müslüman idareciye itaat meselesi özet olarak ele alınmıştır. İkinci bölümde, müellif Yâsincîzâde Seyyid Abdülvehhab Efendi'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri; eserin kaleme alındığı ortam, tarihî arka plan, risâlenin değerlendirilmesi ve daha sonra *Hulâsatü'l-Burhân fî İtâati's-Sultân* isimli risâlenin içinde geçen hadislerin tahrirleri ile tercümelerine yer verilmiştir.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname	: Uğur BABOĞLU
Department	: Basic Islamic Sciences
Programme	: Hadith
Supervisor	: Doç. Dr. Mehmet Özşenel
Type and Date of Thesis	: MA - 2014
Keywords	: Yâsincizâde, Abdülvehhâb, Sultan, obedience, hadith, Ottoman Sultan Mahmud II, Ottoman, administrator, leader (Imam)

ABSTRACT

YÂSINCİZÂDE SAYYİD ABD AL-WAHHAB EFENDİ AND HIS RİSÂLE CALLED HÜLÂSATÜ'L-BÜRHÂN FÎ İTÂATİ'S-SULTÂN

Yâsincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi (death 1249/1833) served as the Şeyhulislam two times (1821-1822 and 1828-1832) during the reign of Ottoman Sultan Mahmud II. Under the necessities of the time of his service, he wrote a book titled "Hulâsatü'l-Burhân fî Itâati's-Sultân", which contains 25 hadith about the importance of obedience to the administrator and leader (Imam) in the religion of Islam, for supporting Sultan Mahmud II to fortify his authority and gain the acceptance of people about the reforms he had implemented. In this book, he, first, highlights the extraordinary and continuing service of Ottaman sultans towards the sustenance and expansion of the religion and peaceful public life with a eloquent language. He, then, lists selected hadith of Prophet Muhammad (pbuh) emphasizing the important requirement of obedience to the administrators and leaders to assure stable security, safety, and peace of public.

This study (risâle) is composed of three sections: introduction and two main chapters. In the Introduction Chapter, importance of the topic of study, method of study and its limitations are explained briefly. In the first Chapter, in order to represent the issue of necessity of obedience to the administrators, he summarized the arguments and issues taken place among the Muslims on the subjects of Khilafah, Sultanate and Obedience to the Administrators after the Prophet Muhammad's time. In the Second Chapter, life, personal and scholarly characteristics and publishings of Yâsincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi; the political and social circumstances at the time of the risâle's publishing; historical background and event leading to that time; an evaluation and critical analysis of the risâle; and finally, translation and referencing of Quranic verses and Hadith were presented.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	ii
ÖNSÖZ	iii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLAFAFET, SALTANAT VE MÜSLÜMAN İDARECİYE İTAAT MESELESİNE GENEL BİR BAKIŞ

I. ANAHATLARIYLA BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE HİLAFAFET VE SALTANAT	4
II. MÜSLÜMAN İDARECİYE İTAAT	13

İKİNCİ BÖLÜM

YÂSİNCİZÂDE ABDÜLVEHHAB EFENDİ VE HULÂSATÜ'L-BURHÂN FÎ İTÂATİ'S-SULTÂN ADLI RİSÂLESİ

I. RİSÂLENİN KALEME ALINDIĞI ORTAM: TARİHÎ ARKA PLAN	25
II. YÂSİNCİZÂDE ABDÜLVEHHAB EFENDİ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ	37
III. RİSÂLENİN DEĞERLENDİRİLMESİ	40
IV. RİSÂLENİN TERCÜMESİ VE HADİSLERİNİN TAHRÎCİ	48
SONUÇ	67
EKLER	68
BİBLİYOGRAFYA	73

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.mkl.	: Adı geçen makale
a.mlf.	: Aynı müellif
b.	: İbn
Bkz	: Bakınız
h.	: Hicri
h.n.	: Hadis numarası
H.z.	: Hazreti
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celaluhu
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İSTEM	: İslâm Sanat Tarihi Edebiyat ve Mûsikî Dergisi
k.s.	: Kaddesallahu Sırrahu
n.s.	: Numarasız
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallâhu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak

ÖNSÖZ

İslâm Dini'nin Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci temel kaynağını teşkil eden hadisler, hemen her devirde bir fikrin desteklenmesi için âyetlerden sonra başvurulmuş en önemli delil olmuştur. İtikâdî, amelî ve ahlâkî konularda olduğu gibi ictimâî hayatın ve toplum düzeninin sağlanmasında, yönetenle yönetilen arasındaki hukukun belirlenmesinde âyetler kadar hadisler de önemli rol oynamıştır.

İnsanlık tarihi boyunca yönetenle yönetilen arasındaki ilişkinin var olduğu ve bu ilişkinin her devirde güncelliğini koruduğu tarihi bir vakıdır. Bu iki kesim arasındaki itaat ilişkisinin dayandığı temeller ve uygulama örnekleri günümüzde de tartışma konusudur. Neredeyse tarihin hiçbir döneminde itaat kültürü olmayan bir topluluğa rastlamak mümkün değildir. Bizim için her konuda olduğu gibi bu konuda da en önemli referans Hz. Peygamber (s.a.v.) ve O'nun güzide sahabileridir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hülefâ-yi Râşidîn döneminde itaat kültürünün en güzel örneklerini görmek mümkündür. Ancak Emevîler ve Abbâsîler döneminde bu itaat kültürünün bozulduğu, daha sonraki İslam toplumlarında, özellikle de Osmanlı'da ise bu ilişkinin rayına oturtulmaya çalışıldığı dönemler görülmüştür.

Osmanlı padişahlarından II. Mahmud döneminde (1808-1839), 1821-1822 ve 1828-1833 yılları arasında şeyhülislâmlık görevi yapan Yâsincîzâde Seyyid Abdülvehhab Efendi (ö. 1249/1833) Sultan II. Mahmud'un siyasî otoritesini sağlamlaştırması ve yaptığı reformlarda halkın desteğini arkasına alması amacıyla, İslâm'da yöneticilere itaat ile ilgili yirmibeş hadis içeren *Hulâsatü'l-Burhân fî İtâati's-Sultân* adlı eserini kaleme almıştır. Eserinde Osmanlı sultanlarının dinin yayılmasında ve düzenin sağlanmasında gösterdikleri büyük gayretleri edebî bir dille ifade ettikten sonra ictimâî hayatta huzur ve istikrarın sağlanması için idareci ve âmirlere itaatin son derece önemli olduğunu vurgulayarak bu konuda varid olan hadislerden seçtiklerini sırayla zikretmiştir.

Çalışma giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi, amacı, sınırları ve çalışma yöntemi kısaca belirtilmiştir. Birinci bölümde

müellifin eserinde tetkik ettiği sultanlara itaat konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için Hz. Peygamber’den sonra Müslümanlar arasında büyük tartışmalara sebep olan hilafet, saltanat ve müslüman idareciye itaat meselesi özet olarak ele alınmıştır. İkinci bölümde, müellif Yâsincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi’nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri; eserin kaleme alındığı ortam; tarihî arka plan, risâlenin değerlendirilmesi ve daha sonra ***Hulâsatü’l-Burhân fî İtâati’s-Sultân*** isimli risâlenin içinde geçen hadislerin tahrirleri ile birlikte günümüz Türkçe’sine tercümesine yer verilmiştir. Çalışma, risâlenin orijinal metnine ait resimlerin bulunduğu ekler bölümünden sonra, değerlendirme ve tespitlerin yer aldığı sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Çalışmanın başından itibaren yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mehmet ÖZŞENEL’e ve değerli fikirleri ile çalışmanın tamamlanmasına katkı sağlayan Sayın Doç. Dr. Aynur URALER ve Sayın Doç. Dr. Nuh ARSLANTAŞ’a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışma süresince maddi manevi açıdan bana destek olan Dr. Rashadat AHMADOV, Necmettin AZAK, Doç. Dr. Ayhan HİRA ve Selahattin DURSUN’a da şükranlarımı sunarım.

Uğur BABOĞLU

İstanbul 2014

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra birçok meselede olduğu gibi Müslümanların başına geçecek yöneticiler konusunda da tartışmalar başlamıştır. Bu yöneticilerin nasıl seçileceği, vasıfları, görev, yetki ve sorumlulukları, yöneten ve yönetilenlerin hakları ile yöneticilere hangi durum ve şartlarda itaatin gerektiği hangi durumlarda itaatin gerekmediği daima tartışıl原因lmıştır. Özellikle Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra siyasî ve îtikâdî tartışmaların merkezine yerleşen, Muâviye'den (r.a.) sonra da saltanata dönüşen hilafet meselesi İslâmî kaynaklarda oldukça geniş yer tutmaktadır.

İslam Dini'nde Allah'dan (c.c.) başlayıp Hız. Peygamber'e, oradan ulü'l-emre ve aşağıya doğru hiyerarşik ve bağlayıcı bir şekilde inen itaat anlayışı, hürriyet kavramının dünya siyasi düşüncesinde yaygınlaşmasından sonra giderek bozulmaya yüz tutmuştur. Buna karşılık idareciler tarafından, halkı yöneticilere itaate sevkeden çeşitli yöntem ve uygulamalar geliştirilmiştir. İlim adamlarını bu manada eserler yazmaya ve vaazlar vermeye teşvik etmek, bu yöntemlerden biridir. Osmanlı âlimlerinden ve II. Mahmud dönemi şeyhülislamlarından olan Yâsincizâde Abdülvehhab Efendi'nin kaleme aldığı *Hulâsatü'l-Burhân fi İtâati's-Sultân* isimli risâlede bu anlayışın bir ürünüdür.

Bir yandan içeride ve dışarıda karşılaştığı sıkıntılar ve isyan hareketleri diğer yandan yapmaya çalıştığı yenilik ve ıslahat hareketleri sebebiyle II. Mahmud dönemi (1808-1839), Osmanlı tarihinin en dikkat çeken, Osmanlı Devleti'nin en kritik ve buhranlı dönemidir.

Bu çalışmanın konusu olan *Hulâsatü'l-Burhân fi İtâati's-Sultân* isimli risâlenin daha iyi anlaşılabilmesi için birinci bölümde; başlangıçtan günümüze hilafet, saltanat ve müslüman idareciye itaat meselesi ele alınmıştır. İkinci bölümde de risâlenin değerlendirmesine geçmeden önce, risâlenin kaleme alındığı ortam; tarihî arka plana işaret edilmiştir. Daha sonra risâlenin değerlendirilmesi başlığı altında; risâlenin baskısı, muhtevası, müellifin hadisleri naklederken takip ettiği yöntem ve kaynak analizi ile risâlede geçen hadislerin tahriri yapılırken uygulanan metod hakkında bilgi verilmiştir. Risâlenin tercümesi ve tahriri başlığı altında ise, Arapça ve Osmanlıca olarak basılan

eserin Arapça orjinalinden günümüz Türkçe'sine tercümesi ve içinde geçen hadislerin tahricine yer verilmiştir.

Müellifin kaleme almış olduğu bu eser türünde yazılmış pek çok eser vardır. Bu manada Prof. Dr. İsmail KARA'nın hazırlayıp yayına sunduğu 5 ciltlik "*Hilafet Risâleleri*"¹ isimli eseri konuyla yakından alakalıdır. Müellif bu eserinde II. Abdülhamid döneminden başlayarak cumhuriyet devrine kadar olan hilafet risâlelerini belli kıstaslar dâhilinde derlemiş, hilafetle ilgili güncel makalelere yer vermiştir. Bu çalışmaya konu olan Yâsincizâde Abdülvehhab Efendi'nin *Hulâsatü'l-Burhân fî İtâati's-Sultân* isimli risâlesi, hilafet tartışmalarının başladığı tarihten önce kaleme alındığı için bu eserin kapsamına dâhil edilmemiştir.

¹ İsmail Kara, *Hilafet Risâleleri*, İstanbul 2002-2005.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLAFET, SALTANAT VE MÜSLÜMAN İDARECİYE İTAAT MESELESİNE GENEL BİR BAKIŞ

I. ANAHATLARIYLA BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE HİLAFET VE SALTANAT

Sözlükte “birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek” gibi anlamlara gelen hilafet kelimesi, terim olarak İslâm devletlerinde Hz. Peygamber’den (s.a.v.) sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder.² İslâm siyâsî düşüncesinde devlet başkanlığının bir adı da imamettir. Devlet başkanına, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için halife, önder ve lider olması sebebiyle de imam denildiği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer (r.a.) devrinden itibaren “Emîrû’l-mü’minîn” tabirinin halife yerine kullanıldığı ve ileri dönem kaynaklarında cemaatle kılınan namazlardaki imamlıktan ayırmak için devlet başkanlığına “İmâmet-i kübrâ” veya “İmâmet-i uzmâ” denildiği görülür. Müslüman toplumlarda devlet başkanlığına hilafet denmesi, halifenin risâlet görevi hariç Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yerine geçerek onun dünyevî otoritesini temsil etmesi, yeryüzünde dinin hükümlerini uygulamak, dünya işlerini düzene sokmak üzere Allah’ın yeryüzündeki hâkimiyetini veya bütün müminlere ait olan hilafet ve yetkiyi temsil etmesi gibi sebeplerle açıklanır.³

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) biri peygamberlik, biri de İslâm’ın ve Kur’an-ı Kerim’in esaslarını bizzat uygulama olmak üzere iki önemli görevi vardı. İkinci görevini yerine getirirken hicretten sonraki dönemde Medine’de kurmayı başardığı bir devletin başkanlığını yaptı.⁴ Vefatıyla birlikte Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ilk görevi sona erdi. Son peygamber olduğu için de yerine Allah tarafından bir başkası gönderilmedi. Ancak ikinci görevi devam edecekti ve bunu kimin yerine getireceğini ümmeti belirlemek zorundaydı. Bu sebeple vefatının Müslümanlar üzerinde bıraktığı büyük üzüntü ve şaşkınlık sürerken, onun yerine devletin başına kimin geçeceği tartışması hemen başladı ve seçilen Hz. Ebû Bekir’e (r.a.), Resûlullah’ın bu ikinci görevini yüklenmesinden dolayı “Halîfetü Resûlillâh” unvanı verildi. Aslında bu unvan devlet başkanlığına yani

² Casim Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, XVII, 539; Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, İstanbul 2005, s. 1

³ Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, XVII, 539.

⁴ İslâm kaynakları, bugün bazı araştırmacıların Medine Şehir Devleti veya İlk İslâm Devleti dedikleri bu devlete bir ad koymadıkları gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) için kullandıkları çeşitli isim ve sıfatların yanında onun devlet başkanı olduğunu gösteren bir unvan veya sıfata da yer vermemişlerdir. Mustafa Fayda, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *DİA*, XVIII, 325.

emirliğe tekabül ediyordu. Daha sonra ilk Müslümanlar, önceleri “Halîfetü Halîfeti Resûlillâh” diye hitap ettikleri ikinci halife Hz. Ömer’e (r.a.) “Emîrü’l-mü’mînîn” demeye başladılar ve bu unvan diğer râşid halifelerle birlikte onların arkasından gelen Emevî ve Abbâsî halifelerine de verildi.⁵

Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) vefat ettiği gün Medineli Evs ve Hazrec kabilelerinin ileri gelenlerinden bazı kimseler Sakîfetü Benî Sâide denilen hurmalıkta toplanarak içlerinden birini devlet başkanı seçmek istediler. Kur’ân-ı Kerîm’de devlet başkanının nasıl belirleneceği konusunda bir usul gösterilmemiş; Hiz. Peygamber de (s.a.v.) vefatından sonra devletin başına kimin geçeceği hakkında bir şey söylememişti. Medineli Müslümanlar bu hususta kendilerini yetkili görüyorlardı. Onlar Medine’nin yerlileriydi. Hicretten önce de bu şehirde yaşıyorlardı. Çoğunluğunu Mekke’li muhacirlerin teşkil ettiği diğer Müslümanlar ise buraya sonradan gelmişler ve yanlarına sığınmışlardı. Dolayısıyla Resûlullah vefat edince riyasetin kendi hakları olduğunu düşünmeye başladılar. Toplantıda bu makama Sa’d b. Ubâde’yi aday gösterdiler. Sa’d b. Ubâde Hazrec kabilelerinin reisiydi. Devlet başkanlığının ensarın elinde bulunmasını istediği için teklifi kabul etti. Ensardan bazı kimseler ise Sa’d’ın riyasetini uygun bulmuyorlardı. Onlardan bir kısmı, muhacirlerin bu duruma rıza göstermemesinin muhtemel olduğunu söyleyerek konunun başka yönlerine de dikkat çektiler. Bu arada Kureys’ten bir emîr, ensardan bir emîr seçilmesini teklif edenler de oldu. O sırada Hiz. Ömer (r.a.) Ensar’ın toplandığını öğrendi ve Ebû Bekir’e (r.a.) durumu bildirdi; Ebû Ubeyde b. Cerrâh’ı da yanlarına alarak toplantı yerine gittiler. Hiz. Ebû Bekir (r.a.) uzunca bir konuşma yaptı. Resûlullah’ın kabilesine mensup olan muhacirlerin ona ilk önce iman ettiklerini, kendisine yardımda bulunduklarını, çeşitli eziyet ve işkencelere dayandıklarını anlattı. Bu sebeple Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) dostları ve akrabaları sıfatıyla emirliğin onların hakkı olduğunu söyledi. Bu arada Ensarın faziletlerini dile getirip İslâmiyet’e ve Resûl-i Ekrem’e yaptıkları hizmetlerin inkâr edilemeyeceğini, ilk muhacirlerden sonra en şerefli kimselerin ensar olduğunu belirtti. Hiz. Ömer (r.a.) ile Ebû Ubeyde’den birini halife seçmelerini istedi. Ancak onlar, “Allah’a andolsun ki sen sağken bu görevi üzerimize alamayız. Çünkü sen ilk muhacirlerin en meziyetlisi, hicret sırasında mağarada bulunan iki kişiden birisi ve namaz kıldırmakta Resûlullah’ın halifesisin; uzat

⁵ Fayda, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *DİA*, XVIII, 325-326.

elini sana bey'at edeceğiz” diyerek ona doğru yürüdüler. Bu sırada ensardan Beşîr b. Sa'd onlardan önce davranarak Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) bey'at etti. Onun arkasından Sa'd b. Ubâde hariç orada bulunanların hepsi, ertesi gün de Mescid-i Nebevî'de Medine'deki Müslümanların büyük bir kısmı bey'at etti. Hz. Ali (r.a.) ile diğer bazı sahâbîler ise daha sonra bey'at etmişlerdir. Böylece Hz. Ebû Bekir (r.a.) Medine'deki Müslümanların büyük bir çoğunluğunun bey'at etmesiyle halife seçildi.⁶

Hz. Ebû Bekir (r.a.), 13 yılı Cemâziyelâhir ayının başında (Ağustos 634) namaza çıkamayacak derecede rahatsızlanıp ölümünün yaklaştığını anlayınca imamlık görevini Hz. Ömer'e (r.a.) bırakarak yerine onu halef tayin etmeye karar verdi. Bu düşüncesini Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân, Saîd b. Zeyd ve Üseyd b. Hudayr gibi ileri gelen sahâbîlerle tartıştı. Bu hususta Hz. Osman'a (r.a.) bir ahidnâme yazdırıp mühürledi.⁷ Daha sonra yanına Hz. Ömer (r.a.) ile Hz. Osman'ı (r.a.) alarak Mescid-i Nebevî'de halka şöyle hitap etti: “Sizin için halife seçtiğim kişiye razı olur musunuz? Bir yakınımı tayin etmedim. Allah'a andolsun ki bütün gücümle düşünüp taşındım ve sonuçta Ömer b. Hattâb'ı uygun buldum; onu dinleyin ve ona uyun”. Orada bulunanların hepsi, “Duyduk ve itaat ettik” dediler. Böylece Hz. Ömer (r.a.) ikinci halife olarak seçilmiş oldu.⁸ Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) “Halîfetü Resûlillâh” diyen sahâbîler, Hz. Ömer'e (r.a.) “Halîfetü Halîfeti Resûlillâh” demeye başladılarsa da bu ifade dile zor geldiğinden, ayrıca daha sonraki halifeler için de uzayıp gideceğinden halifeye “Emîrû'l-mü'minîn” şeklinde hitap etme fikri benimsendi.⁹

Hz. Ömer (r.a.) kendisinden sonraki halifeyi şahsen belirlemeyip seçimi altı kişilik bir şûra heyetine bırakmıştır. Bu altı kişi yaptıkları görüşmeler sonunda kendi aralarından Hz. Osman'ı (r.a.) seçmiş, ardından da halkın bey'ati alınmıştır. Bu uygulama, ileriki dönemlerde teşekkül edecek olan hilafet nazariyelerinde halifenin ehlu'l-hal ve'l-akd tarafından seçilmesi halinde meşruiyet kazanacağı fikrine temel teş-

⁶ Fayda, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *DİA*, XVIII, 324; a.mlf., “Ebû Bekir”, *DİA*, X, 103.

⁷ Ahidname için bkz. İbrahim Sarıçam, *Hz. Ömer*, Ankara 2010, s. 90

⁸ Mustafa Fayda, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 45.

⁹ Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, XVII, 540.

kil etmiştir.¹⁰

Hiz. Osman'ın (r.a.) bazı uygulamalarının gerek muhacir ve ensar gerekse taşradaki insanlar arasında hoşnutsuzluk uyandırması, halifeliğinin altıncı yılından sonra iç karışıklıkların giderek artması ve halifeye karşı sert bir muhalefetin oluşması, Hiz. Osman'ın (r.a.) da görevde kalmakta ısrar etmesi ve neticede şehid edilmesi, halifenin sorumluluğu, halifenin görevini ifada kusur ettiğinde görevinden çıkartılıp çıkartılmayacağı, isyan ve siyasî muhalefet gibi konularda farklı görüşlerin ileri sürülmesine zemin hazırlamıştır.¹¹ Hiz. Osman'ın (r.a.) akıbetinin şehitlikle sonuçlanacağını, Hiz. Ali (r.a.) de dâhil Medine'de sahabe büyüklerinin hiçbirini bilmemekteydi. Hiz. Osman (r.a.) şehid edilince Ümeyye soyuna mensup olanlar Medine'den süratle uzaklaşmış ve böylece şehir bütünüyle isyancıların hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra ashap mescidde toplanarak yeni halife seçimine gitmişlerdir. Görev için en kuvvetli aday Hiz. Ali (r.a.) idi. Son halife seçiminde Hiz. Osman'la (r.a.) seçim yarışına giren Hiz. Ali (r.a.) idi. O dönemde Medine'de en saygı duyulan kişiydi. Ali b. Ebî Tâlib kendisine yapılan hilafet teklifini orada bulunan Talha ve Zübeyr'e yöneltmiş, fakat ısrar üzerine bey'atı kabul etmiştir.¹² Ancak Hiz. Osman'ın (r.a.) şehid edilmesiyle başlayan bu süreç Hiz. Ali'nin (r.a.) icraatına karşı gösterilen tepkiler, Muâviye'nin (r.a.) Hiz. Osman'ın (r.a.) kanını bahane ederek başlattığı iktidar mücadelesi, ashabın ileri gelenlerinin de katıldığı iç çatışmalar, sonuçta binlerce Müslümanın ölümü, bu dönemden itibaren Müslümanlar arasında baş gösteren ve günümüze kadar devam eden siyasî ihtilâfların başlangıcını teşkil etmiştir.¹³

Hiz. Ali (r.a.) ölüm döşeginde iken kendisinden sonra halife olacak kişiyi belirlemesi istenmiş; ancak o, başına gelenlerden çıkardığı tecrübe ile halifelik seçimini halka bırakmıştır. Hiz. Ali'nin (r.a.) şehid edilmesinin ardından (19 veya 21 Ramazan 40/26 veya 28 Ocak 661) Ubeydullah b. Abbâs Kûfelileri halife olarak Hiz.Hasan'a (r.a.)

¹⁰ Avci, "Hilâfet", *DİA*, XVII, 540; İsmail Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438; Geniş bilgi için bkz. Azimli, *a.g.e.*, s. 89, 101.

¹¹ Avci, "Hilâfet", *DİA*, XVII, 541; Azimli, *a.g.e.*, s. 101.

¹² Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", *DİA*, II, 372.

¹³ Avci, "Hilâfet", *DİA*, XVII, 541.

bey'ata davet etmiş; aynı gün veya iki gün sonra Kûfe'de kendisine bey'at edilmiştir.¹⁴ Ancak Hz. Hasan (r.a.) hem kendisine bey'at eden Kufelilere güvenemediğinden hem de Muâviye'nin (r.a.) sürekli yönlendirmelerinden dolayı Müslümanlar arasında yeni bir savaşın çıkmaması için halifelikten çekilerek görevi Muâviye'ye (r.a.) devretmiştir.¹⁵

Hz. Hasan'ın (r.a.) halifelikten feragat etmesinden sonra Kûfe Mescidi'nde Muâviye'ye (r.a.) umumi bey'at alınmasıyla İslâm toplumundaki iktidar mücadelesi sona ermiştir. Muâviye (r.a.) ile İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Hilafetin saltanata dönüşmesi olarak tanımlanan bu değişiklik, onun yakın akrabası sıfatıyla Hz. Osman'ın (r.a.) kanını dava etme gerekçesiyle başlattığı kabile hâkimiyeti yönü ağır basan bir mücadeleyi kılıcının kuvvetiyle kazanması neticesinde ve ilk dört halifenin seçilme usullerinden tamamen farklı biçimde ortaya çıkmıştır. İlk dört halifenin seçimlerinde, ilk Müslümanlardan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yakın arkadaşlarından biri olma ve istişare yolu ile seçilme prensipleri dikkate alınmıştı. Muâviye'nin (r.a.), daha sonraları Ehl-i sünnet tarafından bir "ictihad hatası" olarak yorumlanan siyasi mücadele sonunda hilafet makamını işgal etmesi hilafet sisteminin özünde büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişiklikler, Hz. Osman'ın (r.a.) kanını dava etmenin hilafet meselesiyle hiçbir ilgisi olmadığı halde sırf bu motifi kullanarak hilafet makamına oturan Muâviye'nin (r.a.), oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesi ve halifeliğin intikalinde veraset sisteminin ortaya çıkmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Kitap ve Sünnetin uygulanmasını sağlayan, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vekili sıfatıyla iş gören, devletin menfaatleriyle şahsî ve ailevî menfaatlerini birbirinden ayıran ideal râşid halifelerin yerini; dini ikinci plana atan, kuvvete dayanan, devleti hilafet-saltanat karışımı mutlak-teokratik-irşî bir monarşi ile idare eden halifeler aldı. Artık halife resmî unvanı bakımından olmasa bile fiilen hükümdardı. Bu dönemde devlet yönetimi dünyevî bir mahiyet kazandı. Bu sebeple Emevî hilafetinin meşrûiyeti İslâm tarihi boyunca tartışılan bir konu olmuştur.¹⁶

Abbâsîler ve sonrasındaki Müslüman hanedanlıklar Emevîler gibi saltanat sistemini korumayı tercih etmişlerdir. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nesep itibarıyla yakınlığı da

¹⁴ Ethem Ruhi Fırlı, "Hasan", *DİA*, XVI, 282.

¹⁵ Fırlı, "Hasan", *DİA*, XVI, 283.

¹⁶ Bkz. İsmail Yiğit, "Emevîler", *DİA*, XI, 87.

meşruiyetleri için temel gerekçe yapan Abbâsîler’de başlangıçta güçlü olan hilafet, 945 yılında Büveyhîler’in Bağdat’ı işgal etmeleri ile Şiiilerin kontrolüne girmiştir. Büveyhî emirlerine emîrû’l-ümerâlık payesi vermek zorunda kalan Abbâsîleri bu durumdan 1055 yılında Bağdat’a giren Selçuklu sultanı Tuğrul Bey kurtarmıştır. Selçuklu sultanları da, halifeliği ortadan kaldırmak veya mevcut halifeyi değiştirmek gibi bir girişimde bulunmamışlardır.¹⁷ Abbâsî halifeleri “Halîfetü Resûlillah” yerine, “Halîfetullah” veya “Zıllullah fi’l-arz” (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) unvanlarını kullanmışlar böylece halifenin gücünün kaynağını ilâhî bir temele dayandırmışlardı. Hulefâ-yi Râşidîn’e ve Emevî halifelerine adlarıyla hitap edilir ve huzurlarına rahatlıkla girilirken Abbâsî halifeleri saray hiyerarşisinin teşrîfâtı ve debdebesiyle halktan ayrılmışlardı. Halife nazârî olarak şeriatın bütün hükümlerine uymak mecburiyetinde olmakla birlikte uygulamada hiç de öyle değildi. Hilafet düzenli askerî kuvvetlere dayanıyor ve iktidar ücretli bürokrasiyle sağlanıyordu.¹⁸

O dönemde İslâm dünyasındaki parçalanma hilafet kurumuna da yansımıştır. 298/909 yılında kurulan Fatimîler, Hz. Ali (r.a.) evladının hilafete liyakatini ileri sürerek Mısır merkezli Şii halifeliği kurmuşlardır. Siyasî, idarî ve kültürel açıdan oldukça farklı bu yapı, iki buçuk asır kadar devam etmiştir. Fatimî hilafeti 1171 yılında Salahaddin Eyyubî tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁹ Öte yandan Abbâsî hilafetinin zayıflaması, Şii Fatimîlerin de tehdidine karşı İspanya’daki Endülüs Emevî Devleti’nde III. Abdurrahman zamanında hilafet ilan edilmiştir. Abbâsî ihtilâlinden sonra başlayan Emevîler’e yönelik katliamdan kurtularak Endülüs’e kaçan Halife Hişâm b. Abdülmelik’in torunu Abdurrahman ed-Dâhil 756 yılında burada bağımsız bir emirlik kurmayı başarmışsa da III. Abdurrahman’a kadar hükümdarlar halife unvanını kullanmamışlardır. III. Abdurrahman bir yandan kurduğu siyasî birliği sürdürebilmek, öte yandan da Kuzey Afrika’da hızlı bir biçimde yayılan Şii Fâtımîler’le mücadele edebilmek için 316/929’da kendisini Nâsır li-dînillâh unvanıyla halife ilân etmiştir.²⁰

Osmanlı sultanları da I. Murad’dan itibaren kendilerini halife addetmiş ve bu

¹⁷ Bkz. Osman Çetin, *Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Bursa 2009, s. 94.

¹⁸ Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, XVII, 543.

¹⁹ Bkz. Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991, s. 47-49.

²⁰ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 50-51.

unvanı kullanmışlardır. Hilafet, Yavuz Sultan Selim'in Memlûk devletini ortadan kaldırarak Mısır'a hâkim olmasından sonra Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Osmanlı devletinin hilafeti temsil etmesinin meşru oluşuna dört esas verilmektedir: İlâhî iradenin tecellisi; ecdattan tevarüs etmek; siyasî ve askerî güç sahibi olarak i'lây-i kelimetullah için fütuhatta bulunmak; ulemâ, devlet adamları, askerler ve halkın tasvip ve bey'atı. Bu husus Osmanlı Devleti'nin resmî dokümanlarında da yer almıştır. Ancak bu dokümanlarda klasik teorideki Kureyş'ten gelme şartından bahsedilmemektedir. Zira Osmanlı anlayışına göre bu şart Hulefâ-yi Râşidîn dönemine münhasırdır. II. Abdülhamid zamanında gerek lâyihaı gerekse diğer yazıları ile tıpkı Kanunî döneminde Lutfî Paşa'nın yaptığı gibi Osmanlı hilafetini savunan Cevdet Paşa'ya göre ashabın çoğunluğunun halifenin Kureyş'ten olmasını istemesi bu kabilenin Araplar arasındaki itibarı dolayısıyladır. Ulemânın çoğuna göre ise hilafet gibi imamet de din ve dünya işlerinde "riyâset-i umûmiyye" demektir ve bu şekilde ümmetin işlerini üzerine alan kimseye imâmü'l-müslimîn denir.²¹

Osmanlılar'ın Hicaz ve Mısır'da hâkimiyet kurmalarından sonra İslâm dünyasındaki itibarları artmıştır. Osmanlı'nın Şii İran'ı dize getirmesi, Memlûk Devleti'ni ortadan kaldırması, Hristiyan Avrupa'ya karşı büyük zaferler kazanması, Kızıldeniz'deki Portekiz donanmasını tehdit etmesi, İslâm dünyasındaki saygınlığını artırmıştı.²²

Ancak bütün bu başarıları rağmen, Osmanlı sultanları halife payesinden ziyade sultanlık payesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Ancak zaman zaman bu payenin kullanıldığı bilinmektedir. Aslında siyasî gücü elinde bulunduran Osmanlı sultanlarının bu payeyi kullanmaya pek ihtiyaçları da yoktu.²³ Osmanlılar'da hilafetin nüfuzunun ülke sınırları dışında ne zaman artmaya başladığı konusu tartışmaya açık gözükse de, hilafetin bir iktidar aracı olarak ilk defa kullanılması, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan

²¹ Azmi Özcan, "Hilâfet: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVII, 546.

²² Kazıcı, *a.g.e.*, s. 129. Nitekim Yavuz Sultan Selim, bu başarıları sebebiyle el-Melikü'r-Rahîm Şirvan Şah Şeyh İbrahim'e gönderdiği mektupta Memlûkler'in hac yolunu korumaktan âciz olduğunu ve Allah'ın bu bölgede düzeni sağlamayı şahsına nasip ettiğini bildirerek Müslüman idarecilerin ve bu arada onun da kendisinin hilâfet unvanını kabul etmesini ve hutbeleri adına okutmasını istemiştir. Bkz. Özcan, "Hilâfet: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVII, 546.

²³ T.W. , Arnold,"Halife", *İA*, V/1, 151.

sonra olmuştur. II. Katerina'nın Osmanlı ülkesindeki Ortodokslara himaye hakkı istemesi üzerine Osmanlı murahhası da anlaşmaya halife unvanına istinaden halifenin Rus hâkimiyetindeki Türk ve Müslümanların hamisi olduğu maddesini koydurmuştur.²⁴ Sonraki süreçte gerek İslâm devletleri gerekse gayr-ı müslim devletler hilafetin çoğunlukla Osmanlılar tarafından sırtlandığını kabul etmişlerdir.²⁵ Hilafet zamanla bazı değişiklikler geçirmiştir. Tanzimat'la birlikte geleneksel hilafet anlayışındaki halifenin dinin hâdimi ve devletin siyasî reisi düşüncesi, fermanın öngördüğü unsurların birleşimi ve eşitlik hedefleri nedeniyle gayr-ı müslim tebaa saltanatla; Müslüman tebaa ise hilafetle kuşatılma yoluna gidilmiştir.²⁶

Osmanlı Devleti'nin büyük sıkıntılar içinde bulunduğu bir zamanda tahta geçen II. Abdülhamid zamanında devlet bir taraftan Tanzimat tecrübesiyle ortaya çıkan yeni problemlerle uğraşırken; diğer taraftan da Rusya ile girişilecek büyük bir savaşın eşiğindeydi. Dış siyasette ise devlet giderek bir yalnızlığın içine itilmekteydi. II. Abdülhamid'in önündeki iki âcil mesele birliği korumak ve gittikçe artan dış baskılardan kurtulmaktı. Hilafet geleneği de buna müsaitti. Bu süreçte hilafet devletin ve milletin bekası için içeride, devletlerarası rekabette bir koz olarak da dışarıda çok önemli bir fonksiyona sahip olacak; Abdülhamid de bu gücü etkin bir şekilde kullanacaktır.²⁷

II. Meşrutiyet'le birlikte hilafetin kazanmış olduğu milletlerarası mahiyet korunmaya çalışılmış, fakat iç siyasetteki konumu daraltılmak istenmiştir. Hilafetin ülke içindeki ağırlığı azaltılmak, buna karşılık meclis ve anayasa gibi yeni kurumlar da

²⁴ Kazıcı, *a.g.e.* , s. 130.

²⁵ Seyfettin Erşahin, "Ulemâ ve Osmanlı Yenileşmesi: II. Mahmud'un Bazı Islahatı Karşısında ulemânın Tutumu Üzerine Tespitler", *Diyanet İlmi Dergi*, 1999, c. XXXV, sy. 1, (Özel Sayı), s. 249. Nitekim bazı İslâm devletlerince Osmanlı devletinden yardım talepleri buna bir örnek teşkil etmektedir. 1819'da tek taraflı olarak Osmanlı Devleti'ne bey'at ve bağlılık yemini edip durumu bir mektupla Babiâli'ye bildiren Buhara Hanı Haydar Şah'a verilen cevapta Osmanlı padişahının hâdimü'l-haremeyn ve halife sıfatıyla bütün Müslümanların sığınağı olduğu, dolayısıyla Haydar Şah'ın ayrıca bey'atına ihtiyaç bulunmadığı belirtilmektedir. 1850'de de Sultan Abdülmecid, II. Selim zamanından beri Osmanlı himayesinde bulundukları gerekçesiyle Hollandalılara karşı yardım isteyen Uzakdoğu'daki Açe Müslümanları'nın bu isteğine icabet ederek bu himayenin mevcudiyetini teyit etmiştir. Bkz. Özcan, "Hilâfet: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVII, 547.

²⁶ Özcan, "Hilâfet: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVII, 547.

²⁷ Kazıcı, *a.g.e.* , s. 130-131; Özcan, "Hilâfet: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVII, 547.

güçlendirilmek hedeflenmiştir.²⁸ I. Dünya Savaşı'ndan mağlûp çıkan devletlere uygulanacak yaptırımlar galipler arasında tartışılırken hilafeti elinde bulunduran Osmanlılar'ın daima potansiyel bir panislamist tehdit oluşturacağı ve bu tehdidin bertaraf edilmesi gerektiği fikri arka planda mevcuttu. Ankara ve İstanbul'da kurulu iki hükümetin sebep olduğu iki başlılıktan kurtarılması gerektiğine inanan meclis, 1 Kasım 1922'de saltanatı hilafetten ayırarak lağvetti. Hilafet ise çetin müzakereler sonunda çıkan kanuna göre sadece dinî muhtevalı bir kurum olarak devam edecek ve halife hiçbir siyasî faaliyete katılmayacaktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu kararını kabullene-meyen son padişah VI. Mehmed, hem can güvenliğinden endişe ettiği hem de unvanlarını korumak istediği için 16-17 Kasım 1922 gecesi İngilizlere sığındı. Bunun üzerine veliaht Abdülmecid Efendi ile görüşülerek kendisinden saltanat iddiasında bulunmayacağına dair bir belge alındı.²⁹ Buna göre Abdülmecid Efendi sadece "Halîfe-i müslimîn" unvanını kullanacak, bu unvana başka sıfatlar eklenmeyecekti. Ayrıca İslâm dünyasına hitap eden bir beyanname hazırlayarak onaylanmak üzere Ankara'ya gönderecekti. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilânından sonra sosyal, ekonomik, hukukî, siyasî ve kültürel reformlara sıra gelmişti. Gündemin ilk sıralarında ise hilafet kurumunun statüsü yer alıyordu. 3 Mart 1924 günü Halk Fırkası grubunda alınan karar doğrultusunda Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının hazırladığı, hilafetin kaldırılmasına dair 12 maddeden oluşan bir kanun teklifi kabul edilerek önerge kanunlaşmış oldu.³⁰

Hilafetin kaldırılması İslâm âleminde büyük bir şaşkınlık yaratmış ve büyük tepkilere yol açmıştır. Değişik yerlerden gelen tepkilerde Ankara hükümetinin geri adım atması istenmiş; bütün Müslümanları ilgilendiren böyle önemli bir konuda yalnız başına karar verilemeyeceği belirtilse de, Ankara bu tepkilere aldırış etmemiştir. Ardından bu şaşkınlık, çeşitli yerlerde halife adaylarının ortaya çıkmasıyla yerini bir bekleyişe bırakmış; müteakiben de kongreler tertip edilmiştir. Bu bağlamda 1926'da Kahire'de, 1931'de Kudüs'te yapılan bu kongrelerden de bir şey çıkmamıştır.³¹

²⁸ Özcan, "Hilâfet: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVII, 548.

²⁹ Özcan, "Hilâfet: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVII, 549.

³⁰ Özcan, "Hilâfet: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVII, 550-551.

³¹ Özcan, "Hilâfet: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVII, 552.

II. MÜSLÜMAN İDARECİYE İTAAT

Yöneten yönetilen ilişkisi sonucu ortaya çıkan itaat kavramının, ilk insan Hz. Adem’le ortaya çıktığını ve insanlık tarihinin sonuna kadar da güncelliğinden bir şey yitirmeyeceğini söylemek iddialı bir yaklaşım olmaz. İnsanın olduğu yerde yöneten ve yönetilenin var olduğu gerçeğinden hareketle, bu iki kesim arasındaki itaat ilişkisinin hangi temellere oturduğu, değişik dönemlerde nasıl tezahür ettiği günümüz insanının da gündeminde olan ve zihinleri meşgul eden bir sorundur. Neredeyse tarihin hiçbir döneminde itaat kültürü olmayan bir topluluğa rastlamak mümkün görünmemektedir.³²

Sözlükte “baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek” anlamına gelen “itaat” konusunda Kur’an-ı Kerim’de itaat edilmesi gereken üç önemli kategori üzerinde durulur: Allah, Allah’ın Resûlü ve yöneticiler.³³

Kur’an-ı Kerim’de peygambere itaat genellikle Allah’a itaat emrinin hemen arkasından gelmektedir. Allah’a itaatin gerçeklik kazanması, O’nun buyruklarını insanlara açıklayan ve bunlara uymanın peygamberler vasıtasıyla mümkün olacağı belirtilmiştir.³⁴

Kur’an-ı Kerim’de Allah ve Resûlü ile birlikte Müslüman toplumun değerlerini paylaşan yöneticilere de (*ulü’l-emr*) itaat bir gereklilik olarak vurgulanmıştır.³⁵ İslâm’ın, toplumun her kesiminde adaleti tesis etmeyi hedef alması, yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkiye dair düzenlemeler getirilmesini gerekli kılmıştır. Bu çerçevede yöneticilere itaat, yönetilenlerin sorumluluk alanına giren önemli bir dinî görev olmaktadır.³⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.), Veda Haccı’nda cennete girebilmek için İslâm’ın temel ibadetleri yanında devlet adamlarına itaat etmeyi de zikretmiştir.³⁷ Âyette geçen “*ulu’l-emr*” tabiri - çoğul sığası dikkate alınarak - ulemâ, valiler, fıkıh ve din ehli, seriyye

³² İlyas Canikli, “İtaat Kültürünün Oluşmasında Hadislerin Rolü”, *İslâmi İlimler Dergisi*, sy. 1-2, İstanbul Bahar-Güz 2009, s. 307.

³³ Nisa 4/59. Kur’an’da buna kelime olarak olmasa da “birr” ve “ihsan” anlamında “ana-babaya itaatte zikredilmektedir. Bkz. İsra 17/23; Meryem 19/14, 32.

³⁴ Âl-i İmrân 3/31; Nisa 4/80.

³⁵ Nisa 4/59.

³⁶ Ömer Mahir Alper, “İtaat”, *DİA*, XXIII, 444.

³⁷ Müslim, “Hac”, 194. h.n. 1218; Tirmizî, “Fiten”, 2. h.n. 2610; “Tefsir”, 2. h.n. 3087.

komutanları, hakimler gibi farklı kimseleri de ifade ettiği kabul edilmişse de, genel anlamda “*ulü’l-emr*”den maksadın devletin en yüksek icra makamı kabul edilmiştir.³⁸

Ancak Kur’an-ı Kerim’de genel anlamda yönetilen kesimin yöneticilerine itaat etmesi gerektiği belirtilmesine karşın, bu itaat belli şartlara bağlanmıştır. İtaatin belirli şartlarda gerçekleştiğine işaret eden âyetlerden bazıları da şunlardır:

*“Kendilerine hainlik edenleri savunma, zira Allah daima hainlik yaparak günah işleyenleri sevmez.”*³⁹ *“Allah’tan korkun ve bana itaat edin. Müşriklere boyun eğmeyin. Onlar yeryüzünde fesat yaparlar. (Onlar) ıslah yapmayanlardır.”*⁴⁰ *“Rabb’inin hüküm vermesine kadar sabret. Onların günah işleyen ve inkarcı olanlarına uyma.”*⁴¹ *“Şüphesiz Rabb’in kim(ler)in kendi yolundan saptığını, kimlerin iyi yolda olduğunu en iyi bilendir. Öyleyse yalanlayanlara itaat etme.”*⁴²

Görüldüğü üzere bu âyetler her ne kadar doğrudan yönetimle ilgili olmasa da en azından nelere itaat edileceği ve nelere itaat edilmeyeceği hususunda bir ölçü ortaya koymaktadır. Âyetlere kıyasla, bu ölçülerin idari işler için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Hainlik yapanlara, müsriflere, işleri aşırı olanlara, günah işleyen inkarcılara ve İslâm’ı yalanlayanlara itaatin zorunlu olmadığını bu âyetlerden anlamak mümkündür. Kur’an-ı Kerim bir yandan “buyruk sahiplerine itaat”ı emrederken, zikredilen âyetlerdeki olumsuz tavır ve hareketlerle bu itaatin ortadan kalkacağını da bizlere hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim, kuralsız ve sınırsız bir itaat anlayışını ön görmemektedir.⁴³

İslâm toplumlarında kabul edilen genel ilkeye göre insan toplulukları kural olarak barış ve anlaşma halinde yaşmalıdır. Fert ve toplum arasındaki münasebet itaat statüsünde olacaksa bunun “mâruf” çerçevesine girmesi gerekir. “Bilinen, tanınan, yadırganmayıp benimsenen şey” manasına gelen mârufun Kur’an-ı Kerim’deki kullanı-

³⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 1376-1377.

³⁹ Nisa 4/107.

⁴⁰ Şura 26/150-152.

⁴¹ Dehr 76/24.

⁴² Kalem 68/7-8.

⁴³ Canikli, “a.g.mkl.”, s. 308.

lışları çerçevesinde “aklın kabul ettiği, dinin benimsediği, insan tabiatının ve toplumun uygun gördüğü fiil ve davranış” diye anlaşılması mümkündür. Yaygın bir söyleyişle, “Yaratana âsi olunacak yerde yaratılmışa itaat yoktur” şeklinde ifadesini bulan kriter birçok rivâyetle Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilmiştir.⁴⁴ Bu anlayışa göre itaat, ulü’l-emr’in İşlâm hukuku kurallarına uyması ile sınırlıdır. Allah’ın emirlerine ve Resûlullah’ın (s.a.v.) emirlerine uymayan ulü’l-emre itaat zorunluluğu yoktur. Zira ulu’l-emir yeryüzünde Hz. Muhammed’in (s.a.v.) halefidir.

Hadis kitaplarında, yöneticiye itaati konu edinen epeyce rivâyet mevcuttur. Bazı rivâyetlerde itaat belli şartlar çerçevesinde gerçekteşirken, bir grup rivâyetlerde de hiçbir şarta bağlı olmadan, sadece yönetenlerin haklarını ön plana çıkaran, Kur’an-ı Kerim’e ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) uygulamalarına uymayan itaat anlayışı telkin edilmektedir.

Bazı rivâyetlerde itaat, idarecinin Kur’an-ı Kerim’e uygun hareket etmesine ve kötülüğü emretmemesine bağlanmaktadır. Birçok hadis eserinde yer alan “*Kötülüğü emretmedikçe, Müslümana sevdiği ve sevmediği şeyde dinlemek ve itaat etmek vardır. Eğer kötülük emredilirse dinleme ve itaat etme yoktur.*”⁴⁵ Aynı çerçevede Yahya b. Husayn’dan gelen rivâyetle de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Veda Hutbesi’nde “*Üzerinize sizleri Allah’ın kitabına göre idare edecek bir köle bile yönetici tayin olursa, sizler o yöneticiyi dinleyip itaat ediniz*”,⁴⁶ hükmü yer almaktadır. Ebû Hureyre’den gelen başka bir rivâyetle ise Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Neşende, kederinde, zorluğunda, kolaylığında dinlemek ve itaat etmek senin üzerine vaciptir*”⁴⁷ buyurmuştur.

Bazı hadis şârihleri, bu rivâyetler çerçevesinde genel olarak Allah’a isyan durumunda itaatin ortadan kalkacağını ifade ederken, Allah’ın emrine uygun hareket

⁴⁴ Alper, “İtaat”, *DİA*, XXIII, 444.

⁴⁵ Buhârî, “Cihâd”, 108, h.n. 2955; Müslim, “İmâre”, 38; Tirmizî, “Cihâd”, 29, h.n. 1707; Nesâî, “Bey’at”, 34, h.n. 4206.

⁴⁶ Müslim, “İmare”, 37 ; Tirmizî, “Cihad”, 28, h.n. 1706; Nesâî, “Bey’at”, 26, h.n. 4192; İbn Mâce, “Cihâd”, 39, h.n. 2861; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 70, h.n. 16646.

⁴⁷ Müslim, “İmare”, 49; Tirmizî, “Fiten”, 30, h.n. 2199; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 273, h.n. 16624.

eden yöneticilere de itaat edilmesi gerektiği görüşünü dile getirmişlerdir.⁴⁸ Aynı zamanda bu rivâyetler ırkî ve fizyolojik birtakım faktörlerin, itaatın ortadan kalkması için bir sebep olmadığını da işaret etmektedir. Ayrıca bu rivâyetler, yöneticilerin ehliyet sahibi olması, Allah'ın emirlerine ters düşen bir tutum sergilememeleri, yönetimle ilgili gerekli özellikleri taşıdığı takdirde yönetici olabileceği fikrini daha da pekiştirmektedir.⁴⁹

Öte yandan yöneticilerde istenmedik davranışlar görüldüğünde ona karşı çıkılmaması, cemaatin bütünlüğünün bozulmaması, itaatten çıkan kimsenin cahiliyye ölümü ile öleceği gibi düşünceler de hadis kitaplarında yer almıştır. Ebû Hureyre'den gelen bir rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dediği nakledilmektedir: *“Her kim itaatten çıkar ve topluluktan ayrılır da bu hal üzere ölürse cahiliyye ölümü ile ölmüş olur. Her kim körü körüne açılmış bir sancak altında savaşır, sadece soyu için öfkelenir, ya da soy davasına çağırır, ya da soy davasına yardım eder ve bu yolda öldürülürse, böyle kimselerin ölümü de cahiliyye ölümü gibidir. Her kim ümmetimin müminlere karşı işlediği cinâyetlere aldırılmaz, sonucunun vebalinden korkmaz ve hiçbir ahid sahibinin ahidine vefa etmez bir halde iyi kötü ayrımı yapmaksızın saldırarak ümmetime karşı ayaklanırsa, o benden, ben de ondan değilim.”*⁵⁰ Bu rivâyetin değişik lafızları da farklı hadis kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır: *“Kim imamı olmadan ölürse, cahiliyye ölümüyle ölür.”*⁵¹ *“Kim cemaatten ayrılırsa, İslâm'dan ayrılır”*⁵²; ve *“Kim Müslüman cemaatinden ayrılırsa, onun namazı yoktur.”*⁵³

Yöneticilere itaati pekiştirmeye yönelik diğer bir rivâyette de sabır ile cemaatten ayrılmama birlikte zikredilmektedir. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyette Resûlullah'ın (s.a.v.) *“Her kim yöneticisinde hoşlanmayacağı bir şey görürse sabretsin. Çünkü İslâm cemaatinden bir karış ayrılan cahiliyye ölümü gibi ölür.”* buyurduğu

⁴⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*. XXI, 224: Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîh-i Müslim*, XII. 222-223.

⁴⁹ Canikli, “a.g.mkl.”, s. 312.

⁵⁰ Müslim, “İmâre”, 54; Nesâî, “Tahrîmu'd-dem”, 28, h.n. 4114; İbn Mâce, “Fiten”, 7, h.n. 3948; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 296, h.n. 7944.

⁵¹ Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, VI, 65, h.n. 14863.

⁵² el-Heysemî, *Keşfu'l-Estâr*, II, 251, h.n. 1634.

⁵³ Saîd b. Mansûr, *Kitâbu's-Sünen*, “Cihad”, 233-234, h.n. 2496.

rivâyet edilir.⁵⁴ Klasik şerh kitaplarında bu hadisler için, meşru bir yöneticiye karşı isyana kalkışan veya Müslümanların (siyasî) birliklerini parçalamak isteyen kimselerin öldürülmesi emredilmektedir. Bu gibi kimseler, önce bu eylemlerinden alıkonulur. Eğer vazgeçmezse ona karşı savaşılr. Kötülüğü öldürmeden ortadan kalkmıyorsa, o kimse öldürölür şeklinde yorumlar yapılmıştır.⁵⁵

Söz konusu rivâyetlerde ana tema olarak; haklar men edilse de itaatin vacip olduğu, sırta vurulsa, mallar elden alınsa da itaatin devam edeceği, her durumda sabır gösterilmesi, buna karşılık olarak cennet vaat edilmesi, yönetici namaz kıldığđ müddetçe itaatin devam edeceği fikri, yöneticiliğin gereklerini yerine getirmeyen kimselere karşı sabır gösterilmesi ve gasp edilen hakların Allah’tan istenmesi, cemaatten ayrılmanın çok kötü olduğu, cemaatten ayrılanın öldürölmesi gerektiği, bey’atı olmayan kimselerin de cahiliyye ölümü ile öleceği, sultanlara (yöneticilere) karşı yapılan her türlü hareket isyan kabul edilerek, onların Allah’ın yeryüzünde gölgesi olduğu fikrinin yerleştiriilmesi gibi hususlar yer almaktadır.⁵⁶

Klasik dönem İslâm amme hukuk doktrininde halifede bulunması gerektiği düşünölün şartlar belirtilmektedir. Özellikle halifenin o toplumda en bilgili, erdemli, itibarlı ve liyakatli kimse olması gereği ve bunu sağlayacak tedbirler üzerinde ayrıntılı biçimde durulur. Halifenin şûra veya ehlü’l-hal ve’l-akd denilen kurulun seçimiyle veya bir nevi genel seçim demek olan halkın bey’atıyla iş başına gelmesinin önemi vurgulanır. Mevcut halifenin kendi yerine geçecek kişiyi belirlemesinin aday gösterme mi yoksa tayinle mi olduğu hususu Müslüman amme hukukçuları arasında tartışılmıştır. İslâm hukukçuları genelde, her durumda halktan veya ehlü’l-hal ve’l-akdden biat alınması gereği üzerinde durarak halifenin yetkisini veraset ve saltanat usulünden değil ümmetten aldığı fikrini vurgulamaya çalışırlar.⁵⁷

Öte yandan İslâm siyasî düşüncesinde devlet başkanının görev süresi belli bir zamanla sınırlandırılmamış, hayatta kaldığđ müddetçe görevine devam etme imkânı

⁵⁴ Müslim, “İmâre”, 55, H. No: 1849, III. 1477; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, V, 751, h.n. 14285.

⁵⁵ Nevevî, *Şerhu Sahîh-i Müslim*. XII. 241-242.

⁵⁶ Yorumlar için bkz. Canikli, “a.g.mkl.”, s. 318.

⁵⁷ Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, XVII, 540.

verilmiştir. Sınırlı bir müddet için seçilmesi yasaklanmamakla birlikte, İslâm geleneğinde ilk şekil tercih edile gelmiştir. Buna göre, seçilen halifenin görevi normal olarak ölümü veya istifasıyla son bulur. İslâm hukukçuları, bu iki hal dışında, adalet vasfını kaybeden veya vücudunda görevini sürdürmeye mâni noksanlıklar meydana gelen devlet başkanının ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından azledileceğini kabul etmişlerdir. Halifenin bu şekilde görevden alınması daha çok “hal” kelimesiyle ifade edilmiştir.⁵⁸

İslâm hukukçuları, iş başındaki devlet başkanının görevden alınmasını gerektiren sebepleri genel olarak üç grup altında toplamaktadırlar: Halifenin irtidad etmesi, düşmanın veya isyancıların eline düşüp esir olması, seçilmek için gerekli olan niteliklerden birini yitirmesi. Bunların içinde en çok tartışılan ve uygulamada hiç değilse görünüşteki bir sebep olarak ön plana çıkan, halifenin bu makama geçmek için sahip olması gerekli niteliklerden birini kaybetmesi hususudur.⁵⁹ Halifenin adalet vasfını kaybetmesine yol açan ve dolayısıyla azlini gerektiren fisk hali, bazı âlimlere göre, küfrü gerektiren söz ve davranışlarda bulunmasıdır. Diğer bazı âlimlerse bu dereceye varmasa bile dinen haram ve yasak sayılan davranışlarda bulunmanın da halifenin azlini gerektirdiği görüşündedirler.⁶⁰

Zorla iş başına gelen ve halkın kendisine itaat etmesini sağlayan kimsenin de Allah'ın hükümlerini açıkça çiğnemediği sürece meşru halife sayıldığı yönünde klasik kaynaklarda yer alan ifadelerin fiilî durumu kabullenme veya kuvvet karşısında suskun kalmayı teşvik olarak değil ümmeti fitne ve kargaşaya sürüklemekten çekinme, ümmetin birlik ve dirliğini koruma fikrine ağırlık verme olarak değerlendirilebilir.⁶¹

Bu konu ile bağlantılı bir husus da, ehlü'l-hal ve'l-akdin azil kararına uymayan devlet başkanına karşı güç kullanılıp kullanılmayacağı meselesidir. Ehl-i sünnet fakihlerinin çoğunluğu ile hadis âlimleri, fitneye ve kan dökülmesine sebep olacağı için

⁵⁸ Fahrettin Atar, “Azil”, *DİA*, IV, 326.

⁵⁹ M. Akif Aydın, “Hal”, *DİA*, XV, 218.

⁶⁰ Ali Şafak, “Bağy”, *DİA*, IV, 451.

⁶¹ Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, XVII, 540.

halifeye karşı çıkışın caiz olmadığını savunurken Ehl-i sünnet dışındaki mezheplerde umumi temayül, bu durumda güç kullanmanın vacip olduğu yolundadır.⁶²

Konuyla ilgili olarak ilk dönem Selef akidesi mensuplarında halifeye itaat konusunda iki farklı tavrın sergilendiği görülür. İlki, siyasî ihtilaflara karışmayan, siyasî gelişmelere bağlı olarak başa geçen devlet reisine itaat eden ve zamanla siyasî kayıtsızlığa bürünen tavrı. İkincisi ise şöyle ya da böyle siyasî hadiseler içinde yer alıp mevcut duruma göre zamanın halifesine muhalif tarafta yer alan ve yeri geldiğinde fiili mücadeleye giren veya destekleyen tavrı. Bu tavırdan ilki “Sabır ekolü”, ikincisi ise “Temekkün ekolü” olarak adlandırılmıştır.⁶³

Sabır ekolü’nün en önemli temsilcisi Abdullah b. Ömer’dir. İbn Ömer, Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) dönemlerindeki siyasî karışıklıklarda tarafsız kalmış, Muâviye’nin (r.a.) hâkimiyeti tesis etmesinden sonra ona biat etmiş, Yezid’in veliahtlığını reddetmesine rağmen Muâviye’nin (r.a.) ölümünden sonra Yezid’e bey’at etmiş ve siyasetten uzak bir hayat yaşamıştır. Ancak bu kayıtsız şartsız itaat manasına anlaşılmamalıdır. Nitekim o, yeri geldiğinde yöneticilere karşı protestosunu dile getirmiş;⁶⁴ gördüğü yanlışlıkları ikaz etmekten sakınmamıştır. Nitekim o, Muâviye’yi (r.a.) gereksiz harcamalarından dolayı eleştirmiş, Haccâc gibi bir valiye dahi sözünü sakınmadan söylemiştir.⁶⁵ Aynı davranış çizgisinde bulunanlardan birisi de Hasan el-Basrî’dir.⁶⁶

Siyasetten uzak, ilimle iştigal ve gerektiğinde devlet ricalini ikaz ile birlikte resmi otoriteyle uzlaşmacı tavrı ise, İslâm’ın ilk dönemlerinde dini ilimlerin tedvini ve

⁶² Atar, “Azil”, *DİA*, IV, 326.

⁶³ Nevin Abdulhalık Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, İstanbul 1990, s. 260-261, 275-276.

⁶⁴ M. Saffet Sarıkaya, “Ehl-i Sünnet’in Devlet Telakkisinde İki Mesele: İdari Sistem, Devlet Reisine İtaat”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Isparta 1997, s. 26.

⁶⁵ İbn Ömer bir defasında namazı geciktirmesinin doğru olmadığını cemaatin huzurunda açıkça ifade etmiştir. Onun bu ve dönemin diğer olayları karşısındaki tavrı için bkz. Ahmet Turan Yüksel, “Emeviler Döneminde Abdullah b. Ömer”, *İSTEM: İslâm Sanat Tarih Edebiyat ve Musiki Dergisi* sy. 8, Konya 2006, s. 25 vd.

⁶⁶ Hasan el-Basrî’nin Emevî yöneticilerine yönelik tenkitleri için bkz. Mehmet Zeki İşcan, “Ehl-i Sünnet’in Oluşumunda Öncü Şahsiyetler (Hasan-ı Basrî ve Ebû Hanife Üzerine Bazı Mülâhazalar)”, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet (İlmi Toplantı)*, İstanbul 2004 içinde, s. 66 vd.

tasnifi ve köklü bir dinî edebiyatın bize intikaliyle neticelenmiştir. Bu tavrın oluşmasında İslâm'ın ilk dönemindeki siyasî buhrandan, Şii ve Haricî isyanlarından bıkan Müslümanların anarşiden kaçma, barış ve huzur dolu bir hayat sürdürme çabalarının varlığı göz ardı edilemez. Ancak bu tavır zamanla şekil değiştirmiş, devletin dini kontrol edecek mekanizmalar geliştirmesiyle iktidarı ikaz görevi önemli ölçüde ihmal edilmiş ve giderek her ne olursa olsun devlet reisine mutlak itaatin benimsendiği bir anlayışa dönüşmüştür.⁶⁷

Devlet reisine itaati bir tarafa bırakıp günün şartları içinde geliştirilen muhalefet ortamına dâhil olan ve muhalif seslerini bazen fiili isyana kadar götüren tavırlar da geliştirilmiştir. Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr bunun en somut örnekleridir. Her ikisi de zorla bey'at ettirildikleri Yezid b. Muâviye'ye (r.a.) karşı isyan etmişlerdir. Bunlardan Hz. Hüseyin (r.a.) Kerbela'da Şianın da doğuşuna zemin hazırlayan faciada şehit edilmiş (61/680); Abdullah b. Zübeyr ise, bir dönem isyanında başarılı olsa da daha sonra Yezid kuvvetleri tarafından Ka'be hareminded kuşatılarak bertaraf edilmiştir.⁶⁸

Meseleye dinî prensipler açısından yaklaşan fıkıh âlimleri de Emevî halifeliğine aynı gözle bakmıştır. En kuvvetli şekliyle Kûfe'de görülen, şariat adına hak ve hukukun temsilcisi durumunda olan bu dinî muhalefet otoriteye değil yönetimin meşruiyetine karşı çıkıyordu. Muâviye'yi (r.a.) hilafeti saltanata çevirmekle itham eden âlimler halifeliğin Emevîler'le sona erdiğine inanıyor, ancak toplumu iç savaşa sürükleyecek isyanlardan kaçınmak düşüncesiyle mevcut idareye itaati tercih ediyorlardı. Devlet merkezinin bulunduğu Suriye'deki âlimler hariç Irak, Hicaz, İran ve Mısır bölgesinde yaşayan âlimlerin büyük çoğunluğu Emevî rejiminin şiddetle karşısında olduklarından Haricî isyanlarının dışındaki diğer isyanları genellikle desteklediler. Hilafet hakkının Hz. Ali (r.a.) evlâdına ait olduğu inancını benimsemedikleri halde onların isyanlarını haklı gördüler. Ümmetin birlik ve beraberliğini korumaya büyük önem vermelerine, fitne ve ihtilâflara karşı olmalarına rağmen pek çoğu muhalif grupların isyanlarına zaman zaman haklılık tanıdılar.⁶⁹ Bu sebeple eş-Şâbî, Saîd b. Cübeyr, İbn Ebû Leyla gibi ileri gelen

⁶⁷ Değerlendirme için bkz. Sarıkaya, "a.g.mkl.", s. 27.

⁶⁸ Konuyla ilgili olarak bkz. Ethem Ruhi Fırlı, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 520-521; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvam", *DİA*, I, 145-146.

⁶⁹ Yiğit, "Emeviler", *DİA*, XI, 89.

alimler İbnü'l-Eş'as'ın isyanına (82-85/701-704) destek vermişlerdir.⁷⁰ Ebû Hanife ise gerek Zeyd b. Ali isyanına (122/740) gerekse Muhammed Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in isyanına (145/762) destek sağlaması yanında verdiği fetvalarla isyana katılmaya davet etmiştir. Bundan dolayı Emevîler tarafından takibata uğramıştır.⁷¹ İmam Mâlik de sonuncu isyana fetvalarıyla destek vermiştir. Her iki imam da bu desteklerinden ve Abbâsîleri tenkitlerinden dolayı Ca'fer Mansur'un takibine maruz kalarak cezalandırılmışlardır.⁷²

İslâm âlimleri, halkına zulmeden ve günahları açıktan işleyen fâsık imamın değiştirilmesi amacıyla silâh kullanılıp kullanılmayacağı konusunu da tartışmışlardır. Bu konuda üç farklı görüşe sahip oldukları görülür. Bunlar içerisinde en radikal görüşe sahip olanlar Hâricîler'dir. Onlara göre fâsık halife her yolla değiştirilmelidir; bunun için gerekiyorsa silahlı eyleme de başvurulur. Hatta Haricîler, fâsık halifeye başkaldırmanın vacip oluşunu inanç sistemlerinin temel esaslarından biri saymışlardır. Büyük günahla küfür arasında bir fark görmeyen Hâricîler'e göre büyük günah işleyen kâfir olmuştur ve bu kimsenin değiştirilmesi vaciptir. Hakem olayına kadar Hz. Ali'ye (r.a.) bağlı kalan Haricîler, bu olayın ardından Allah dışında hüküm vermeye yetkili hiç kimsenin bulunmadığını söyleyerek ondan ayrılmışlar, daha sonra da başta bizzat Hz. Ali (r.a.) olmak üzere birçok halife ile mücadele etmişlerdir. Onlara göre halifeyi azletme yetkisi onu seçme yetkisine sahip olanlarındır.⁷³ Haricîler'in hareket noktası, devletin en önemli niteliği olan adalet ilkesiyle Allah'ın hükmünün gerçekleştirilmesinden birinci derecede sorumlu makam olması açısından hilafet makamıdır. Halifelik âdil, âlim ve zahid olması şartıyla hür yahut köle her Müslümanın hakkıdır; diğer mezheplerin ileri sürdükleri Kureşî, Hâşimî, Emevî yahut Arap olma gibi şartlar geçerli değildir.⁷⁴ Halife, Müslümanlar arasında yapılan hür seçimle iş başına getirilir; doğru yoldan ayrıldığı zaman da azledilir ve öldürülür. Koruyucu çevresi az olacağı ve azledilmesi gerektiğinde

⁷⁰ İbnü'l-Eş'as isyanı hakkında bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed", *DİA*, XXI, 32-33.

⁷¹ Mehmet Atalan, "Ebû Hanife ve Ali Oğulları", *Dini Araştırmalar*, c. 8, sy. 24, Ankara 2006, s. 159-160.

⁷² Sarıkaya, "a.g.mkl.", s. 28.

⁷³ Aydın, "Hal'", *DİA*, XV, 219.

⁷⁴ Bkz. Mustafa Öz-Avni İlhan, "İmamet", *DİA*, XXII, 202.

güçlü bir direniş gösteremeyeceği için Arap olmayan kimsenin halifeliği tercih edilir. Hâriciler, bu görüşleriyle hürriyetçi demokrasinin ve gelişen olaylara göre süratli değişimin temsilcileri olarak görülmektedir. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer'in (r.a.) hilafetlerinin tamamını, Hz. Osman'ın (r.a.) ilk altı yılını ve Hz. Ali'nin (r.a.) tahkime kadarki halifeliğini meşru sayıp Hz. Osman'ın (r.a.) ikinci altı yıllık halifelik döneminden itibaren vuku bulan olayları, siyasî ve idarî karışıklıkları ve Hz. Osman'ın (r.a.) bu dönemdeki icraatını adaletsizlik şeklinde değerlendirmeleri hemen bütün Hâricîler'in ittifak ettiği hususlardır. Bu anlamda Hâricîler devlet adamlarının yetkilerini, hüküm verme salâhiyetlerini reddederek devlet kurumuna karşı bedevî tepkisini ve bir tür anarşizmi dile getirmişlerdir.⁷⁵ Ehl-i sünnet dışındaki Şia, Zeydiyye ve İsmâiliyye gibi kollar da fâsık halifenin hal' edilmesi hususunda esas itibariyle Hâricîler gibi düşünmektedir.⁷⁶

Bu görüşün öbür ucunda Ehl-i sünnet'in çoğunluğu ile İmâmiyye Şiasının yer aldığı geniş grup, devlet başkanının fâsık olması durumunda hal' edilmesi ve bu maksatla kendisine karşı çıkılması yerine sabredilmesi görüşünü savunmaktadır. Ehl-i sünnet'i bu konuda sabırlı olmaya sevk eden bazı tarihî sebepler vardır. Bunların başında, Hz. Osman'ın (r.a.) öldürülmesiyle başlayan bir dizi olay yüzünden İslâm toplumunun içine düştüğü anarşi ve fitne gelir. Bu olaylar, âlimleri hal' ve zalim devlet başkanına direnme konusunda daha ihtiyatlı bir yol takip etmeye mecbur bırakmıştır. İmâmiyye de Ehl-i beyt lehine yapılan her hareketin kanlı olaylara sebebiyet verdiğini ve kendi aleyhlerine sonuçlandığını görünce halifenin hal' edilmesine ve bunun için kuvvet kullanılmasına olumsuz bakmaya başlamıştır.⁷⁷

Bu iki görüş arasında yer alan esas itibariyle Ebû Hanîfe ile Mu'tezile'ye ait olan üçüncü bir görüş daha vardır. Buna göre eğer fâsık devlet başkanını değiştirme imkânı varsa silâh zoruyla da olsa değiştirilir, aksi takdirde sabretmek gerekir. İslâm'ın ilk döneminde görülen bu siyasî muhalefet tavrı, pratikte cari olan Sünnî hilafet doktrinindeki “devlet reisine itaat” ilkesinin gerektiğinde terk edilebileceğini

⁷⁵ Ethem Ruhi Fırlalı, “Hâriciler”, *DİA*, XVI, 172-173; Mustafa Öz-Avni İlhan, “İmamet”, *DİA*, XXII, 202-203.

⁷⁶ Aydın, “Hal’”, *DİA*, XV, 219.

⁷⁷ Aydın, “Hal’”, *DİA*, XV, 219.

göstermektedir. Nitekim Mevdudî ve Abdürrezzak es-Senhurî gibi çağdaş araştırmacılar, bu tavırdan, milletin daha büyük bir musibete uğramaması için zalim hükümdara karşı planlı ve başarıya ulaşma ihtimali yüksek isyan hareketine cevaz verilebileceği neticesine ulaşmıştır.⁷⁸

Bütün bu mülahazalar ışığında ilk dönemlerdeki Müslümanlarda daha dinamik farklı bir siyasî tavırla karşılaşmaktayız. Bu tavır, sonraki yıllarda Sünnîliğin öncüsü olarak kabul edilecek Selefî ileri gelenlerinden bazılarının, mevcut şartlar içinde başarı ihtimali yüksek olan fiilî isyanlara destek vermesidir. Ancak bu tavır siyasî şartlar içinde gelişme imkânı bulamamış ve giderek körelmiştir. İslâm dinî teorik olarak dinî otoriteyi kabul etmemekle beraber, pratikte Emevîler ve Abbâsîler kendilerini halka kabul ettirebilmek ve meşruiyetlerini ispatlamak için dini izahlar geliştirmişlerdir. Zamanla bu, yanlış olarak hilafetin dini bir müessese olduğu şeklindeki algılamaya dönüşmüş; bu yanlış anlayışı siyasî otoriteyi elinde bulunduranlar, faydacı amaçlarla kullanmışlardır.⁷⁹

⁷⁸ Bkz. Ebü'l-Ala Mevdudî, *Hilâfât ve Saltanat*, İstanbul 1980, s. 375-377; Ali Şafak, “Bağy”, *DİA*, IV, 451.

⁷⁹ Sarıkaya, “a.g.mkl.”, s. 28.

İKİNCİ BÖLÜM

**YÂSİNCİZÂDE ABDÜLVEHHAB EFENDİ VE
HULÂSATÜ'L-BURHÂN FÎ İTÂATİ'S-SULTÂN ADLI RİSÂLESİ**

I. RİSÂLENİN KALEME ALINDIĞI ORTAM: TARİHİ ARKA PLAN

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde duraklama dönemi başlamıştı. Geleneksel sistemdeki dengeler bozulmaya yüz tutmuş, XVII. yüzyılda zaaflar iyice belirmişti. Bu yüzyılda İstanbul ve eyaletlerdeki isyanların yanında, Anadolu'nun önemli bölümüne dağılan Celali isyanları baş göstermişti. 1683 tarihli İkinci Viyana Seferi'indeki başarısızlık ve 1699'da Avusturya karşısında alınan yenilginin akabinde imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlıya Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ettirmişti. Batılı güçler karşısında ilk askeri yenilgisini 1683-1699 tarihleri arasında Macaristan'da alan Osmanlı devleti, bu yenilgilerle birlikte Batı'nın üstünlüğünün farkına varmış oldu. Ancak bu yenilgilerin nedeni Osmanlı ordusunun ateşli silahlar alanındaki yetersizliğinden kaynaklanmamaktaydı. Zira modern dönemlere değin Osmanlı devleti ne batılı devletleri kendine muâdil olarak tanımış ne de o coğrafyada meydana gelen sosyo-kültürel değişimlerle pek fazla ilgilenmiş; ancak, ateşli silahlar alanındaki gelişmeleri ve yenilikleri sürekli yakından izlemeye çalışmıştır.⁸⁰

Avusturya ordusunun yeni silahlarının (ana olarak, yeni tüfekler) ortaya koyduğu teknolojik meydan okumaya, Osmanlılar'ın cevabı çabuk ve etkilidir. Savaşta ele geçirdikleri silahları model alarak, kendileri bu tip silahlar imal etmeye başlamışlardır. Bu silahların etkisini artırıp -birçok müzede görüldüğü gibi- dış görünümünü de güzelleştirmiş, ancak bu silahların icadını sağlayan teknoloji ve prensipleri tartışmaya zaman ayırmamışlardır. Öte yandan Batı'da ortaya çıkan matbaa ve saat kuleleri gibi yenilikler, askeri amaçlara hizmet etmediği için genel olarak kabul görmeyip, tersine toplumsal yapıyı bozucu bir tehdit olarak algılanmıştır.⁸¹

III. Selimin yeni tahta oturduğu sıralarda patlak veren Osmanlı-Rus savaşları (1768-1774) esnasında yeniçerilerin elinde dönemin Batılı ordularının kullandığı ateşli silahlar bulunmasına rağmen, Osmanlı ordusu yenik düştü. Bu yenilgiler, Osmanlı ordusunun tarihi boyunca "küffâr" karşısında aldığı ilk büyük yenilgiydi. Osmanlı ordusunun Batı'nın modern ordu düzenini benimsemiş Rus ordusu karşısındaki

⁸⁰ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, "Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve Ulemâ", *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 36, Erzurum Yaz 2008, s. 121-122.

⁸¹ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, "a.g.mkl.", s. 122.

yenilgisiydi. Rusya karşısında, alınan askeri yenilgi ve toprak kayıplarından sonra, bizzat III. Selim'in önderliğinde askerî alanda, özellikle de askerî eğitim alanında reformlara girildi.

Kısaca, Osmanlı iktidarı içte ve dışta büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştı. Ancak bütün bu sorunlara çözüm getirecek ciddi ıslahat hareketlerinden söz edilemez. XVII. yüzyılda gerilemenin sebepleri hakkında layiha ve risâleler kaleme alan Osmanlı ileri gelenleri, esas sebebi *nizam-ı aleme ihtilal ve reâya ve hemâyâyâ infial* şeklinde yorumlamışlar ve *kanun-ı kadim*'e dönmeyi önermişlerdi. XVIII. yüzyılda ise adı konmamakla beraber Avrupa'dan etkilenen ıslahat hareketleri başlatılmıştı. Lale Devri (1718-1730) diye adlandırılan zaman diliminde matbaanın açılması (1727) ile bazı sanat dalları ve eğlence hayatındaki gelişmeler bir tarafa bırakılırsa XVIII. yüzyılda yapılan ıslahatın esasını askeri ıslahat oluşturuyordu. Bununla beraber Osmanlılar yenilgilerden kurtulamıyorlardı.

Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile öteden beri Osmanlılara bağlı olan Kırım Hanlığı elden çıktığı gibi, Ruslara, Osmanlı Devleti uyruğundaki Ortodokslara himaye hakkı tanındı. Bu madde Rusların, Osmanlı'nın içişlerine karışması demekti. Bunun akabinde Rusya uzun yıllar Müslüman toprağı olarak kalan Kırım'ı 1779'da ilhak etti. Öte yandan Osmanlı Devleti, nispeten makul şartlarla Avusturya ile 1791'de Yaş Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu gelişmeler Osmanlılar üzerinde büyük bir olumsuz etki bıraktı. Bu sırada, 28 yaşında tahta geçen III. Selim (1789-1807), bilgi ve yeteneğine güvenerek, Devlet-i Âliye'yi kurtarmaya girişti. Sultan'ın isteğı üzere ilgililerin hazırladıkları layihalarda, öncelikle ordunun ıslah edilmesi vurgulanıyordu. III. Selim, bir dizi tamamlayıcı ıslahatla birlikte, orduyu Avrupa orduları düzeyine çıkarmaya karar verdi. Nizam-ı Cedid adıyla kurduğı yeni ordu ile bu yönde adımlar attıysa da muhaliflerin direniş i ile karşılaştı. Kabakçı Mustafa önderliğindeki muhalif Yeniçeriler, Şeyhulislâm Ataulлах Efendi'nin desteğini de alarak 1807'de III. Selim'i tahttan indirdiler. XVIII. yüzyılda yapılan ıslahatlar daha esaslı ve sonuçları bakımından daha verimli olmuştur. Bu dönemde Osmanlı yetkilileri pek çok alanda Avrupa'dan geri olduklarını anlamış ve bu gerilemenin sebepleri üzerinde durarak çareler bulmaya çalışmışlardır. Ancak bu ıslahat hareketleri de öncekiler gibi padişah ve çevresindeki bir kaç devlet adamının

girişimi olmaktan öteye gidememiş, toplumsal bir taban bulamamış ve kapsamı genişletilememiştir.⁸²

III. Selim'in tahtan indirilmesinin akabinde yaşanan kısa fetret döneminden sonra, II Mahmud 28 Temmuz 1808'de Osmanlı tahtına çıktı. II. Mahmud dönemi Osmanlı tarihinin en dikkat çeken, Osmanlı Devleti'nin en kritik ve buhranlı dönemidir. Bu dönem, var olan iç ve dış buhranlara bir de yenileşme faaliyetlerinin getirdiği bunalımların eklendiği bir dönem olarak dikkat çeker. Bunun doğal sonucu olarak bu Osmanlı sultanı, hakkında en çok konuşulan ve yazılan padişahlardan biri olmuştur.⁸³

II. Mahmud'un saltanat dönemi yeniçeri isyanları, merkezî idareyi zaafa uğratan zorba idareciler ve âyanların te'dibi, Sırp ve Yunan milliyetçi ayaklanmaları, İran ve Rus savaşları ve özellikle Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, döneminin önemli gelişmeleri arasındadır. Bütün bunların içinde devletin yeniden yapılanmasıyla ilgili hayatî önem ve zaruret arz eden köklü ıslahatların sürdürülmesi saltanat döneminin belirgin özelliğini oluşturur.⁸⁴ Sultan Mahmud, siyasî, askeri, sosyal ve ekonomik yönden orta çağ yapısında olan Osmanlı Devleti'ne Avrupaî bir nitelik vererek tahtını, mülkünü ve reâyâsını bunalımdan kurtarmaya çalışmıştır.⁸⁵

II. Mahmud'un saltanat devresi genel olarak iki kısımda ele alınabilir: 1808 yılındaki cülusunun 1826 yılında Vâkâ-yı Hayriye kabul edilen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar süren 18 yıllık hazırlık devresi ilk; bu tarihten 1839'da ölümüne kadar devam eden 13 yıllık reformlar dönemi ise ikinci kısmı oluşturur. Her türlü iç ve dış bunalıma rağmen Sultan II. Mahmud'un bu ikinci hükümdarlık dönemi olağanüstü hızla, fakat plansız-programsız bir şekilde yenileşme hareketleri içerisinde geçmiştir.⁸⁶

Daha yirmi dört yaşında iken tahta çıkan II. Mahmud, idari ve askeri yenilenmenin şart ve lüzumlu olduğu bilincinde olan bir yönetici idi. Bunun için de,

⁸² Erşahin, "a.g.mkl.", s. 249.

⁸³ Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* sy. 10, İzmir 1995, s. 14.

⁸⁴ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, XXVII, 352-353.

⁸⁵ Erşahin, "a.g.mkl.", s. 253.

⁸⁶ Abdülkadir Özcan, "a.g.mkl.", s. 14-15.

taşradaki derebeyleri durdurmak gerektiğini idrak etmişti. Çünkü yapmayı tasarladığı inkılâplar için sosyal bir dengenin gerekli olduğuna inanıyordu. Saltanatının Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar (1826) geçen ilk devresi bu ocağın adını öne çıkartmış olarak bütünleşen, menfaatini geleneksel düzenin korunmasında gören, ağırlıklı olarak askerî ve ilmiye sınıfı tarafından temsil edilen, Anadolu ve Rumeli'deki âyanlar tarafından desteklenen ıslahat karşıtı cephenin tahakkümü altında geçmiştir.⁸⁷

II. Mahmud döneminde meydana gelen iç ve dış tehditler, girişilen ıslahatlar için önemli bir tahrik unsuru olmuştur. Dönemin çağdaş devletleri için kaçınılmaz bir zaruret olan merkezî idarenin üstün otoritesinin sağlanması hususu, memleket içindeki çeşitli isimlerle anılan zorba idarecilerin ortadan kaldırılması mücadelesini gerekli kıldı. Mehmed Ali örneği bu girişimin başarısız kalan tek istisnası olmakla beraber II. Mahmud, kendinden önceki dönemlerde görülmeyen derecelerde Osmanlı toprakları üzerinde merkezî otoritenin ağırlığını hissettirmeyi başardı. Avrupaî anlamda çağdaş bir devlet yapısını meydana getirmekle ilgili olarak girişilen ıslahatların dönüm noktasını, geleneksel yapının taraftarlığının ve yenilenmenin karşısında olmanın genel simgesi haline gelmiş olan yeniçerilik zihniyetinin ve bunun müşahhas varlığını teşkil eden Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması oluşturdu. Tahta çıktığı andan itibaren düşündüğü bu konuyu II. Mahmud, ince hesapların yapılmasını ve dengelerin gözetilmesini gerektiren hassas bir mesele olarak ele aldı.⁸⁸ Bu amacına ulaşmak için de esasen merkezileştirme siyaseti izledi. Diğer bütün ıslahatı bu siyaseti başarmaya yönelik girişimlerdi. II. Mahmud'un yapması gereken, yüzyıllara dayanan İslâmî toplum ve yönetim geleneğinin direncini kırmak, bu meyanda İstanbul ve taşradaki halkın önemli bir kısmının da desteğini kazanan güçlü sınıfların muhalefetinden kurtulmaktı.⁸⁹ III. Selim dönemi gelişmelerinden gerekli dersleri çıkarmış, özellikle asker ve ulemâ ittifakının bertaraf edilmesini hedefleyen tedbirleri almış olarak faaliyete geçti. Önde gelen ulemâ ıslahatın gerekliliğine inandırıldı. Başta şeyhülislâmlık makamı olmak üzere bu inanış içinde olanları çevresinde topladı, daha alt düzeydeki ulemânın taltifine ve hoş tutulmasına çalıştı, böylece bu önemli kesim kontrol altına alınmış oldu.

⁸⁷ Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, XXVII, 353.

⁸⁸ Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, XXVII, 354.

⁸⁹ Erşahin, "a.g.mkl.", s. 253.

Hükümet işlerinin yeniden düzenlenmesi ve merkezîleşmenin ihtiyaçları için yeni idarî organlar ihdas edildi. Divan işlevini kaybetmiş olduğundan bağımsız iş görebilecek nâzırlıkların kurulması ve birtakım meclislerin oluşturulması gereği ortaya çıktı. II. Mahmud, Avrupa kabine usulüne yaklaşacak bir sistemi denedi. Hâriciye, Dâhiliye, Mâliye, Evkâf nezâretleri ve nâzırlıkları gibi yeni isimleriyle mülkî idareyi çağdaş bir işleve büründürdü. Nâzırlardan birinin başvekil unvanıyla hükümet işlerini organize etmesiyle sadrazamlık makamı devrinin sonunda bir süre için tarihe karıştı (1838).⁹⁰ Saltanatı boyunca devletin ayakta kalması mücadelesi veren ve son on üç yıllık dönemini ağır iç ve dış meselelere rağmen yoğun reformlarla geçiren II. Mahmud devleti ihya etmek üzere yüzyılda bir gelen bir “müceddid” olarak (*ashâb-ı mie*) tebci edilmış ve halk arasında velâyetine dair söylentiler çıkmıştır.⁹¹

Bu reformlara ulemânın tepkisine gelince; Kuruluşu ve gelişiminde Kutsal Savaş olarak “Gazâ” idealinin önemli bir yer tuttuğu ve İslâm medeniyetinin en önemli kesitlerinden birini oluşturan Klasik Dönem Osmanlı siyasî yapısı ve kurumları, esas itibarıyla İslâm hukuku ve siyasî kurumlarına dayanmaktadır.⁹² İslâm hukuku ve dinî kararlar, Osmanlı Devleti’ne itirazları engelleyen merkezî bir referans ve meşrulaştırma kaynağıdır. Kısaca geleneksel siyasî bir yapıya sahip bulunan Osmanlı Devleti, meşruiyetini temelde dinden, Sünnî İslâm’dan sağlayan *hilafet-saltanat* tipi bir devlettir. Bu anlamda meşruiyet ilkesi, Osmanlı siyasal mantığında büyük bir önem taşır. Meşruiyet ilkesi, yönetilenlerin devlet icraatının geleneksel yönetim esaslarını hayata geçirdiğine dair inanç sahibi olmalarını ve dolayısıyla devleti veya devletin icraatlarını onaylamalarını ve desteklemelerini sağlar.⁹³

Osmanlının ıslahat hareketleri ile ilmiye sınıfı ilişkileri çok genel bir çerçevede üç aşamalı olarak ele alınabilir. İlk aşamada Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılışına (1826) kadar Saray’ın ilmiye sınıfı ile ittifaklar kurma yolunu tercih ettiğini görüyoruz Saray’ın bu davranışı, kendisine karşı bir şekilde durabilecek iki büyük güç merkezini birbirinden

⁹⁰ Beydilli, “Mahmud II”, *DİA*, XXVII, 355.

⁹¹ Beydilli, “Mahmud II”, *DİA*, XXVII, 356.

⁹² Hayreddin Karaman, “Osmanlı ve İslâm”, *İzlenim Dergisi* 35-36 (1996), s. 4-5.

⁹³ Ejder Okumuş, “Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* c. 5, sy. 4, Samsun 2005, s. 14-15.

ayırmak teşebbüsünden başka bir şey değildi. İlmiye sınıfı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı sırasında Saray'a açık veya zımni destek vermekle bir bakıma kendi sonunu da hazırlamış oldu. İkinci merhalede Saray karşısında tek dengeleyici büyük güç olarak kalan ilmiye sınıfının gerilere doğru itilmeye başlandığını, statü kayıplarına uğratıldığını görüyoruz. Osmanlı siyasî aklı modernleşme teşebbüslerinin askeri alanda Yeniçeri Ocağı ile ilim ve kültür alanında da medreselerle yürütülemeyeceği kanaatine varmıştır. Üçüncü aşamada çok daha farklı ve daha problemlili bir hadise ile karşılaşılıyor. Bu da ilmiyenin halife-sultana (giderek yönetim tarzına) karşı siyasî muhalefetin yanında yer almaya/yer edinmeye doğru yol almasıdır.⁹⁴

Osmanlıda üst ulemâ kesimi, modernleşme sürecinde, yeniçeri ve esnaf kesiminin aksine “Yeni Düzen” karşısında geleneksel unsurlarla ya da “cemaat” yapısıyla işbirliğine gitmemiştir. Geleneksel İslâm ve Osmanlı kültüründe ulemânın devlete ya da zalim iktidara karşı halkın yanında, onun koruyucusu olduğu dile getirilse de ulemâ sınıfı Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren yönetici sınıfın, yani *askeriyye'nin* bir parçası olmuş ve bu tutumunu modernleşme döneminde izlediği politikalarda açıkça ortaya koymuştur.⁹⁵

II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmakla ilmiye zümresini, devlet işlerinde güç aldıkları askerî güçten yoksun bırakmış oldu. II. Mahmut'un iktidar dönemi (1808 - 1839) Osmanlı-Türk modernleşmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu dönemde sadece geleneksel düzenin en önemli unsuru olan yeniçerilik ortadan kaldırılmamış, geleneksel yapının diğer önemli bir unsuru olan *ilmiyye* sınıfı mensuplarının gücü de yeni askeri ve diğer eğitim kurumlarının açılması ve evkaf nizamnamesindeki yeni düzenlemelerle ciddi anlamda azaltılmıştır. Padişah, ilmiye zümresinin çok önemli iki alandaki gücünü dizginlemek için onların bu zayıf düşmüş konumundan yararlanıp 1834 yılında Evkâf Nezâreti'nin kurulmasını sağladı. Böylece ulemânın zenginlik kaynağı olan vakıf arazileri üzerindeki hâkimiyetine son verildi. Bunun sonucunda gücünden çok

⁹⁴ İsmail Kara, “Ulemâ-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak”, *Divan* sy. 1, İstanbul 1998, s. 2.

⁹⁵ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, “a.g.mkl.”, s. 121.

şey kaybeden ilmiye mensupları, padişaha bağlı birer memur hâline geldiler.⁹⁶

Aynı dönemde şeyhülislâmlık dairesinin (Bâb-ı Meşîhât veya Fetvahâne) kuruluşu, ulemânın devlet dairesi haline sokuluşuna doğru ilk adımdı ki bu, söz konusu kurumun merkeze karşı var olan kısmi bağımsızlığını ortadan kaldırarak, popüler ve etkin gücünün temelini yıktı.⁹⁷

Bütün bu düzenlemeler sonucunda ulemânın zayıflaması ile geçmişte ulemânın tekelinde bulunan- müderrislerin atanması, okulların ve medreselerin denetlenmesi Maarif Nâzırlığı'na; yargıçların atanması ve adliye işleri Adliye Nâzırlığı'na devredildi.⁹⁸

Ulemânın toplumsal kontrolü kaybetmesindeki diğer önemli nedenler ise, laik bir hukuk ve eğitim sisteminin yaygınlaşması ve basının hayata girmesiyle ideoloji üreten yeni odakların oluşmasıdır. II. Mahmut'tan sonra ordunun reformcu çizgide yeniden inşa edilmesiyle, reformcular, taşra âyanlarına, mutaassıp ulemâya ve taraftarlarına karşı sağlam bir müttefik ve güven merkezi oluşturmuşlardır.⁹⁹

Ayrıca, bu dönem, devlet bürokrasisinin merkezileştiği, imparatorluğun gayrimüslim azınlıklarına birtakım yeni hakların tanındığı ve batılı yaşam tarzlarının, başta yeni bürokratik zümre olmak üzere, şehirli kesimler arasında yer etmeye başladığı bir dönemdir.¹⁰⁰

Bu süreçte ulemânın konumu ve sergilediği tutum üzerine yapılan değerlendirmelere bakıldığında iki farklı yaklaşımın ortaya konduğu görülmektedir: Ulemânın bir bütün olarak, yeniçeri ve esnaf gibi geleneksel unsurlarla işbirliği yaparak

⁹⁶ Cabir Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilâyetlerinde Uygulanması", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/4 Fall 2011, s. 508.

⁹⁷ Seyfettin Aslan-Abdullah Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Doç.Dr. Feramuz Aydoğan'ın Anısına, c. 2, sy. 1, Sivas 2001, s. 290-291.

⁹⁸ Seyfettin Aslan-Abdullah Yılmaz, "a.g.mkl.", s. 291.

⁹⁹ Bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2002, 92, 97.

¹⁰⁰ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, "a.g.mkl.", s. 122-123.

reform ve modernleşme girişimlerine karşı ideolojik ve dinsel nedenlerden kaynaklanan “gerici” ve olumsuz bir tutum sergilediğini göstermeye çalışır. Ancak bu yaklaşım, yaygın bir bakış açısını temsil etmekten oldukça uzaktır. Diğer yaklaşım, ulemânın bu süreçteki tutumunu ve rolünü ideolojik ve dinsel nedenlerden çok sosyo-ekonomik ve politik nedenlerle, özellikle de sınıfsal faktörler çerçevesinde açıklamaya çalışır.¹⁰¹

Enver Ziya Karal’ın yaklaşımında ulemâ, reformlar karşısında direnen ve gerici unsurlar yanında yer alan temel muhalefet unsuru olarak resmedilmiştir. Ona göre “Nizam-ı Cedid Programı” az sayıdaki ulemâ üyesinin ve devlet görevinde bulunmuş birkaç bürokratin taraftarlıkları dışında güçlü bir aydın desteğinden yoksundu; tersine ilmiye ahlakından uzaklaşan ve çıkarlarından başka değer gözetemez hale gelen ulemâ sınıfı üyelerinin çoğunluğu, reform girişimlerini Frenkleşme ve dinden uzaklaşma olarak görüyor, yenileşme taraftarlarını küfürle itham ediyor, camilerdeki vaazlarında İmparatorluğun başına gelen gâileleri Batılılaşma çabalarına bağlayarak halkın reformlar aleyhine yönlendirilmesinde de etkili oluyorlardı.¹⁰²

Ulemânın III. Selim’den itibaren başlatılan reform sürecinde yalnız fetvalarla bu reformların meşrulaştırılmasına katkıda bulunmayıp, bizzat reform çabalarının içinde yer aldığını göstermeye çalışan Özkul’a göre, Kabakçı Mustafa ayaklanmasında görülen, ulemâdan bazılarının devlet karşıtı gelişmelerin içinde yer almasına dayanarak ve bu ayaklanmaları kabaca dinsel dinamiklerle gelişen olaylar olarak değerlendirmek yanlıştır.¹⁰³

En genel hatlarıyla bakıldığında Osmanlı ulemâsının III. Selim’den itibaren girişilen reform ve modernleşme çabalarına karşı ortaya koyduğu tutum, dini ve ideolojik nedenlerden çok toplumsal dinamiklerden, özellikle de ulemânın kendi içindeki sınıfsal farklılaşmasından kaynaklandığı yönündedir. Ulemâ arasında Keçecizade İzzet Molla gibi dönemindeki diğer ulemâ ile kıyaslandığında oldukça yenilikçi düşünce ve modem görüşlere sahip kimseler olmasına rağmen, III. Selim ve II. Mahmud döneminin

¹⁰¹ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, “a.g.mkl.”, s. 123.

¹⁰² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi-Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, Ankara 1994, 77-80.

¹⁰³ Osman Özkul, *Gelenek ve Modernite Arasında ulemâ*, İstanbul 2005, s. 357.

reform sürecinde başı çeken ve “bu batılılaştırıcı reform girişimlerine destek veren ulemâ” bu sürecin sonuçta “devletin ve toplumun dini karakterini ortadan kaldıracığını anlayabilecek bir uzak görüşlülüğe” sahip olamamıştır. Bu süreçte, özellikle askerî ve diğer alanlardaki reform ve modernleşme çabalarında, Osmanlı ulemâsı, daha çok meşrulaştırıcı bir tutum sergilemiştir. Bu tutumun nedeni, Osmanlı ulemâsının, özellikle üst sınıf ulemânın, sosyo-politik konumu ve dönemin Osmanlı sultanlarının, özellikle II Mahmud’un izlediği pragmatik tutum ve politikalarla yakından ilişkilidir.¹⁰⁴

II. Mahmud’un reformlarının kabulü konusunda ulemâ anahtar konumunda idi. Bütün yeniliklerin, önce toplum üzerinde büyük nüfûzu bulunan ve devletin ana direklerinden birini meydana getiren ulemâ sınıfına anlatılması ve onların olurlarının alınması gerekiyordu. İkinci aşamada da ulemâ toplumu ıslahatın gerekliliğine inandırabilirlerdi. II. Mahmud için en pratik ve makul olanı bu yol idi.¹⁰⁵

Ulemânın bu süreçte devletle ve onun izlediği modernleşme politikalarıyla bütünleşmesini sağlayan önemli sebeplerin başında, Osmanlı’da *askeriye* sınıfının bir parçası olan ilmiye sınıfı mensupları, özellikle de üst ulemâ kesimleri, başta III. Selim ve II. Mahmud döneminin Velizâde Mehmed Efendi, Halil Efendi ve Yasincizâde Abdülvehhab gibi şeyhülislâmları, sadece hane halkıyla değil bizzat sultanların kendileriyle, zaman zaman dostluğa varan yakın ilişki içinde olup, bu yakınlığın bir sonucu olarak reform girişimlerine destek vermeleridir.¹⁰⁶

II. Mahmud, reformlarına destek için mükâfat ve ceza metodunu da kullanmıştır. Kendisine destek veren ulemâyı üst görevlere getirirken, siyasetine karşı çıkanları görevden alarak sürgüne göndermiştir.¹⁰⁷ Bu dönemde Arapzade Mehmed Arif Efendi, Salihzâde Ahmed Esad Efendi, Dürrizâde Abdullah Efendi, Samanizâde Ömer Hulisi Efendi, Mehmed Zeynî Efendi, Mekkezâde Mustafa Asım Efendi, Hacı Halil Efendi, Sıddıkzâde Ahmed, Reşid Efendiler çeşitli tarihlerde şeyhülislâmlık makamına

¹⁰⁴ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, “a.g.mkl.”, s. 124.

¹⁰⁵ Erşahin, “a.g.mkl.”, s. 259.

¹⁰⁶ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, “a.g.mkl.”, s. 124.

¹⁰⁷ Erşahin, “a.g.mkl.”, s. 259.

gelmişlerdir.¹⁰⁸ Risâlemizin müellifi, Yasincizâde Abdülvehhab Efendi'nin de bu göreve tayin edilmesi tesadüf değildir. Müellifimizin bu makama, elinizdeki risâle ile II. Mahmud'un reformlarına destek vermesinin mükâfatını almış gözükmektedir.

II. Mahmud, ulemâyı reform programlarını uygulamaya yönelik oluşturulan kurullara aktif bir biçimde dâhil ederek hem üst düzey ulemâyı reform girişimlerinin bir parçası haline getirmiş, hem de diğer toplumsal kesimlerden gelebilecek eleştirileri önlemeye çalışmıştır.¹⁰⁹

Ulemâ kesimlerinin, Devlet-i Âliye'nin giriştiği reform ve modernleşme girişimlerine destek vermelerinde etkili olan faktörlerden bir diğeri, devletin çıkarlarını gözetme anlayışıdır. Bu anlayışın bir sonucu olarak, üst ulemâ kesimi, dini hukukla çatışan siyasî zorunluluklara boyun eğmekten kaçınmayıp “zorunluluklar yasakları mubah kılar” düsturu çerçevesinde hareket etmişlerdir.¹¹⁰

O dönemde Osmanlı'da ulemâ kesimi arasında ciddi bir sınıfsal farklılaşma söz konusu idi. Bir tarafta saray, hane halkı ve yönetici zümre olan *askeriye* sınıfının bir parçası haline gelmiş, vergi yükümlülüğünden muaf ve kontrol ettikleri vakıflar ve ekonomik birikimlerinin her türlü müdahaleden (müsadere) uzak olması sayesinde güçlü bir toplumsal ve ekonomik konuma sahip üst düzey ulemâ sınıfı; diğer tarafta ise, daha çok çevrede kalmış, Osmanlı siyasasının bir parçası haline gelememiş alt sınıf ulemâ ve medrese (softa) öğrencileri. Üst ve alt ulemâ kesimleri arasındaki bu sınıfsal farklılaşma, reform ve modernleşme sürecinde ulemâ kesimleri arasında bu sürece yönelik farklı tutumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Üst sınıf ulemânın tersine, alt toplumsal tabakadan gelen ve genellikle merkezi medreselerde ve *askeriye* sınıfı arasında yer alması pek mümkün olmayan ulemâ kesimi ve medrese öğrencileri, bu süreçte, reform ve modernleşme çabalarına karşı kendileri gibi alt toplumsal tabakada yer alan yeniçeri, esnaf ve diğer reaya kesimleriyle işbirliği içinde olmuşlardır.¹¹¹

¹⁰⁸ II. Mahmud döneminde görev yapan şeyhülislâmların göreve gelişleri ile ilgili kronoloji için bkz. Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 271.

¹⁰⁹ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, “a.g.mkl.”, s. 125.

¹¹⁰ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, “a.g.mkl.”, s. 125.

¹¹¹ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, “a.g.mkl.”, s. 125.

Bir diğerk yoruma göre II. Mahmud dönemine değin, girişilen reform hareketlerine karşı oluşan tepkinin arkasında “nûfusun büyük çoğunluğunun” yenilik hareketlerini kendilerinin “ekonomik ve sınıfsal çıkarları için tehdit olarak” görmeleri yatmaktaydı. 18. Yüzyılda ulemânın ciddi anlamda eski “güç ve saygınlığı”nı yitirmiş ve çeşitli toplumsal nedenlerin etkisiyle kendi içerisinde iki farklı toplumsal kesime ayırışmıştı: Bir tarafta, devlet bürokrasisi içerisinde önemli konumlar ve “şahsi çıkarlar” elde eden “imtiyazlı ailelerden gelen” “ulema aristokrasisi”; diğerk tarafta ise, devlet bürokrasisi içerisinde yer alamamış, büyük çoğunluğunu taşra ulemâsının oluşturduğu alt ulemâ kesimleri. Sınıfsal konumlarına paralel olarak, modernleşme ve reform sürecinde bu iki ulemâ kesimi farklı tutumlar sergilemiştir: Üst sınıf ulemâ “Devletin çıkarı, geleneksel değerlerin muhafazasından önde gelir” görüşünü benimseyerek yenilikçi sultanın reform hareketlerini desteklerken, alt ulemâ kesimi ise, oluşan bu üst sınıf “ulema aristokrasi”sine bir tepki olarak yeniçerilerin yanında yer almış; reform karşıtı hareketlere destek vermiştir.¹¹²

Reformlara destek veren üst ve alt sınıf ulemâ kesimlerini çeşitli konumlarla ödüllendiren II. Mahmud, tersine bir tutum sergileyenleri ve muhalefet gösterenleri de ciddi anlamda cezalandırıyordu. Gerçekleştirmeye çalıştığı reformlara karşı oluşabilecek toplumsal muhalefetin arka planında alt-sınıf ulemâ kesimlerinin yer alabileceğinin farkında olan II. Mahmud, yeniçeriliğın kaldırılmasından sonraki dönemde ulemânın, özellikle de alt-sınıf ulemânın ordudaki sayısını ve etkisini azaltmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.¹¹³ Levy’e göre, II. Mahmud’un bu reform girişimleri karşısında, alt sınıf ulemâ olumsuz bir tutum sergiledi. Hatta bazıları, yeniçeri kalıntılarının bazı Anadolu şehirlerinde başını çektiği ayaklanmalarda isyancıların yanında yer almıştır. Diğerk taraftan, üst ulemâ kesimleri de sultanın bu uygulamalarından rahatsız oldu; ancak, kendi varlıklarını ve çıkarlarını korumak için Sultanın yanından yer almaktan, onun askeri reformlarına destek vermekten ve bu reformlara dini bir karakter vermeye çalışmaktan başka yapacak pek bir şeyleri yoktu. Bu yüzden II. Mahmud, “yeni kurumların oturma sürecine girmesiyle alt sınıf ulemâyı devre dışı” bırakacak politikalar

¹¹² Avigdor Levy, “Osmanlı ulemâsı ve Sultan II. Mahmud’un Askeri Islahatı”, trc. Osman Bayrakdar, İstanbul 1991, s. 41-42.

¹¹³ Levy, “a.g.mkl.”, s. 43-44.

izlemiştir. Ancak, bunu yaparken “aristokratik ulemâ sınıfı”na pek dokunmamış; bu kesimin “yönetici sınıfın ayrılmaz bir parçası” olarak “reformların idaresinde önemli mevkilerde kalma”larına müsaade etmiştir.¹¹⁴

II. Mahmud, yeniçeriliğin ilgasından sonra, izlediği politika ve merkeziyetçi uygulamalarla üst ulemâ kesimlerini bir taraftan reform ve modernleşme girişimlerinin içine dâhil ederek, onları bir anlamda tüm bu yenileşme çabalarının meşruiyet aracı haline getirirken, diğer taraftan, yeni hukuki düzenlemelerle, özellikle vakıflarla ilgili olan evkaf nizamnamesiyle, ulemânın ekonomik gücünü ciddi anlamda kırarak *Devlet-i Aliye*’ye tamamen bağımlı hale getirmiştir. Bu sebeple II. Mahmud’un, ulemânın desteğini sağlamak, bunu yapamadığı durumlarda ise en azından potansiyel muhâlefetini bertaraf etmek maksadıyla bazı tedbirler aldığı; câmî, vakıf ve tekkelerin inşâsına ve tâmirine ehemmiyet veren bir din politikası izlediği, Cuma namazlarına iştirâke dikkat ettiği, neşrettiği fermanlarla tebaasına da bu yönde telkinlerde bulunduğu, İslâmî ilköğretimi bütün çocuklar için zorunlu kıldığı ve yoksul ulemâyı bürokraside imam kadrolarında istihdâm ettiği ve maaşlarını da arttırdığı; diğer yandan bu dönemde ilmiyede ve sivil bürokrasideki önde gelen kadroların son derece bilinçli bir tayin politikasıyla ıslahât taraftarlarıyla doldurduğu ve *fezâil* edebiyatını teşvik ettiği, böylece İslâm’ı siyasî bir araç olarak kullanmaya hizmet eden bir propaganda kampanyasının yürütülmesi sûretiyle bu yönde bir kamuoyu yaratmak istediği idda edilmektedir. Zirâ Türkçe basının olmadığı bu dönemde ulemâ, kamuoyunun teşekkülünde en önemli güçtür.¹¹⁵

Şeyhülislâm Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi’nin yöneticilere ve II. Mahmud’a itaati tavsiye eden *Hulâsatü’l-Burhan fî İtâati’s-Sultân* adlı elinizdeki risâleyi, bu ortamın bir ürünü olarak değerlendirmek mümkündür.

¹¹⁴ Levy, “a.g.mkl.”, s. 47-49.

¹¹⁵ Özhan Kapıcı, “Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar: Keçecizâde İzzet Molla ve II. Mahmud Dönemi Osmanlı Siyaset Düşüncesi”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, sy. 42, İstanbul 2013, s. 282-283.

II. YÂSİNCİZÂDE ABDÜLVEHHAB EFENDİ’NİN HAYATI, İLMÎ

ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Sultan II. Mahmud döneminde iki defa şeyhülislamlık yapan Yâsincizâde Abdülvehhab Efendi, Sinop’ta medfun Seyyid Bilal Hazretleri soyundan Seyyid Osman Efendi’nin oğludur.¹¹⁶ Abdülvehhab Efendi, dedesi Seyyid Mustafa Efendi’nin Ayasofya Camii’nde Yasinhân olması nedeniyle Yasincizâde lakabıyla meşhur olmuştur. 1172/1758 tarihinde İstanbul’da dünyaya gelmiştir.¹¹⁷

On yaşında iken Enderûn-i Hümayun’a intisap ederek Gelenbevî İsmail Efendi’den ders alan Yâsincizâde, aynı zamanda Palabıyık Mehmed Efendi’den de ders okumuş, 1200/1786 senesinde ise müderrislik unvanını alarak tedrise başlamıştır.¹¹⁸ Bayezid Camii ile Yeni Cami’de dersler veren Yâsincizâde, birçok medresede eğitim faaliyetlerinde bulunmuş pek çok talebe yetiştirmiştir.¹¹⁹

Abdülvehhab Efendi başarılı bir eğitim ve öğretim hayatından sonra 1810 yılında Selanik kadılığına tayin edilmiş, bundan sonra ise bilad-ı erbaa kadılığı payesini almıştır. 20 Ramazan 1225 (19 Ekim 1810) tarihinde¹²⁰ İran’a gönderilen elçilik

¹¹⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. III, s. 405; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 57 (Burada Yasincizâde Abdülvehhab Efendi, Mustafa Efendi’nin oğlu olarak yazılmıştır.) ; Ebu’l-Ula Mardin, *Huzur Dersleri*, s. 189-190; Mehmet İpşirli, “Abdülvehhab Efendi, Yasincizade”, *DİA*, I, 285; Hüsametdin Aksu, “Abdülvehhab Efendi (Yasincizade)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I, s. 71; Mehmet Yavuz, *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri (XVI-XX. Asırlar)*, s. 331; Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s. 182; *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, c. XVIII, s. 273; Cahit Bilim, “Elçi, M. Seyid Abdülvehhab Efendi, Yazar, Sefaret Tercümanı Bozoklu Osman Şakir Efendi Musavver İran Sefaretnamesi”, *OTAM*, Ankara 2002, s. 262.

¹¹⁷ *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, c. XVIII, s. 273; Aksu, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I, s. 71; Bilim, “a.g.mkl.”, s. 262; Cihan Sadık, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yapılan Risâleler”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977), s. 157-173.

¹¹⁸ *Sicill-i Osmanî*, c. III, s. 405; İpşirli, “Abdülvehhab Efendi, Yasincizade”, *DİA*, I, 285-286; Aksu, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, 57; Yavuz, *a.g.e.*, s. 331; Altınsu, *a.g.e.*, s. 182; *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, XVIII, 273; Bilim, “a.g.mkl.”, s. 262.

¹¹⁹ İpşirli, “Abdülvehhab Efendi, Yasincizade”, *DİA*, I, 286.

¹²⁰ Filiz Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran’a Giden Osmanlı Elçileri*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2005, s. 80.

heyetinde yer almış ve başarılı bir şekilde görevini tamamlamıştır. 1226/1811 tarihinde kendisine Edirne mollalığı verilmiş, bundan sonra Mekke, daha sonra 1228/1813 tarihinde İstanbul kadılığı payesini almıştır. Kısa aralıklarla önce 1231/1816 senesinde Anadolu payesi ve bir süre sonra Anadolu kazaskerliği (1233/1817), 1233/1818 sensinde ise nakibüleşraflık görevlerine tayin edilmiş, 1235/1819 tarihinde Rumeli kazaskerliği görevine getirilmiştir.¹²¹

28 Mart 1236/1821 tarihinde Şeyhüslâm Çerkez Halil Efendi'nin yerine şeyhüslâmlık görevine tayin edilen Yâsincizâde, 10 Kasım 1238/1822 tarihinde bu görevinden azledilmiş, dokuz aylık bir süre için İzmit'te zorunlu ikamete tâbi tutulmuştur. 6 Mart 1244/1828 (veya 1243)¹²² tarihinde Şeyhüslâm Kadızade Mehmed Tahir Efendi'nin yerine ikinci defa şeyhüslâmlık görevine getirilmiştir. Yaşlılığı sebebiyle 8 Şubat 1249/1833 (veya 1248) tarihinde görevinden ayrılmıştır.¹²³

8 Şubat 1249/1833 de görevinden ayrılan Yâsincizâde Abdülvehhab Efendi, aynı yılın ramazan ayında Kadir gecesini İstanbul'da vefat etmiştir.¹²⁴ Topkapı'da pederinin yanına defnedilmiştir.¹²⁵

Bir din bilgini olarak şöhret bulan Yâsincizâde'nin iyi okur-yazar olduğu ve güzel konuşma yeteneğine sahip bulunduğu kaydedilmekte, yüzden fazla âlime hocalık yaptığı ifade edilmektedir.¹²⁶

Tahran'da 1289-1294/1872-1877 tarihlerinde elçilik yapan Tahir Münif Paşa,¹²⁷ muasırları ve kendisinden sonra gelen bazı meşhurlar da Yâsincizâde Abdülvehhab

¹²¹ *Sicill-i Osmanî*, c. III, s. 405; İpşirli, "Abdülvehhab Efendi, Yasincizade", *DİA*, I, 286; Yavuz, *a.g.e.*, s. 331; Altınsu, *a.g.e.*, s. 182; *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, XVIII, 273; Bilim, "a.g.mkl.", s. 262.

¹²² *Sicill-i Osmanî*, c. III, s. 405; *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, XVIII, 273.

¹²³ *Sicill-i Osmanî*, c. III, s. 405; *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, XVIII, 273; Bilim, "a.g.mkl.", s. 263.

¹²⁴ *Sicill-i Osmanî*, c. III, s. 405; *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 57; İpşirli, "Abdülvehhab Efendi, Yasincizade", *DİA*, I, 286; Babanzâde İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyyetü'l-Arifin*, I, 643; Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, VI, 225; Aksu, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I, s. 71; Yavuz, *a.g.e.*, s. 331; Altınsu, *a.g.e.*, s. 182; *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, XVIII, 273; Sadık, "a.g.mkl.", s. 157-173; Bilim, "a.g.mkl.", s. 263.

¹²⁵ *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 57.

¹²⁶ *Sicill-i Osmanî*, c. III, s. 405; Bilim, "a.g.mkl.", s. 263.

Efendi'yi çok edib, kâmil ve faziletli birisi olarak tanımışlar, elçi olarak bulunduğu İran'da onun varlığından, davranışlarından ve konuşmalarından çok etkilendiklerini ifade etmişlerdir.¹²⁸

Abdülvehhab Efendi'nin yöneticilere itaatle ilgili hadisleri içeren 1247/1831 yılında neşredilen aynı zamanda bu çalışmanın konusu olan ***Hulâsatü'l-Burhân fî İtâati's-Sultân*** isimli matbu bir risâlesi vardır.¹²⁹ Ayrıca *Hâşiye ale'l-Celâl fî'l-akâid*'i¹³⁰ ile hadis usulü ve kelam ilmine dair çalışmaları bulunmaktadır.¹³¹ İlmiye Salnamesi'nde fetvaları ve el yazısı nümuneleri gösterilmiştir.¹³²

¹²⁷ Bilim, "a.g.mkl.", s. 263.

¹²⁸ Bilim, "a.g.mkl.", s. 265.

¹²⁹ *Sicill-i Osmanî*, c. III, s. 405; *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 57; İpşirli, "Abdülvehhab Efendi, Yasincizade", *DİA*, I, 285-286; *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 57; *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, c. XVIII, s. 273. Yaptığımız araştırmalar sonucu Yasincizâde'nin zikredilen eserleri dışında başka bir eserini tespit edemedik.

¹³⁰ Yavuz, *a.g.e.*, s.331.

¹³¹ İpşirli, "Abdülvehhab Efendi, Yasincizade", *DİA*, I, 286; *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, c. XVIII, s. 273.

¹³² *İlmiye Salnamesi*, s. 584.

III. RİSÂLENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmaya konu olan *Hulâsatü'l-Burhân fî İtâati's-Sultân* adlı bu eser, XIX. yüzyılın başlarında devlet adamı ve ilim erbabı olarak bilinen, Osmanlı şeyhülislâmlarından Yasincizâde Abdülvehhab Efendi'nin kaleme aldığı, yöneticilere itaatle ilgili bir risâledir.

Müellifin II.Mahmud'a sunmasıyla eser, 1247/1831 tarihinde İstanbul'da Matbaa-yı Âmire'de basılmıştır. Eserin çeşitli nüshaları başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere bazı kütüphanelerde yer almaktadır.¹³³ Ayrıca İSAM (İslâm Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesi'nde, Nafiz Paşa Bölümü No: 862'de yer alan nüshasının ofset baskısı bulunmaktadır.

Toplam otuz bir sayfadan oluşan bu eserin ilk yarısı Arapça, diğer yarısı da Osmanlıca'dır. Her sayfa yirmi üç satırdan oluşmaktadır. Satırlar her sayfada çerçeve içine alınmıştır. Eserin sonunda basım tarihi "1247 senesi Şaban ayının sonu" olarak kaydedilmektedir.

Eserin başında müellif giriş mahiyetinde Allah'a hamd ve şükürden sonra Allah'ın, Osmanlı Hanedanı'nın Rabbanî temellere dayandırılmış saltanatını desteklediğini ifade etmektedir. Daha sonra insanların müşterek hayat sürmelerinin zorunlu olduğu bir ortamda bu yaşamın beşerî, medenî, içtimaî ve ticarî temellere dayandırılmasının gerekliliği anlatılmakta, bu durumda insanların genellikle fesat ve şerre meyilli olduklarından dolayı söz konusu düzenin bozulduğu bildirilmektedir. Bu nedenle dünyanın istikrarı ve insanlığın devamı için ilahî hükümlerin uygulanmasının şart olduğunu söyleyen müellif, bu meyanda Osmanlı sultanlarının dönemin İslâm koruyucusu olduklarına vurgu yapmaktadır.

Eserde Osmanlı sultanları yüce bir davayı sırtlanmalarından dolayı övülmüş, Allah'ın dinini yüceltmek için devamlı mücadele ettikleri, hilafete sahip çıkan adil hükümdarlar oldukları belirtilmiştir.

¹³³ Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 862; Esad Efendi, 1842/1; 1842/2; 1841/1; Hacı Mahmud Efendi, 2107; Pertev Paşa, 350; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, 889; Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 2082; 2083

Müellif genel olarak Osmanlı hanedanı'nı yüceltici ifadeler kullandıktan sonra kendi dönemindeki Osmanlı sultanı Sultan II. Mahmud'un övgüsüyle devam etmekte, hadis ve kelam-ı kibarlardan örnekler sunarak sultana itaat etmenin önemine değinmektedir. Esere *Hulâsatü'l-Burhân fî İtâati's-Sultân* ismini verdiğini söyleyen müellif, muteber kaynaklardan seçildiğini ifade ettiği konuyla ilgili toplam yirmi beş hadis zikretmektedir. Bu tez çalışmasında risâlenin tarihsel değerlendirmesi, günümüz Türkçe'sine tercümesi ile birlikte hadislerin tahriri de yapılmıştır.

Müellifin eserinde zikrettiği hadislerin tahriri ve değerlendirilmesi yapılırken şu yöntem takip edilmiştir:

Hadislerin Arapça metinlerinde, râvî, rumuz ve kaynaklarda orijinal metne bağlı kalmıştır. Müellifin orijinal metinde kısaltma olarak verdiği kaynaklar, hadislerin Türkçe tercümelerinin sonunda tarafımızdan parantez içinde açık olarak verilmiştir.

Hadis ilmi tekniği açısından bir hadisin senedinde farklı bir râvî geçmesi veya metninde farklı bir kelime kullanılması durumunda o hadis farklı bir hadis olarak değerlendirilir. Bu nedenle hadislerin tahririnde bu husus göz önünde bulundurularak, müellifin eserinde naklettiği hadislerin birebir aynıları belirttiği kaynaklarda aranmıştır. Eğer müellifin belirttiği kaynaklarda hadis bulunamadıysa, bu husus dipnotta belirtildikten sonra, hadisin aynıyla geçtiği diğer kaynaklar kronolojik olarak sıralanmıştır. Hadisin benzer lafızlarla veya başka râvîlerden olan farklı rivâyetlerinin tahriri de yine dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılarak gösterilmiştir.

Yasincizâde'nin eserine aldığı yirmibeş hadiste zikrettiği rumuz, kaynak ve râvî isimleri; kullandığı rumuzların açılımları; hadislerin birebir aynıları ile benzer rivâyetlerinin kaynaklara göre dağılımı tablo şeklinde aşağıda gösterilmiştir.

Tablo:1'de müellifin eserine aldığı hadislerde zikrettiği râvî, kaynak ve rumuzlar şematik olarak verilmiştir. Müellif eserine aldığı hadislerin bazılarında hadisin kaynağını belirten rumuzlar kullanmış, bazılarında doğrudan hadisin geçtiği kaynağın ismini vermiş, bazılarında ise sadece râvî ismi vermekle yetinmiştir. Bazı hadislerde de bu üç yöntemden birini, bazılarında ise ikisini veya üçünü birden kullanmıştır. Müellif hadislerin kaynaklarını bazen hadisin başında, bazen de sonunda vermiştir.

Tablo:2’de hadislerde kullanılan rumuzların hangi kaynaklara işaret ettiği, müellifin hadislerin naklinde sıkça başvurduğu *Kenzü ’l-ummâl* ve Abdullah Aydınlı’nın *Hadis Istılahları Sözlüğü* esas alınarak belirtilmiştir.

Tablo:3’de Yâsincizâde’nin eserinde zikrettiği hadislerin, birebir aynılarının kaynaklara göre dağılımı gösterilmiştir. Hadislerin, müellifin eserine aldığı şekliyle, belirttiği kaynaklarda bulunamadığı yerde “ ? ” (soru işareti) konulmuştur. Yine Tablo:3’de müellifin kaynak olarak yazar ismi verdiği hadisler için “Eser ismi” bölümüne “-----” koymak suretiyle müellifin burada hadisin kaynağını kesin olarak zikretmediğine işaret etmekle birlikte, bahis konusu hadislerin dipnotlarında müellif tarafından kaynak olarak verilen şahıslar, eserleri ve yapılan araştırmayla ilgili gerekli açıklamalara yer verilmiştir.

Tablo:4’de ise müellifin eserine aldığı hadislerin benzer rivâyetlerinin kaynaklarının dağılımı gösterilmiştir.

Tablo: 1 Müellifin hadislerde kullandığı rumuz, kaynak ve râvî isimleri.

<u>Hadis No</u>	<u>Rumuz</u>	<u>Kaynak</u>	<u>Râvî</u>
1.Hadis	ك		Ubâde b. es-Sâmit
2.Hadis	طب هب		
3.Hadis		Buhârî, <i>Târih</i>	Ebû Zer
4.Hadis			Âmir b. Mesher el-Hemedanî
5.Hadis	فر		Hz. Ömer
6.Hadis		Deylemî	
7.Hadis			İbn Abbâs
8.Hadis			İbn Ömer
9.Hadis	هب		Enes
10.Hadis		Ebu'sş-Şeyh	Enes
11.Hadis			İbn Ömer
12.Hadis		İbnü'n-Neccâr	Ebû Hureyre
13.Hadis			Ebû Ümâme
14.Hadis			İbn Ömer
15.Hadis			İbn Ömer
16.Hadis	د ن ك		
17.Hadis		İbn Mâce	Ebû Hureyre
18.Hadis	سم ق ن		
19.Hadis			Ebû Hureyre
20.Hadis			Ebû Hureyre
21.Hadis	سم ق		
22.Hadis	طب ك ه خ	Buhârî, <i>el-Edeb</i>	Mikdâd
23.Hadis	طب ك	İbn Cerîr	İbn Ömer; İrbâd b. Sâriye
24.Hadis	هق	Deylemî, İbnü'n-Neccâr	Ömer el-Bekâlî
25.Hadis			Ebû Zehm es-Sâidî

Tablo: 2 Müellifin eserinde kullandığı rumuzlar ve bunların açılımları.

<u>Rumuz</u>	<u>Açılımı</u>
خ	Buhârî
ق	Müttefekun Aleyh
د	Ebû Dâvûd
ن	Nesâî
ه	İbn Mâce
سم	Ahmed b. Hanbel
هق	Beyhakî, <i>es-Sünenü 'l-kübrâ</i>
هب	Beyhakî, <i>Şuabu 'l-İmân</i>
طب	Taberanî, <i>el-Mu'cemü 'l-Kebîr</i>
ك	Hâkim, <i>el-Müstedrek</i>
فر	Deylemî, <i>el-Firdevs</i>

Tablo: 3 Hadislerin birebir aynılarının kaynaklarına göre dağılımı.

<u>Müellif Adı</u>	<u>Eser Adı</u>	<u>Toplam</u>
Buhâri	<i>Sahîh</i>	1
Buhârî	<i>el-Edebü'l-Müfred</i>	?
Buhârî	<i>et-Târih</i>	?
Müslim	<i>Sâhîh</i>	2
İbn Mâce	<i>Sünen</i>	1
Ebû Dâvûd	<i>Sünen</i>	?
Nesâî	<i>Sünen</i>	1
Ahmed b. Hanbel	<i>Müsned</i>	2
Darimî	<i>Sünen</i>	1
İbn Zencûye	<i>el-Emvâl</i>	1
İbn Ebî Âsım	<i>es-Sünne</i>	1
Bezzâr	<i>Müsned</i>	1
İbn Cerîr (Taberî)	-----	?
Şâşî	<i>Müsned</i>	1
İbn Hibbân	<i>Sahîh</i>	2
Taberânî	<i>el-Mü'cemü'l-kebîr</i>	?
Ebu's-Şeyh	-----	?
Hâkim	<i>el-Müstedrek</i>	?
Beyhakî	<i>Şuabü'l-îmân</i>	2
Beyhakî	<i>es-Sünenü'l-kübrâ</i>	1
Begavî	<i>Şerhu's-sünne</i>	2
Deylemî	<i>el-Firdevs</i>	2
İbn Asâkîr	<i>Târihu Dımaşk</i>	1
Suyûtî	<i>Fethü'l-kebîr</i>	3
İbn Neccâr	-----	?
Ali el-Müttakî	<i>Kenzü'l-ummâl</i>	5

Tablo: 4 Hadislerin benzer rivâyetlerinin kaynaklarına göre dağılımı.

<u>Müellif Adı</u>	<u>Eser Adı</u>	<u>Toplam</u>
Buhâri	<i>Sahîh</i>	3
Müslim	<i>Sahîh</i>	5
Ebû Dâvûd	<i>Sünen</i>	1
Nesâî	<i>Sünen</i>	4
İbn Mâce	<i>Sünen</i>	2
İmam Mâlik	<i>Muvatta</i>	1
Ahmed b. Hanbel	<i>el-Müsned</i>	6
İbn Ebî Şeybe	<i>el-Musannef</i>	1
İbn Ebî Âsım	<i>es-Sünne</i>	1
Ebû Avâne	<i>es-Müsned</i>	2
İbn Ebî Hâtim	<i>el-İlel</i>	2
İbn Hibbân	<i>es-Sahîh</i>	2
Taberânî	<i>el-Mü'cemü'l-kebîr</i>	4
Taberânî	<i>el-Mü'cemü'l-evsat</i>	1
Taberânî	<i>el-Müsnedü's-Şamiyyîn</i>	1
Hâkim	<i>el-Müstedrek</i>	3
Ebû Nuaym	<i>Ma'rifetü's-sahâbe</i>	2
Beyhakî	<i>es-Sünenü'l-kübrâ</i>	3
Beyhakî	<i>Şuabü'l-îmân</i>	4
Hatîb el-Bağdâdî	<i>Târîhu Bağdâd</i>	1
Begavî	<i>Şerhu's-sünne</i>	3
Deylemî	<i>el-Firdevs</i>	2
İbn Asâkîr	<i>Târîhu Dimaşk</i>	3
İbnü'l-Esîr	<i>Üsdü'l-gâbe</i>	1
Suyûtî	<i>el-Câmiu's-sağîr</i>	1
Suyûtî	<i>Fethü'l-kebîr</i>	2
Ali el-Müttakî	<i>Kenzü'l-ummâl</i>	12

Müellif eserine aldığı hadisler için “Muteber kaynaklardan seçilmiştir” ifadesini kullansa da, hadislerin kaynaklara göre dağılımına bakıldığında, eserde zikredilen hadislerin daha çok Kütüb-i Sitte dışında yer aldığı görülmektedir. Ayrıca müellifin zikrettiği hadislerin pek çoğu, belirttiği râvî ve kaynaklarla örtüşmemektedir. Bu durum Yâsincizâde’nin hadisleri eserine alırken, kaynak incelemesi yapmadan başka bir eserden olduğu gibi naklettiği düşüncesini akla getirmektedir.

Eserde geçen hadislerin kaynaklara göre dağılımına ve kullanılan rumuzlara bakıldığında müellifin, Ali el-Müttakî’nin *Kenzü’l-ummâl* adlı eserinden çokça istifade ettiği anlaşılmaktadır. Müellifin eserine aldığı hadislerin birçoğunun, rumuzları ve kaynakları ile aynen *Kenzü’l-ummâl*’de de geçiyor olması bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.

IV. RİSÂLENİN TERCÜMESİ VE HADİSLERİNİN TAHRÎCİ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hamdin ve selâmın en güzeli, şükrün ve senânın en mükemmeli, Mâlike'l-mülk ve'l-melekût, izzet ve kudret sahibi olan Allah'adır. O ki, İslâm'ın bilgisi ve âlimlerin gözünün nuruyla Yüce Osmanlı Devleti'ni süsleyen, şefkatini yüksek makamına has güzellikte dağıtan, bu pak sülaleyi ayakta tutan, mücahitlerin kılıçlarını keskin kılarak dünyanın nizamı için görevlendiren ve bu sayede Resûlullah (s.a.v.) ümmetinin çoğalmasını sağlayan ve onların muhteşem hükümlerlerini güçlendirendir. O, kıyamet gününe kadar Osmanlı Devleti'nin büyük hükümdarlarını ve Rabbanî temellere dayandırılmış muhteşem saltanatını desteklemiştir.

En pak, en nazif salât, en faziletli kâmil teslimat; nübuvvetin dayanağı, Hakk'ı halka ve halkı Hakk'a ileten, yaratılmışların en yücresi, Makam-ı Mahmud sahibi, şahların şahı Efendimiz Hazretleri'nedir. Allah, kendisini kudretli dinini tamamlamak, insanları ve cinleri doğru yola iletmek, daveti kemale erdirmek üzere göndermiştir. En içten saygı ve ihtiram Muhammed'in (s.a.v.) Ehl-i beytine ve Ashab-ı kiramınadır. O'nun Ehl-i beyti ve Ashab-ı kiramı, yüksek saadet ufuklarındaki parlak yıldızlar misali sıhhat ve hidâyete mazhar olmuştur.

Konunun uzmanları tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, insanların ayakta kalabilmesi ve yaşamını devam ettirebilmesi için ortaklaşa bir hayat sürdürmeleri lazımdır. Bu müşretek yaşamın; birtakım beşerî, medenî, ictimaî ve ticarî temellere dayanması gerekir. Sıradan insanlar (*avâm*) tabiatları gereğince şerre ve fesada meylederler. Bu durum ise toplum düzenini fesada ve bozulmaya uğratar. Böyle bir zamanda dünyanın istikrarı ve insanlığın devamı için ilahî hükümlerin uygulanması şarttır. Aksi takdirde toplumda dayanışma ve istişareden yoksun genel kurallar hâkim olur ve Allah (c.c.) resullerini ve kitaplarını göndermek suretiyle, sınırsız hikmeti ve sonsuz rahmetini yayarak dünyanın nizamını, insanlığın selametini istikrara erdirir. Aksi takdirde toplumda dayanışma ve istişareden yoksun gelişigüzel kurallar hakim olur. Allah (c.c.) ise bunu önlemek için kitaplar ve rasuller gönderir. Böylece sınırsız hikmeti ve sonsuz rahmetiyle yeryüzünü nizama ve insanlığı da selamete erdirir ve bu nizamın bekası için her türlü şerden münezzeh olan rabbani hükümler koyar. Bu hükümlere bağlı

olarak zamanın şartları ve mü'minlerin selameti doğrultusunda fisk ile zulmün, helal ile haramın sınırlarını belirler. Böylece beşeri ve sosyal hayat düzenin sağlanması , varlığın ve mekanın dirliği ve sükuneti için en güzel uslubun kurallarını koyar.

İki cihanın en faziletli hükümdarları olan Osmanlı sultanları, özellikle Ahmedî din-i mübinin kılıcıyla zulüm ve şirk ehlinin kanını dökmek, Muhammedî şer'i şerîfin oklarıyla [İslâm] âlemini güçlendirmek, kainatı daha iyi hâle getirmek, devleti idare etmek ve devletin sınırlarını korumak gibi hizmetler ifa etmişlerdir. Bundan başka bir çok görevi yerine getiren sultanlar, kıyamet gününe kadar cihadla Allah kelamını yücelten (*i'lâ-yı kelimetullah*), hilafete sahip çıkan âdil hükümdarlardır. Bu sultanlar devletin devamını temin etmeyi görev bilmişlerdir. Saltanat ve devletlerinin gölgesinin devamı ve güzel hükümlerlerinin engin menkıbeleri, zengin onur örnekleri, arzın sağlam bekası ve vakarı, kendine öz makamıyla, devrin sayfalarını ve asırların tabakalarını süslemiştir. Kendileri, kıyamet gününe kadar cihanın dört bir tarafında billur misali parlak saltanatlarının meşalesi, mülklerinin pınarı olmuşlardır. Bu nedenle zaman geçtikçe ulemâ-yı kiram ve meşâyih-i i'zâm kapsamlı eserleri ve övgüleriyle sultanları taltif etmiştir. Bunlar arasında ***Kalâidü'l-İkyân fî Fedâilî Âli Osman***¹³⁴ isimli telif eser de vardır. Eserde derlenen bazı yüksek hikmet incileri denizde bir katre hükmündedir - doğrusu kader, yerde ve gökte değişen her bir şeyin kaleme alınmasını mümkün kılmaz-; bu bakımdan menkıbelerinden, hâiz oldukları yüce mertebelerden, dinî hizmetlerinden dolayı basiret ve benzerliğiyle Osmanlı sultanlarına ulaşabilen olmamıştır.

Dünya tarihçilerine göre âlemin ilmine, halkların özelliklerine vâkıf olan onur sahibi sultanlardan gazilerin, mücahitlerin sultanı, saltanatın yükseliş devrinin şahidi ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan Sultan II. Mahmud'un gösterdiği başarıları, kendisinden önce hiç bir sultanın kazanma imkânı olmamıştır. Nuruyla hilafeti nurlandıran, zamanın sahibi, cihan halifesi, devlet şanının temeli, ülkelerin bekçisi, kulların yardımcısı, müminlerin göz aydınlığı, İslâm'ın ve Müslümanların pîri, Allah'ın âlemlere gölgesi, arzın en büyük sultanı, sünnete ve farza sarılanların en önde geleni, İskender gibi hizmetinde ve heybetinde büyük, hakkın, güven ve emniyetin

¹³⁴ Zeynuddîn Mer'î b. Yusuf b.Ebî Bekir el-Kermî el-Makdîsî el-Hanbelî (ö. 1033/ 1624). Bu eser Ebû Yahya Abdullah el-Kenderî'nin ta'likıyla Kuveyt'de 2004/1425 tarihinde Garas li'n-Neşir yayınevinde basılmıştır. Eser 139 sayfadan oluşmaktadır.

güçlenmesinde örnektir. Âhir zamana kadar kılavuz kılınan, zafer kitabını yazan, Rabbânî saltanatı kâim eden Sultan II. Mahmud Han, kuşkusuz arzda Allah'ın emirlerini şahsının celâliyle yürüten, yönetimi zamanın hükmüyle denkleşen, kahramanlığıyla melikler diyarını mamur eden, siyasetiyle işgal altındaki toprakları fetheden eşsiz vasıfları övülmüş bir sultandır. Kendi zat-ı âlisi beşerî faziletlerin tümünü kapsar. Melekût âleminin hasenâtı kendisindedir. Hayatım üzerine yemin ederim ki, onun idraki bütün işlerin hakikatine, cumhurun akıllara yatkın maslahatına ermiştir. İradesi aklî ve naklî kerametlerle birleşen, daima vermiş olduğu hüküm ve saltanatın kudretiyle ağırbaşlı olan, tedbir-i erkânı kerametiyle yoğuran, ilham sultanının dayanağı ve fazilet ötesi bir şahsiyettir. Evvela ilim, hikmet, irfan mertebelerinde üstün ve kılıç, ok, kalkan kullanmada yetenek sahibidir. Niyetinin paklığı ile emanet saflığını ayakta tutmuş, makamda bulunduğu müddetçe ümmet için endişe duymuş, mahlukata karşı oldukça şefkatli davranmıştır. Sünnetin ihyası en önemli icraatlarından. Engin düşüncesini; fakirlerin rahatlığını ve tebasının güvenliğini sağlamak, halkının arzularını yerine getirmek, adalet ve refahın istikrarını tesis etmek, cihad ordusunu tanzim etmek, kulların huzurunu sağlamak meşgul eder. Gecesini ve öğle vaktini dinî hizmetlere ve saltanat işlerine ayırır; adil siyaseti, milletin selameti, ümmetin rahatını sağlamaya hizmet eder. Günahkârlara zat-ı şefkatinden af ve bağışlama dağıtır. Şefkati ve celali yedi kata kadar yayılır ve herkese ulaşır. Şereflendirdiği meclisler, kelimelerinin inci parlaklığıyla daha da güzelleşir. Dış güzelliği ise civar bölgelerin çiçekleri tarafından da duyulur. Aklını süsleyen zengin yeteneğiyle gerçekleşen hadiselerin hikmetini anlar, idrakinin sınırları tebdîr-i âlemin sırlarını çözer. Parlak adaleti şerri def eden katı tavrını kuşatır. Devletin ve dinin kurtuluşu zatındadır. Letafet ve parlaklık onun şefkatinde birleşmiş, mülkün ve milletin nefesi onda tecessüm etmiştir. Bu suretle o Allah tarafından en güzel bir hayat yaşasın diye yaratılmıştır. İsmi övgülere layıktır. Sürekli şükür gerektiren saltanatı, hilalin nuruna, parlaklığına dönüşmüştür. Aynı zamanda kendisine medhiyeler söylenmiştir. Zaman bir taçtır, o ise tacın incisi gibidir. Mülk ve saltanatın sonuncu sultanının kanunlarının etkisiyle şüphesiz devletin ruhu yeni bir anlam kazanmıştır. Güçlü, askerî nizamlı, saltanatı ayakta tutan, gözlerin şahitlik ettiği, habercilerin söyledikleriyle hilafet lisanını süsleyendir. Dünya rızkından nasiplenmiştir, zamanı dünya, günü zamandır. Akıl âleminin merkezinde feleklerin fesahat ve belagati ile anlaşılan odur ki onun vasıfları olmasaydı kıyamet gününe kadar devirlerden birini

tamamlamamış olurdu. Doğrusu onun engin gölgesi Aziz ve Celil olan Allah'tan ümmete saf ve latif bir nimettir. Tebaasının kendisine hayatının, saltanatının bugün de yarın da devamı için aklen ve naklen samimi duada bulunmasının yanı sıra etkileyici emirlerine her daim itaat ve teslimiyeti de gerekir. Onun büyük ecdadı birçok ülkeler, saltanatlar fethetmiş, bu diyarları tevhidin iman nuruyla nurlandırmıştır. Bu nedenle sultan olarak bütün Müslümanlara karşı dinen de sorumludur. Avamdan bazı kimseler nefislerine uydukları, hayatlarının, akıbetlerinin kendi leh veya aleyhlerine olduğunu bilmedikleri, devirlerindeki halifenin hakkını düşünmedikleri zaman, onlar haktan yüz çevirir, fitne ve fesat yoluna koyulurlar. Onlar uysallık ve itaatten uzaklaşarak, ülkenin güvenini sarsar, kulların huzur içerisinde yaşamasına mâni olur ve bu nedenle Rablerinin azabını hak ederler. Bu anlamda sultanın kılıç dilini işe salarak siyasî gücünü kullanmasına neden olurlar, zira bu güç ne kadar sağlam ve kuvvetli olursa dalalet ve başkaldırıyı savuşturmakta o kadar etkili olur. Ömer Faruk'un (r.a.) söylediği gibi "Sultanın etkisiz kılması Kur'an-ı Kerim'in etkisiz kılmasından daha çoktur." Başka bir örnekte söylendiği gibi "Burhanın yapamadığını kılıç ve ok yapar." Bu anlamda "Sizden bir kimse bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin ki bu imanın en zayıfıdır."¹³⁵ hadisine dayanarak iyiliği emretme, kötülükten nehyetme görevini üstlenmiş, amellerini, akidelerini ıslah etmek, dinlerini ve dünyalarını korumak için yola koyulmuş İslâm sultanlarının emirlerine, doğru kararlarına, tercih olunan kelimalarına itaat ve Âl-i Osman Devleti'nin menkıbelerini, hükümlerini, pak saltanatlarının devamını da anlatan Arapça telif olunan ve Türkçe'ye tercüme edilen şu risâlede, muteber kitaplardan seçilmiş yirmi beş hadis-i şerif derlenmiştir.

Risâleyi *Hulâsatü'l-Burhan fî İtâati's-Sultân* olarak isimlendirdim. Sonra ulu sultanımıza risâlenin neşri için iltimas ettim, kendisi bunu büyük yardım severliğiyle, şevkle kabul etti. Zira kendisi mahlûkatın gizli ve aşikâr en şefkatli kullarındandır ve özellikle isteği ümmetin selameti ve mülkün, milletin korunmasıdır. Önünde sonunda Allah'tan dileğimiz, sultanımız için temennimiz insanları kendisine itaatkâr kılması, yükseliş, gelişme için gönderilen, uyarı ve irşat sebebi olmasını dilemektir. Başarı ve hidâyet Allah'tandır.

¹³⁵ Müslim, "İman", 78; İbn Mace, "Fiten", 20, h.d. 4013.

Birinci hadis:

ك عَنْ عُبَادَةَ ابْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اِسْمَعْ وَأَطِعْ فِي عُسْرِكَ وَيُسْرِكَ، وَمَنْشَطِكَ وَمَكْرَهِكَ، وَآثَرَةٍ عَلَيْكَ، وَإِنْ أَكَلُوا مَالَكَ وَضَرَبُوا ظَهْرَكَ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَعْصِيَةً اللَّهِ بَوَاحًا

Ubâde b. Sâmî (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisine şöyle söylediğini rivâyet eder: “Darlığında, varlığında; neşeli zamanında, kederli anında ve dünya işlerinde seni bir tarafa bırakıp yalnız kendini düşünse de, sırtına vurarak elinden malını da alsın, Allah’a (c.c.) açıktan açığa isyan durumu hariç, emîre itaat et ve dinle.” (Hâkim, *el-Müstedrek*)¹³⁶

İkinci hadis:

طَبَّ هَبِ السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ، فَمَنْ أَكْرَمَهُ أَكْرَمَهُ اللَّهُ، وَمَنْ أَهَانَهُ أَهَانَهُ اللَّهُ

“Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Kim ona hürmet ederse Allah da ona hürmet eder, kim ona saygısızlık ederse, Allah da onu yardımından mahrum eder.” (Taberânî, *el-Mü’cemü’l-kebîr*; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*)¹³⁷

¹³⁶ Müellif bu hadisi ك rumuzuyla Hâkim’in *el-Müstedrek*’inden nakletmektedir. Yaptığımız araştırmalar sonucu bu hadis *el-Müstedrek*’te tespit edilememiştir. Hadis şu kaynaklarda geçmektedir: İbn Zencûye, *el-Emvâl*, I, 71, h.n. 24; Şâî, *Müsned*, III, 147, h.n. 1221; 150, h.n. 1225; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 429, h.n. 4566; Deylemî, *el-Firdevs*, V, 385, h.n. 8506; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XV, 374, h.n. 3818; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, I, 104, h.n. 468. Hadisin benzer lafızlarla rivâyetleri için bkz. Mâlik, *Muvatta’*, “Cihâd”, h.n. 5; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 442, h.n. 15653, 15654; Buhârî, “Fiten”, 2, h.n. 7055; “Ahkâm”, 43, h.n. 7199; Müslim, “İmâre”, 41, 42; İbn Mâce, “Cihâd”, 41, h.n. 2866; Nesâî, “Beyat”, 1, h.n. 4149, 4150; 2, h.n. 4151; 3, h.n. 4152; 4, h.n. 41533; 5, h.n. 4154, 4155; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 403, h.n. 7105.

¹³⁷ Müellif bu hadisi طَبَّ rumuzuyla Taberânî’nin *el-Mu’cemü’l-Kebîr*’inden aldığını zikretmesine rağmen; yaptığımız araştırmalar sonucunda *el-Mu’cemü’l-Kebîr*’de bu hadisi tespit edemediğimiz gibi Taberânî’nin diğer mu’cemlerinde ve günümüze gelmiş eserlerinde de bulamadık. Araştırmamız neticesinde hadisin şu kaynaklarda yer aldığını tespit ettik: İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 492, h.n. 1024; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, IX, 478-479, h.n. 6988; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 4-5, h.n. 14580, 14582.

Üçüncü hadis:

قَالَ الْبُخَارِيُّ فِي تَارِيخِهِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: سَيَكُونُ بَعْدِي سُلْطَانٌ فَأَعْرِضُوهُ فَإِنَّهُ مَنْ أَرَادَ ذَلِكَ تَغَرَّ ثُغْرَةً فِي الْإِسْلَامِ وَلَيْسَتْ لَهُ تَوْبَةٌ إِلَّا أَنْ سَدَّهَا وَلَيْسَ بِسَادِّهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

Ebû Zer'in şöyle söylediğini rivâyet eder. Resûlullah (s.a.v.): “Benden sonra sultanlar olacaktır. Onlara destek olun. Şüphesiz onun zelil olmasını isteyen İslâm’da bir gedik açmış olur. O gediği kapatmadığı sürece tevbesi kabul edilmez. Kıyamete kadar da o gediği kapatamaz.” buyurdu. (Buhârî, *Târîh*)¹³⁸

Dördüncü hadis:

عَنْ عَامِرِ بْنِ مُسَهَّرٍ الْهَمْدَانِيِّ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تَمَسَّكُوا بِطَاعَةِ أَئِمَّتِكُمْ وَلَا تُخَالِفُوهُمْ، فَإِنَّ طَاعَتَهُمْ طَاعَةُ اللَّهِ، وَإِنْ مَعْصِيَتُهُمْ مَعْصِيَةُ اللَّهِ، وَإِنَّ اللَّهَ إِنَّمَا بَعَثَنِي أَدْعُو إِلَى سَبِيلِهِ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ

Âmir b. Müshir el-Hemedânî, Resûlallah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivâyet eder: “Yöneticilerinize itaat ederek sarılın, onlara muhalefet etmeyin. Zira onlara itaat Allah’a itaat; onlara isyan, Allah’a isyan etmektir. Muhakkak ki Allah (c.c.) kendi yoluna, hikmet ve güzel öğütle onları davet etmem için beni gönderdi.”¹³⁹

¹³⁸ Müellif bu hadisi Buhârî'nin *Târîh*'inde naklettiğini belirtmesine rağmen; yaptığımız araştırmalar sonucunda Buhârî'nin *Târîh*'inde bulamadığımız gibi ulaşabildiğimiz diğer hiçbir eserinde de hadisi tespit edemedik. Bahis konusu hadis bu şekliyle şu kaynaklarda yer almaktadır: Ali el-Müttakî, *a.g.e.* , VI, 56, h.n. 14825. Hadisin benzer lafızlarla rivâyeti için bkz. İbn Ebî Âsım, *a.g.e.* , II, 513, h.n. 1079; İbn Asâkir, *a.g.e.* , LVII, 106, h.n. 7893.

¹³⁹ Hadisin farklı râvî ve benzer lafızlarla rivâyetleri için bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 373-374, h.n. 935,936; Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, VI, 3002, h.n. 6973; İbn Asâkir, *a.g.e.* , XXVI, h.n. 91; Ali el-Müttakî, *a.g.e.* , VI, 59, h.n. 14838.

Beşinci hadis:

فَرَعَنْ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ، يَأْوِي إِلَيْهِ كُلُّ مَظْلُومٍ مِنْ عِبَادِهِ، فَإِنْ عَدَلَ كَانَ لَهُ الْأَجْرُ وَعَلَى الرَّعِيَّةِ الشُّكْرُ، وَإِنْ جَارَ أَوْ جَافَ أَوْ ظَلَمَ كَانَ عَلَيْهِ الْوِزْرُ وَعَلَى الرَّعِيَّةِ الصَّبْرُ

Ömer'den (r.a.) rivâyet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Kullarından her zulme uğrayan ona sığınır. Sultan adil olduğu takdirde ecir kazanır, tebaasına da şükretmek düşer. Haksızlık, eziyet veya zulmettiği zaman kendisine günah terettüb eder, tebasına da sabretmek düşer.” (el-Firdevs)¹⁴⁰

Altıncı hadis:

الْإِسْلَامُ وَالسُّلْطَانُ أَخَوَانِ لَا يَصْلِحُ وَاحِدٌ مِنْهُمَا إِلَّا بِصَاحِبِهِ فَإِلَّا سَلَامٌ أَسَّ وَالسُّلْطَانُ حَارِسٌ وَمَا لَا أَسَّ لَهُ يُهْدَمُ وَمَا لَا حَارِسَ لَهُ ضَايِعٌ الدِّيلَى

“İslâm ve sultan kardeştir. Birinin iyi olması, diğerinin iyi olmasına bağlıdır. İslâm asıl, sultan koruyucudur. Asıl olmazsa koruyucu, koruyucu olmazsa da asıl zayı olur.” (Deylemî)¹⁴¹

Yedinci hadis:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْإِمَامُ الْعَادِلُ الْمُتَوَاضِعُ ظِلُّ اللَّهِ وَرُوحُهُ فِي الْأَرْضِ، وَيُرْفَعُ لِلْوَالِي الْعَادِلِ الْمُتَوَاضِعِ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ عَمَلُ سِتِّينَ صِدِّيقٍ كُلُّهُمْ عَابِدٌ مُجْتَهِدٌ

¹⁴⁰ Müellif hadisi Deylemî'nin *el-Firdevs*'inden nakletmiştir. *el-Firdevs*'te **الصبر** yerine **الإصر** kelimesi geçmektedir. Bkz. Deylemî, *a.g.e.* , II, 343, h.n. 3553. Hadisin farklı râvî ve rivâyetleri için bkz. İbn Zencûye, *a.g.e.* , I, 77, h.n. 32; Bezzâr, *Müsned*, XII, 17, h.n. 5383; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IX, 475, h.n. 6984; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 436, h.n. 4435; Ali el-Müttakî, *a.g.e.* , VI, 4, 14581.

¹⁴¹ Müellif hadisi Deylemî'den nakletmiştir. Deylemî'nin *el-Firdevs*'inde **اس** yerine **امين** kelimesi geçmektedir. Deylemî, *a.g.e.* , I, 117, h.n. 396; Hadisin benzer lafızlarla rivâyeti için bkz. Ali el-Müttakî, *a.g.e.* , VI, 10, 14613.

İbn Abbâs'tan (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle söylediği rivâyet edilir: “Adil ve mütevazî yönetici, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve mızrağıdır (kuvvetidir). Adil ve mütevazî yöneticiye her gün ve gece için tamamı âbid ve müctehid olan altmış siddîkîn sevabı verilir.”¹⁴²

Sekizinci hadis:

عَنْ إِبْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَلَوَالِي الْعَادِلُ ظِلُّ اللَّهِ وَرُوحُهُ فِي الْأَرْضِ، فَمَنْ نَصَحَهُ فِي نَفْسِهِ وَعِبَادِ اللَّهِ أَظْلَهُ اللَّهُ بِظِلِّهِ، وَمَنْ غَشَّاهُ فِي نَفْسِهِ وَعِبَادِ اللَّهِ خَذَلَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

İbn Ömer'den rivâyet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Adil yönetici Allah'ın kullarına yeryüzündeki gölgesi ve kuvvetidir. Her kim kendisi ve Allah'ın kulları için nasihatte bulunursa, Allah (c.c.) onu kendi gölgesinde gölgelendirir. Her kim de kendisi ve Allah'ın kulları için onu aldatırsa kıyamet gününde Allah onu yardımsız bırakır.”¹⁴³

Dokuzuncu hadis:

هَبْ عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَلْسُلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فَمَنْ غَشَّاهُ ضَلَّ، وَمَنْ نَصَحَهُ اهْتَدَى

Enes'ten rivâyet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sultan Allah'ın gölgesidir. Onu aldatan dalalet, ona nasihat eden hidâyet bulur.”¹⁴⁴ (Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*)

¹⁴² Hadisin farklı râvî ve benzer rivâyetleri için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, VI, 591, h.n. 2788; Deylemî, *a.g.e.*, II, 343, h.n. 3554; 480, h.n. 8823; Suyûtî, *el-Camiu's-sağîr*, II, 37, h.n. 4821; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 11, h.n. 14615.

¹⁴³ Hadisin farklı râvî ve benzer rivâyetleri için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, VI, 591, h.n. 2788; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 11, h.n. 14620.

¹⁴⁴ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IX, 480, h.n. 6991; Suyûtî, *el-Fethu'l-kebîr*, II, 163, h.n. 7017; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 5, h.n. 14583.

Onuncu hadis:

ابو الشيخ عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ فَإِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ بَلَدًا لَيْسَ فِيهِ سُلْطَانٌ فَلَا يُقِيمَنَّ بِهِ

Enes'ten rivâyet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Eğer sizden birisi sultanı olmayan bir ülkeye girse, orada ikamet etmesin.” (Ebû’s-Şeyh)¹⁴⁵

On birinci hadis:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ، يَأْوِي إِلَيْهِ الضَّعِيفُ، وَبِهِ يَنْتَصِرُ الْمَظْلُومُ، وَمَنْ أَكْرَمَ سُلْطَانٌ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا أَكْرَمَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

İbn Ömer’den (r.a.), Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivâyet edilir: “Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Zayıflar ona sığınır, mazlumlar onun vesilesiyle yardım görür. Kim Allah’ın yeryüzündeki sultanına hürmette bulunursa, Allah da kendisine kıyamet gününde ikramda bulunur.”¹⁴⁶

On ikinci hadis:

ابن النجار عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَسْبُوا الْأَئِمَّةَ، وَادْعُوا اللَّهَ لَهُمُ بِالصَّلَاحِ، فَإِنَّ صَلَاحَهُمْ لَكُمْ صَلَاحٌ

¹⁴⁵ Müellif hadisi Ebu’s-Şeyh’ten nakletmektedir. Muhtemelen müellif burada doksan yılı aşan ömrü sebebiyle Ebû’s-Şeyh lakabıyla meşhur hadis hafızı ve tarihçi Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca’fer b. Hayyan el-Ensârî el-İsfahanî’yi (ö. 369/979) kastetmektedir. Bkz: Ali Yardım, “Ebû’s-Şeyh”, *DİA*, X, 343. Yaptığımız araştırmalarda Ebu’s-Şeyh’in günümüze ulaşan; *Tabakâtü’l-muhaddisîn*, *Kitâbü’l-emsâl fi’l-hadîs*, *Ahlâku’n-nebî*, *Kitâbü’l-Azame*, *et-Tevbîh ve’t-tenbîh*, *Zikru’l-akrân*, *Fevâid*, *el-Avâlî* adlı eserlerinde bu hadisi tesbit edemedik. Ancak hadis şu kaynaklarda yer almaktadır. Suyûtî, *el-Fethu’l-kebîr*, II, 163, h.n. 7015; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 5, h.n. 14584. Hadisin benzer rivâyeti için bkz. Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, IX, 480, h.n. 6990.

¹⁴⁶ Müellifin İbn Ömer tarihiyle naklettiği hadisi kaynaklarda tespit edemedik. Hadis Ebû Hureyre tarihiyle şu kaynaklarda yer almaktadır. Suyûtî, *el-Fethu’l-kebîr*, II, 163, h.n. 7018; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 5, h.n. 14582.

Ebû Hureyre'den rivâyet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Yöneticilere sövmeyin, onların düzelmesi için Allah’a dua edin. Zira onların düzelmesi sizin düzelmeniz demektir.” (İbn Neccâr)¹⁴⁷

On üçüncü hadis:

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَشْغُلُوا قُلُوبَكُمْ بِسَبِّ الْمُلُوكِ، وَلَكِنْ تَقَرَّبُوا إِلَى اللَّهِ بِالدُّعَاءِ لَعَلَّ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ عَلَيْكُمْ

Ebû Ümâme'den rivâyet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Yöneticilere söverek kalbinizi meşgul etmeyin, Ancak onlar için dua ederek Allah’a yaklaşın. Böylece Allah da onların kalplerini sizin kalplerinize bağlar.”¹⁴⁸

On dördüncü hadis:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَسُبُّوا السُّلْطَانَ، فَإِنَّهُ ظِلُّ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ

İbn Ömer, Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: “Yöneticiye sövmeyin. Zira o Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir.”¹⁴⁹

¹⁴⁷ Müellif hadisi İbnü'n-Neccâr'dan nakletmektedir. Büyük ihtimal müellif burada İbn Neccâr lakabıyla Hadis hafızı ve tarihçi Ebû Abdullah Muhibbuddin Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetullah el-bağdadî'yi (ö. 643/1245) kastetmektedir. Bkz: Sâmî es-Sakkâr, “İbnü'n-Neccâr el-Bağdadî”, *DİA*, XXI, 169. Müellifin Ebû Hureyre tarikiyle naklettiği hadisi İbnü'n-Neccâr'ın *Zeylû Târîhi Bağdâd*'ında ve diğer kaynaklarda tespit edemedik. Hadis Ebû Umâme tarikiyle şu kaynaklarda yer almaktadır. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, II, 169, h.n. 1606; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 40, h.n. 6566; Deylemî, *a.g.e.*, V, 11, h.n. 7292; Suyûtî, *el-Fethu'l-kebîr*, III, 310, h.n. 13455; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 6, h.n. 14587.

¹⁴⁸ Müellifin Ebû Umâme tarikiyle naklettiği hadisi kaynaklarda tespit edemedik. Hadis Hz.Âişe (r.a.) tarikiyle şu kaynaklarda yer almaktadır. Suyûtî, *el-Fethu'l-kebîr*, III, 313, h.n. 13496; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 6, h.n. 14588.

¹⁴⁹ Müellifin İbn Ömer tarikiyle naklettiği hadisi kaynaklarda tespit edemedik. Hadis Ebû Ubeyde b. Cerrah tarikiyle şu kaynaklarda yer almaktadır. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IX, 478, h.n. 6987; Deylemî, *a.g.e.*, V, 11, 7291; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 6, h.n. 14586.

On beşinci hadis:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اِسْمَعُ وَأَطِعْ وَإِنْ أَمَرَ عَلَيْكَ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ مُجْدَعُ الْأَطْرَافِ إِنْ ضَرَّكَ فَاصْبِرْ وَإِنْ حَرَمَكَ فَاصْبِرْ وَإِنْ ظَلَمَكَ فَاصْبِرْ وَإِنْ أَرَادَ أَنْ يَنْتَقِصَ مِنْ دِينِكَ فَقُلْ دَعَى دُونَ دِينِي

Ömer, Resûlullah'tan (s.a.v.) rivâyet ederek şöyle söylemektedir: “Sana (yönetici olarak) âzâları kesilmiş Habeşli bir köle tayin edilse onu dinleyip, itaat et. Zarar verdiği zaman sabret, zulmettiğinde de sabret. Eğer dinine zarar vermek isterse ona ‘canımı al, dinimi alma’ diyerek karşı çık.”¹⁵⁰

On altıncı hadis:

سَيَكُونُ بَعْدِي هَنَاتٌ وَهَنَاتٌ وَهَنَاتٌ فَمَنْ أَرَادَ أَنْ يَفْرِقَ أَمْرَ الْمُسْلِمِينَ وَهُمْ جَمِيعٌ فَاصْبِرْ بِهِ بِالسَّيْفِ كَأَنَّا مِنْ كَانَ دَنَ كَ

“Benden sonra fitneler, fitneler, fitneler ortaya çıkacak. Kim birlik içinde olan Müslümanların işini dağıtmak isterse, kim olursa olsun hemen kılıçla onun boynunu vurun.” (Ebû Dâvud, Nesâî, Hâkim *el-Müstedrek*)¹⁵¹

¹⁵⁰ Müellifin İbn Ömer tarikiyle naklettiği hadisi kaynaklarda tespit edemedik. Hadisin Ömer b. Hattâb tarikiyle benzer lafızları için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 544, h.n. 33711; İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 467, h.n. 3193; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 42, 2452; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, V, 778, h.n. 14358.

¹⁵¹ Suyûtî, *el-Fethu'l-kebîr*, III, 313, h.n. 13496. Hadisin benzer lafızlarla rivâyeti için bkz. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, 261, h.n. 18295; Müslim, “İmâre”, 59; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 30, h.n. 4762; Nesâî, “Tahrîmü'd-dem”, 6, h.n. 4022; İbn Hibbân, *a.g.e.*, X, 255, h.n. 4406; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVII, 143, h.n. 361; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 169, h.n. 2665; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 291, h.n. 16689.

On yedinci hadis:

ابن ماجه عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ثَلَاثٌ لَا يَكْفِيهِمُ اللَّهُ، وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ: رَجُلٌ عَلَى فَضْلِ مَاءٍ بِالْفَلَاقَةِ يَمْتَنِعُهُ مِنْ ابْنِ السَّبِيلِ، وَرَجُلٌ بَايَعَ رَجُلًا بِسُلْعَةٍ بَعْدَ الْعَصْرِ فَخَلَفَ بِاللَّهِ لَا خَذَاهَا بِكَذَا وَكَذَا فَصَدَّقَهُ وَهُوَ عَلَى غَيْرِ ذَلِكَ، وَرَجُلٌ بَايَعَ إِمَامًا لَا يَبَايِعُهُ إِلَّا لِدُنْيَا فَإِنْ أَعْطَاهُ مِنْهَا أَوْ قَالَهُ، وَإِنْ لَمْ يُعْطِهِ مِنْهَا لَمْ يَفِ لَهُ

Ebû Hureyre'den, o da Resûlullah'tan (s.a.v.) rivâyet ederek şöyle söylemektedir: “Üç kısım vardır ki, kıyamet günü Allah kendileriyle konuşmaz ve onlara rahmet nazarıyla bakmaz, kendilerini hatırlamaz ve onlar için büyük bir azap vardır. Bunlar Fırat Nehri'nin suyuna sahip olup yoldan geçen yolcuya su vermeyen, öğleden sonra Müslüman kardeşiyle bir alış verişte bulunarak Allah adına böyle böyle yapmayacağı ahdinde bulunup vaadine hilaf çıkan, imamına sadece dünyalık için bey'at eden, ona dünyalık bir şey verirse itaatte bulunup vermedikçe kendisinden uzaklaşan kimselerdir.”¹⁵² (İbn Mâce)

On sekizinci hadis:

مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَمَنْ يُطِيعِ الْأَمِيرَ فَقَدْ أَطَاعَنِي وَمَنْ يَعْصِي الْأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي حَمْ ق ن

“Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur, bana isyan eden de Allah'a isyan etmiş olur. Emire itaat eden bana itaat etmiş olur, emire isyan eden bana isyan etmiş olur.” (Ahmed b. Hanbel, Müttetekun aleyh, Nesâî)¹⁵³

¹⁵² İbn Mâce, “Ticârât”, 30, h.n. 2207; “Cihâd”, 42, h.n. 2870. Hadisin benzer lafızlarla rivâyeti için bkz. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 253, h.n. 7442; Buhârî, “Ahkâm”, 48, h.n. 7212; Müslim, “îmân”, 173; “Tevbe”, 53; Nesâî, “Buyû””, 6, h.n. 4462; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 253, h.n. 7442.

¹⁵³ Bezzâr, *a.g.e.*, XVI, 71, h.n. 9224; Begavî, *a.g.e.*, X, 41, h.n. 2477; Hadisin benzer lafızlarla rivâyeti için bkz. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 313, h.n. 8134; Buhârî, “Cihâd”, 109, h.n. 297; Müslim, “îmâre”,

On dokuzuncu hadis:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ خَرَجَ مِنَ الطَّاعَةِ وَفَارَقَ الْجَمَاعَةَ
فَمَاتَ مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً

Ebû Hureyre'den, nakledildiğine göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:
“Kim itaatten çıkar ve cemaatten uzaklaşır ve ölürse, cahiliyye ölümü ile ölmüş gibi olur.”¹⁵⁴

Yirminci hadis:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ خَلَعَ يَدًا مِنْ طَاعَةِ لِقَى اللَّهَ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ لَا حُجَّةَ لَهُ وَمَنْ مَاتَ وَلَيْسَ فِي عُنُقِهِ بَيْعَةٌ مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:
“Kim itaati elden bırakırsa, kıyamet günü Allah'ın karşısına hüccetsiz olarak çıkar ve kim boynunda bey'at olmadan ölürse, cahiliyye üzere ölmüş gibi olur.”¹⁵⁵

Yirmi birinci hadis:

مَنْ رَأَى مِنْ أَمِيرِهِ شَيْئًا يَكْرَهُهُ فَلْيَصْبِرْ عَلَيْهِ فَإِنَّهُ مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شَبْرًا فَمَاتَ، إِلَّا مَاتَ مِيتَةً
جَاهِلِيَّةً حَمَقَ

32; İbni Mace, Cihad, 39 h.n. 2589; Nesâî, “Beyat”, 27, h.n. 4193; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IX, 459, h.n. 6964; Begavî, *a.g.e.*, X, 41, 2450.

¹⁵⁴ Müellif kitabına hadisin sadece ilk kısmını eklemiştir. Hadisin tamamı için bkz. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 488, h.n. 10333; Müslim, “İmâre”, 53, 54; Nesâî, “Tahrîmü'd-dem”, 28, h.n. 4114; İbn Hibbân, *a.g.e.*, X, 441, h.n. 4580; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 270, h.n. 16611; X, 395, h.n. 21075; Begavî, *a.g.e.*, X, 52, h.n. 2461.

¹⁵⁵ Müellifin Ebû Hureyre tarikiyle naklettiği hadisi kaynaklarda tespit edemedik. Hadis Abdullah İbn Ömer tarikiyle şu kaynaklarda yer almaktadır. Müslim, “İmâre”, 58; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 52, h.n. 14810. Hadisin benzer lafızlarla rivâyeti için bkz. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 123, h.n. 6048; 133, h.n. 6166; Ebû Avâne, *a.g.e.*, IV, 415, h.n. 7153; Hâkim, *a.g.e.*, I, 203, h.n. 403; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 270, h.n. 16612.

“Emîrinde hoşlanmadığı bir şeyi gören sabretsin. Çünkü cemaati bir karış terk edip ölen, cahiliyye ölümü ile ölür.” (Ahmed b. Hanbel, Müttetekun aleyh)¹⁵⁶

Yirmi ikinci hadis:

طَبَّكَ هَـ خ فِي الْاَدَبِ عَنِ الْمُقَدَّادِ أَنَّهُ قَالَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اُعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَأَطِيعُوا مَنْ وَلَاهُ اللَّهُ أَمْرَكُمْ، وَلَا تُتَارِعُوا الْأَمْرَ أَهْلُهُ وَلَوْ كَانَ عَبْدًا أَسْوَدَ، وَعَلَيْكُمْ بِمَا تَعْرِفُونَ مِنْ سُنَّةِ نَبِيِّكُمْ وَالْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهْدِيِّينَ، وَعَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ

Mikdâd’dan nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah’a ibadet edin, ona hiç bir şeyi şerik koşmayın. Allah’ın size hâkim olarak tayin ettiğine siyah bir köle olsa da itaat edin, kendisiyle bildiği konularda çekişmeyin. Size, benim sünnetime ve hidâyete erişen halifelere sarılmak düşer. Kim bunu yaparsa cennete girer.” (Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*; Hâkim, *el-Müstedrek*; İbn Mâce, Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*)¹⁵⁷

Yirmi üçüncü hadis:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ وَابْنِ جَرِيرٍ طَبَّكَ وَ عَنِ الْعُرْبَاضِ بْنِ سَارِيَةَ أَنَّهُمَا قَالَا، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا كَانَ عَلَيْكُمْ أَمْرٌ يَأْمُرُكُمْ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ سَبَّهُمْ وَحَلَّتْ لَكُمْ الصَّلَاةَ خَلْفَهُمْ

İbn Ömer ve İrbâd b. Sâriye’den nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Eğer başınızda size namazı, zekâtı ve Allah yolunda cihadı emreden

¹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.* , I, 275, h.n. 2487; Buhârî, “Fiten”, 2, h.n. 7054; “Ahkâm”, 4, h.n. 7143; Müslim, “İmâre”, 55, 56; Dârimî, “Siyer”, 76, h.n. 2561; Hadisin benzer lafızlarla rivâyeti için bkz. Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, X, 9, h.n. 7093; Begavî, *a.g.e.* , X, 47, h.n. 2458.

¹⁵⁷ Müellifin kaynak olarak zikrettiği İbn Mâce ve Buhârî’nin *el-Edebü’l-Müfred*’inde hadisi tespit edemedik. Mikdâd tarihiyle nakledilen hadis, İrbâd tarihiyle şu kaynaklarda yer almaktadır. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, XVIII, 247, h.n. 621; Hâkim, *a.g.e.* , I, 175, h.n. 330; İbn Asâkir, *a.g.e.* , XL, 178, h.n. 8092; Ali el-Müttakî, *a.g.e.* , V, 55, h.n. 14818.

hâkimler olursa Allah size ona hakaret etmeyi haram, kendisinin arkasında namaz kılmayı helal kılmıştır.” (İbn Cerîr, Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*; Hâkim, *el-Müstedrek*)¹⁵⁸

Yirmi dördüncü hadis:

حق الديلى و ابن النجار عن عمرو البكالى أنه قال، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من عقر بهيمة ذهب ربع أجره، ومن حرق نخلاً ذهب ربع أجره، ومن غش شريكاً ذهب ربع أجره، ومن عصى إمامه ذهب أجره كله

Amr el-Bikâlî Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivâyet eder: “Bir hayvana zarar veren ecrinin dörtte birini, hurma ağacını yakan yine ecrinin dörtte birini, ortağını aldatan ecrinin dörtte birini, imamına isyan eden ise ecrinin tümünü kaybeder.” (Beyhakî, *Sünen*; Deylemî, *el-Firdevs*; İbnü’n-Neccâr, *Zeylû Târîhu Bağdâd*)¹⁵⁹

Yirmi beşinci hadis:

عن أبي زهير الساعدي أنه قال، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنه كائن بعدي سلطان فلا تذلوه، فمن أراد أن يذله فقد خلع ربة الإسلام من عنقه، وليس بمقبول منه حتى يسد ثمته التي تلم، ثم يعود فيكون فيمن يعزه

Ebû Zehm es-Sâ’idî, Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivâyet eder: “Benden sonra yöneticiler olacaktır, onları sakın hakir görmeyiniz. Sizden kim onları hakir görürse İslâm’ın bağını boynundan çıkarmış olur. Açmış olduğu gedigi

¹⁵⁸ Müellifin kaynak olarak belirttiği *el-Müstedrek*’te ve İbn Cerîr et-Taberî’nin *Târîhu’r-rusul ve’l-mulûk* ile *Câmiu’l-beyân* isimli eserlerinde hadisi tespit edemedik. Hadis Amr el-Bikâlî tarihiyle şu kaynaklarda yer almaktadır. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, XVII, 43, h.n. 90; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, IV, 2027, h.n. 5093-5095; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VI, 55, h.n. 14820.

¹⁵⁹ Müellifin Amr el-Bikâlî tarihiyle naklettiği hadisi kaynaklarda tespit edemedik. Hadis Ebû Ruhm tarihiyle şu kaynaklarda yer almaktadır. Taberânî, *Müsnedü’s-şâmiyyîn*, II, 271, h.n. 1321; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 148, h.n. 18135; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, V, 55, 14821.

kapatıncaya kadar da kendisinden hiçbir şey kabul edilmez. Sonra (önceki haline) döndüğünde, kendisini sağlamlaştıran kimseler arasında bulur.”¹⁶⁰

Bütün bu hadis-i şerifler Müslümanların yöneticilerine itaat etmelerinin, üzerlerine vacip olduğuna delalet etmektedir. Sultan zalim veya zorba olsa da, emrine muhalefet edilmesine ve kişinin muvahhit toplumdan ayrılmasına mücadele olunmaz. Bu zamanda bazı âlimlerin söyledikleri gibi toplumun her halükârda yöneticilerini hayra davet etmeleri gerekir. Eğer sözüme itibar edilecekse ben bunu sultanları hayra davet etmek için kullandım. Zira bu bütün Müslümanların hayrınadır. Hadis kitaplarında da buna benzer birçok sahih rivâyet vardır. Din âlimlerine göre de “Allah’a, Resûlü’ne ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin”¹⁶¹ âyet-i kerimesinde emir sahiplerinden kasıt İslâm halifesidir. Hayatı pak, günahları bağışlanan Şeyhü’l-Ekber’in (k.s.) sultanlarla ilgili bazı eserlerinde açıkladığı gibi eğer sultan salih olursa kutuplar doğar, salih olmazsa yerine başkası getirilir. Yani kırk kişiden biri olur.

Rabbimize hamd olsun ki bizim sultanımız sultanlar sultanı, zamanın kutbu ve kendisine yüzlerce şükür gereken, merhamet sahibi, Allah’ın razılığını kazanan bir şahıstır. Kendisi kullarından her hangi birine zulmedilmesini kabul etmez, maksadı bütün saltanatında, ülkelerde güven ve huzurun tamamen sağlanmasıdır. Öyle ise onun itaatine nasıl olur da baş kaldırılır ve onun siyasetine karşı gelen nasıl kurtuluşa ermiş olur? Rabbani âlimlerin cumhuruna, fazilet ehli ve hikmet ehline göre Osmanlı Sultanları yüce saltanatın semalarında sonsuz parlaklıkla yüzmektedirler. Onlar fazilet ve keramet çeşitleriyle yüksek makamlar ve mekânlar katetmişlerdir. Zira kendileriyle yüce onur makamlarında hiç bir kimse kıyas olunamaz. Onlar beşerî vasıflarla nitelenen, nebevi lisanla övülen kişilerdir. Aynı zamanda Resûlullah (s.a.v.) “Ümmetimden kıyamet gününe kadar daima hak üzere olan bir topluluk olacaktır”¹⁶² buyurmuştur. Bilginlere göre bu taiefeden kasıt Âl-i Osman Devleti’dir. Bu bâbda Resûlullah (s.a.v.)

¹⁶⁰ Müellifin Ebû Zehm es-Sâidî tarihiyle naklettiği hadisi kaynaklarda tespit edemedik. Hadis Ebû Zerr tarihiyle şu kaynaklarda yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.* , V, 165, h.n. 21460; Hadisin benzer lafızlarla rivâyeti için bkz. Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, IX, 479, h.n. 6989; Ali el-Müttakî, *a.g.e.* , V, 56, h.n. 14824.

¹⁶¹ Nisâ 4/59.

¹⁶² Ahmed b. Habel, *Müsned*, III, 345, h.n. 14720; Müslim, “İmâre”, 173; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 68, h.n. 17892.

şöyle buyurmuştur: “Konstantiniyye fetholunacaktır. Bu ordunun emiri ne güzel emir, bu ordu ne güzel ordudur.”¹⁶³ Bahsettiğimiz bu iki hadis Osmanlı Devleti’nin faziletine, devamına delalet eder. Aynı zamanda kendilerinin parlak faziletine, tükenmez şefkatlerine örnek olarak insanlar katında büyük makam sahibi Abdulgani en-Nablusî (k.s.) Arapça olan ilk manzumesinde şöyle söylemektedir: “İşte Kur’an-ı Kerim’de Osmanlı sultanlarına işaret olunmaktadır. “Biz Zebur’da arza varis kılınacak, yani onun işlerini yürütecek salih kullar olacaktır diye yazdık.”¹⁶⁴ Ehl-i keşif de âyet-i kerimeyi bu şekilde tefsir ederek bu taifenin şeriatın kurtarıcısı, yarının temelini kuran, hidâyet üzerine olan melikler olduğu anlamını vermişlerdir. Allah’tan kendilerine yardımını, saltanatlarının bekasını dilerim. Söylenenleri İmam Şeyh Mustafa es-Siddîkî (k.s.), *Müezzin bi’t-Tarb fî’l-Farki beyne’l-Acemi ve’l-Arab* isimli kitabında kanıtlamaktadır. Şöyle ki Araplardan olan sultanlar hükümlerleri zamanı gerçekten haktan saptmışlardır.

Saltanat Osmanlı sultanlarına geçtikten sonra onlar tamamen ilahi dine sarılmış ve kendilerine şu âyet-i kerime eşlik etmiştir: “Andolsun ki biz zikirden (Tevrat’tan) sonra Zebur’da, arza salih kullarımızın varis olacağını yazmıştık.”¹⁶⁵ Şeyh Salah es-Sâdi’nin “*Şerhu’ş-Şecerâti’n-Nu’maniyye*” ve İmam Yahya b. Akib’in “*Şerhu’d-Dâire*” isimli eserlerinde bahsettikleri gibi Osmanlı sultanlarının makamı İslâm sultanları arasında kıyamet günü mizanda en ağır basan, en salih kişiler ve Resûllah ahabından sonra en faziletli kimselerdir. Onların her birisi Arap diyarını batı çöllerine kadar büyüten ve saltanatları da kıyamet gününe kadar devam edecek olanlardır. Bu gaybi gerçeklere, keşif içeren hakiketlere kanıt bu zümreden dinî ilimlerde parlak eserler miras bırakan, nebevi ruhtan yoğrulan ümmetin bilginleri olan taifedir. Ebû Hureyre’nin (r.a.) haber verdiği gibi dolan kaplardan yani ilimlerden biri zahir, diğeri batın olan ve aslında yakın bilgi, ümmetin havasına öz gerçek hakikat içeren ilimlerdir. Artık yukarıda geçen bütün örneklerde, hadis-i şeriflerde söylenmek istenen hasıl oldu. Keşif ilimlerinden bahseden bir çok eserlerde ilahi şeriat, özellikle pak Muhammedî dininin bekçileri Rabbanî hükümlerle, dinî ve dünyevi maslahatlarla tamamen uyum içindeler. Bu

¹⁶³ Ahmed b. Habel, *Müsned*, IV, 335, h.n. 18957; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, II, 38, h.n. 1216; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, I, 391, h.n. 1177.

¹⁶⁴ Enbiyâ 21/105.

¹⁶⁵ Enbiyâ 21/105.

değerlerin ayakta tutulması için Müslümanların bu bekçilere itaat etmesi gereklidir. Osmanlı sultanları her daim saltanatlarını iyilik üzerine kurmuş, gelmiş geçmiş sultanların en faziletlieleridir. Ve saltanatları da kıyamet gününe kadar devam edecektir. Allah tarafından bize nimet kılınan büyük sultanımızın emirlerine tamamen itaat ve sarılma, sevap levhası ve kalem varken ecrimizin artmasına nedendir.

İslâm ümmetinin, dinlerinin gerekli kıldığı farzlara, vaciplere sarılması gerekir. Bunlar ki Allah’a ve Resûlü’ne iman ederek, ehl-i sünnet ve’l-cemaatten olan, adaletleri sırat-ı müstakime ve huzur dolu bahtiyarlığa götüren iki cihan selameti topluluktur. Kendi lehlerine ve aleyhlerine hayırlı olanı ve yapmış oldukları hayırları şerden farklı bilmeyenlere gelince, kendi saltanatlarında yaptıkları hayırları şer olarak kabul ederler. Böyle söyleyenlerin, sultanların yaptıklarında hakikatleri ve gerçekleri asli olayıyla bilmedikleri ve gerçek olaylara baş kaldırdıkları, bu şekilde pak iradedden yoksun, nefsî çıkarlara ve fasit düşüncelere yeltenmiş oldukları gözükmemektedir. Aslında kendilerinin bulaşmış oldukları isyan ve fesad yolunun akibetini anlamış değillerdir ve bu nedenle kendi yaptıklarının siyasî sonucu olarak kahırla helak olup giderler. Onların bu yapmış oldukları ne kadar da kötüdür! Doğrusu itaat yolundan sapma, günah ve suç yüklenerek saltanatın mahvine, ümmetin zararına, nimetin yokluğuna, helakin yaklaşmasına ve kendileriyle karamsarlığın, hüsrân ve utancın kalmasına neden olur.

Önceki sultanların bazılarında rivâyet olunduğu gibi, sultanlar tebasına adaletli davranmaktan ve onları huzurlu yaşatmaktan sorumlu kılınırlar. Ebû Bekir ve Ömer’in (r.a.) hilafetleri zamanında olduğu gibi... Onların zamanında tabiatları gereği Müslümanların kendilerine baş kaldırmadığı kesin olarak bilinmektedir. Zira sultanın lutfunun ve kahrının izharı Rabbanî izzet ve güzellikten doğar. Amele ve itikada baksak, gelişme ve hazırlanmasına odaklansak bu anlama işaret eden şer’î ölçülere, Kur’an-ı Kerim’den hükümler delalet eder. Rabbimden kullarını kötü amel ve itikattan sakındırmasını, kendilerini sevdiği doğru, sağlam amellere ulaştırmasını dilerim. Rabbim kullarına karşı şefkatlidir, hidâyet ve istikamet, her hayır ondan gelir ve her şey kendisine döner. Açık gizli hamd kendisinedir. Her daim salat ve selam en güzel mahlûkunadır.

Kullarının yararı için pak şeriatını ölçü yapan, ona sınırsız sarılmayı insanların korku ve dehşetten bağırıp yardım isteyecekleri feryat gününde kurtuluş sebebi sayan, onun hükümlerinin uygulanmasını dünyanın ve ahiretin iyiliğinin kendisine itaat etmekle gerçekleşeceği müslümanların önderine havale eden Allah'a hamd olsun. Salat ve selam şeriatın sahibinin, ümmetini kurtuluş yoluna davet eden Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ve onun ailesinin, doğru ve sapasağlam yolu takip eden ashabının üzerine olsun.

Şimdi bu risâle, ileri görüşlü insanların önünü aydınlatmakta, pek çok hadîs-i şerîf, haber ve kelâm-ı kibârı içermektedir. Bunu isabetli ve eşsiz mücevherler değerindeki bakışın sahipleri içlerinden gelerek söylemiş, keskin zekâhların elleri dizelemiştir. Ona şöyle bir baktım; usule uygun, naklî ve aklî ilimlerle uyumlu, en güzel şekilde kabul edilmeye layık olduğunu gördüm. Kesin delili özetleyen anlamındaki *Hulâsatü'l-Burhan* metniyle ve insanları sultana itaate teşvik eden açık ifadesiyle bu risâle önce Arapça düzenlenmiş, sonra da sıradan ve nitelikli seçkin insanların anlayış düzeyleri göz önünde bulundurularak Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu risâle sadece güzel bir nasihat, hoş bir hatırlatmadır. Yapabilenler de böylesini yapsınlar. Görevimiz sadece tebliğ etmektir.

Fakir Yâsincizâde es-Seyyid Abdulvehhab, Şeyhu'l-İslâm ve Müfti'l-Enâm.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerîm'de Allah'a ve Resûlü'ne (s.a.v.) mutlak surette itaatin gerekliliği konusunda pek çok âyet yer almaktadır. Hz. Peygamber'den sonra onun yerine devlet idaresinde görev alan yöneticilere itaat konusu da başta hadis kitapları olmak üzere İslâmî kaynaklarda geniş yer tutmuştur. Konuyla ilgili hadisler Kütüb-i Sitte'de müstakil bablar altında derlenmiştir. Kimilerine göre yöneticilere itaatin sınırları çok geniş tutulurken bazı âlimler bu itaati daha dar hudutlar dairesinde sınırlandırmışlardır. Hatta bu konu akaid problemi olarak mezhepler arasında tartışma konusu haline bile gelmiştir.

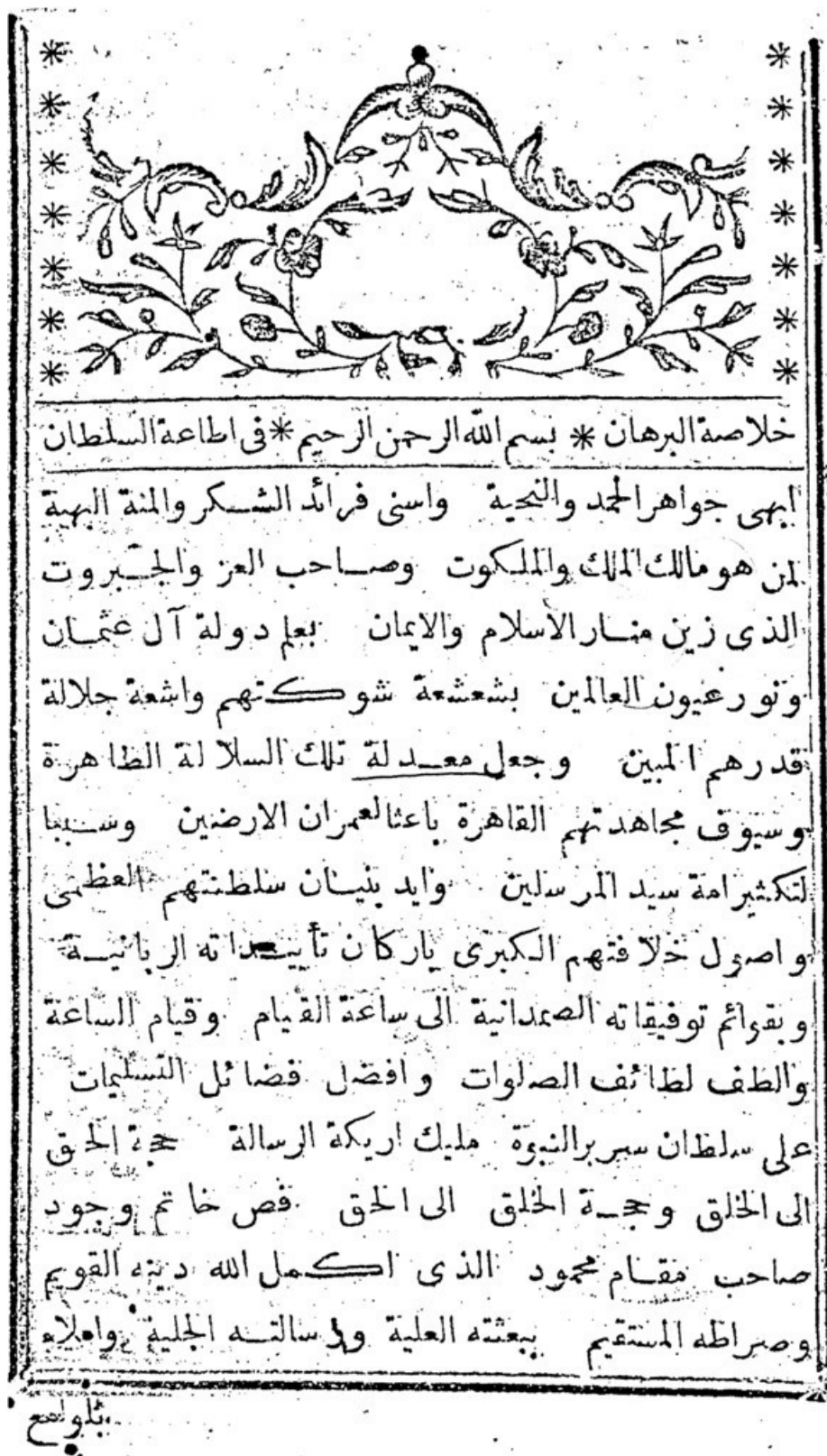
İlgili âyet ve hadisler toplu olarak değerlendirildiğinde, Allah'a ve Resûlü'ne kayıtsız şartsız itaat emredilirken, yönetici ve idarecilere geniş çaplı bir itaatin söz konusu olduğu, ancak Allah'a isyanda itaatin gerekmediği anlaşılmaktadır.

İslâm dini, ictimâî hayata ve toplumsal barışa önem vermesi hasebiyle, toplumda istikrarın ve düzenin sağlanması için yöneticilere geniş hak ve yetkiler vermiştir. Ancak bunu yaparken yöneticilere büyük sorumluluklar da yüklemiştir. İnsanlık tarihi boyunca karşılıklı sevgi ve saygı içerisinde birbirlerinin hak ve hukukuna riâyet eden idareci ve insanlardan oluşan toplumların ne kadar sağlam yönetimler oluşturduğu âşikardır.

İncelemeye çalıştığımız bu risâlede de yöneticilere itaatin, toplumun barış ve huzuru, devletin bekası için ne kadar önemli olduğu müellif tarafından dile getirilmektedir. Özellikle Osmanlı sultanlarının, hâsseten de Sultan II. Mahmud'un dinin tebliği ve ümmetin selameti için önemli görevler üstlendiği, bu noktada Müslümanların kendilerine itaatle me'mur olduğu belâgatli ifadelerle zikredilmektedir.

Müellif bu görüşünü desteklemek için eserinde yirmibeş hadis zikretmiştir. Müellif tarafından muteber kaynaklardan alındığı hadislerin pek çoğu Kütüb'i Sitte dışındaki kaynaklarda yer almaktadır. Bununla birlikte bu hadislerin eserde zikredilmesi, dönemin sosyo-politik ve sosyo-kültürel yansımasının bir sonucudur. Aynı zamanda müellifin de yöneticilere itaat meselesine bakış açısının bir göstergesidir.

EKLER

الحمد لله الذي وضع الشريعة المطهرة ميراثا لمصالح العباد
وجعل لالتمسك بها باعثا للنجاة في يوم التداد وفوض انفاذ
احكامها الى امام المسلمين الذي يحصل باطاعته صلاح المعاش
والمعاد والصلوة والسلام على صاحبها محمد الداعي امته
الى سبيل الرشاد وعلى آله واصحابه الذين سلكوا منهاج الصواب
والسداد وبعد فهذه تبصرة لاولى الابصار منظومة على
عدة من الاحاديث والآثار ومشملة على بعض كلمات الكبار
مع زوائد من قوائمه اقتضتها سهام النظر الصائب وقلائد من
قرائد نظيرها ايدى الفكر الثاقب ولقد نظرت اليها ووجدت
ما فيها موافقا للاصول ومطابقا للنقول والمعقول وجديرا
لان يتلقى باحسن القبول فهي بعبارة خلاصة البرهان
وبصراحة ترغيب الناس الى اطاعة السلطان صارت مرتبة
بالعريضة اولا ومرتجة بالتركية ثانيا رعاية لمراتب افهام الانام
من الخواص والعوام ان هي الانصيحة حسنة وموعظة مستحسنة
فلمن له قلب يعمل العاملون وما علينا الا البلاغ وانا الفقير
بسبحي زاده السيد عبد الوهاب الشيخ الاسلام

والمفتي الانام عفي
عنها

Süleymaniye U. Kütüphanesi

Kısım | Nafiz Paşa

Yeni Eski

Eski Kayıt No | 862

* بسم الله الرحمن الرحيم *

كوهرابهایی حمد و ثنا و در بیهمتایی شکر و سبّاس بی انتها
مالك الملك و الملكوت و صاحب العز و الجبروت اولان
حق سبحانه و تعالی حضرتلرینه حقیق و سیزاد که منار اسلام
و ایمانی علم دولت آل عثمان ایله مزین و عیون عالم و عالمیانی
شعشعه شان و شوکت علیالریله روشن ایلوب اول سلاله
طاهره نك عدل و داد و سیف جهاد جهل نیایلرین باعث
عمران روی زمین و سبب تکثیر امت سید المرسلین ایلش
والی یوم القیمه بنیان سلطنت عظمی و بنیاد خلافت
کبرالرین ارکان تأییدات زبانیه سبیله مؤید و مؤید قلمشدر
والطف و اشرف صلوات و افضل و اکمل تسلیات سلطان
سریر نبوت شهنشاه تخت رسالت حجة الحق الی الخلق
و حجة الخلق الی الحق نص خاتم وجود صاحب مقام محمود
افندیمن حضرتلرینه احق و الیقدر که دین قویم و صراط
مستقیم انک بعثت علیه سبیله اکمال بیوراش و هدایت تامه

ودعوی

زکات خلافتی رخت و عدالتی استر از حالو که کند و زری
 آنک تبعه و رعیتی کبی اوله لم دیمزلر دیکلری صحیح الفحوی
 بر کلامد رکه اونه دنبر و طهور لطف و قهر پادشاهی
 و ملک معالیه جمال و جلال الهی خلقک عمل و اعتقاد
 و استحقاق و استعدادینه ناظر و خدا و دشرعیه و احکام قرآنیه
 و معنایی مشعر و لغله حق بو که اهل توحید و ایمانه تابو قدر
 حققت عقلت و سببان آخرت لایق اولدیغی واضح و هویدادر
 حق سبحانه و تعالی حضرتلری جملة بی کند و لطف
 توکرم ربانیه سوله سوء عمل و اعتقاددن محفوظ و رضای
 مع الهیسنه موافق اعمال صالحه یه موفق ایلینه
 شانه آمین انه رؤوف بالعباد و منه الهدایه
 والارشاد والیه المرجع والمعاد
 والحمد لله باطناً و ظاهراً
 او الصلوة والسلام
 علی خیر خلقه
 اولاً و آخراً
 م
 تم طبع هذه الرسالة المرغوبة بمعرفة الحاج ابراهيم صائب نال
 بمائت و ثمانين و اربعة و اربعين و اربعين و اربعين و اربعين
 و مائتين و الف

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmedi'bni Hanbel*, (thk. Şuayb el-Arnaûd-Muhammed Züheyr eş-Şâvîş), I-VI, İstanbul ts.

Aksu, Hüsâmettin, “Abdülvehhab Efendi (Yâsincizâde)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I-II, İstanbul 1999.

Ali el-Müttakî, Alâuddîn Ali b. Hüsâmuddîn el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* (nşr. Bekrî Hayânî-Saffet es-Sakâ), I-XVIII, Beyrut 1981.

Alper, Ömer Mahir, “İtaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 444-445, İstanbul 2001.

Altınsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972.

Arnold, T.W. , “Halife”, *İslam Ansiklopedisi*, V/1, 149-155, Ankara 1986.

Aslan, Seyfettin-Abdullah Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı Ve Düşüncesinin Değişimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Doç. Dr. Feramuz Aydoğan'ın Anısına, c. 2, sy. 1, Sivas 2001.

Atalan, Mehmet, “Ebû Hanife ve Ali Oğulları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, sy. 24, Ankara 2006.

Atar, Fahrettin, “Azil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1991.

Avcı, Casim, “Hilafet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVII, 539-546, İstanbul 1998.

Aydın, M. Akif, “Hal””, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, 218-221, İstanbul 1997.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî, *Umdetü'l-kari şerhi Sahihi'l-Buhari*, I-XXV, Kahire 1392/1972.

Azimli, Mehmet, *Halifelik Tarihine Giriş*, İstanbul 2005.

Babanzade, Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannafin* (tsh. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal), I-II, İstanbul 1370/1951.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesûd, *Şerhü's-sünne* (thk. Şuayb el-Arnaûd-Muhammed Züheyr eş-Şâvîş), I-XV, Beyrut 1403/1983.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Şuabü'l-îmân* (thk. Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), I-VII, Beyrut 1423/2003.

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), I-X, Beyrut 2003/1424.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Basrî, *el-Bahrü'z-zehhâr = Müsnedü'l-Bezzar* (thk. Mahfuzurrahman Zeynullah), I-XV, Medine 1988/1409.

Beydilli, Kemal, “Mahmud II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVII, 352-357, İstanbul 2003.

Bilim, Cahit, “Elçi, M. Seyid Abdülvahab Efendi, Yazar, Sefaret Tercümanı Bozoklu Osman Şakir Efendi Musavver İran Sefaretnamesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, sy. 13, Ankara 2002.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh* (thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), I-IX, Kahire 1422/2001.

-----, *el-Edebü'l-müfred* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Kâhire 1375/1955.

-----, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-VIII, Haydarâbâd 1362/1943.

Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-II, İstanbul 1333/1905.

Canikli, İlyas, “İtaat Kültürünün Oluşmasında Hadislerin Rolü”, *İslâmi İlimler Dergisi*, sy. 1-2, İstanbul 2009.

Çetin, Osman, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, Bursa 2009.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen (Müsnedü'd-Dârimî el-Ma'rûf bi Süneni'd-Dârimî)* (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), I-IV, Riyad 1421/2000.

Demirpolat Anzavur-Gürsoy Akça, “Osmanlı Toplumunda Modernleşme ve ulemâ”, *Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi*, sy. 36, Erzurum 2008.

Deylemî, Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şhredâr, *el-Firdevs (el-Firdevs bi-me'sûri'l-hutâb)*; thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, I-V, Beyrut 1986/1406.

Doğan, Cabir, “II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilâyetlerinde Uygulanması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/4 Fall 2011.

Ebû Avâne, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferâyînî, *Müsnedu Ebî Avâne* (thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî), I-V, Beyrut 1419/1998.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), I-IV, İstanbul 1981.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah, *Ma’rifetü’s-sahabe*, (thk. Âdil b. Yusuf el-Ğazâzî), I-VII, Riyad 1419/1998.

Ebu’l-Ula Mardin, *Huzur Dersleri*, 1 c. içinde II-III, İstanbul 1966.

Erşahin, Seyfettin, “Ulemâ ve Osmanlı Yenileşmesi: II. Mahmud’un Bazı Islahatı Karşısında ulemânın Tutumu Üzerine Tespitler”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. 35, sy. 1, (Özel sayı), Ankara 1999.

Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, X, 101-108, İstanbul 1994.

-----, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, 324-338, İstanbul 1998.

-----, “Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 44-51, İstanbul 2007.

Fıġlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 371-374, İstanbul 1989.

-----, “Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVI, 282-285, İstanbul 1997.

-----, “Hariciler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVI, 169-175, İstanbul 1997.

-----, “Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, 518-521, İstanbul 1998.

Güney, Filiz, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran’a Giden Osmanlı Elçileri* (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2005.

Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale’s-sahîhayn* (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), I-IV, Beyrut 1422/2002.

Hatîb el-Baġdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Baġdâd (Târîhu Medîneti’s-selâm*; thk. Beşâr Avvâd Marûf), I-XVI, Beyrut 1422/2001.

Heysemi, Ebu’l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Keşfü’l-estâr an zevâidi’l-bezzâr* (thk. Habiburrahman el-A’zami), I-IV, Beyrut 1399/1979.

İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah, *Târîhu Medîneti Dimaşk* (thk. Muhibbüddin Ebî Said Ömer b. Garâme el-Amravî), I-LXXX, Beyrut 1415/1995.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhak, *Kitâbü's-sünne*, I-II, Beyrut 1400/1980.

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Kitabü'l-ilel* (thk. Said b. Abdullah el-Humeyyid, Halid b. Abdurrahman el-Cüreysi), I-VII, Riyad 1427/2006.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-VII, Beyrut 1409/1989.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed, *Sahîhu İbn Hibbân -el-İhsan fî takribi Sahihi İbn Hibban-* (thk. Şuayb el-Arnaut), I-XVIII, Beyrut 1414/1993.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, I-II, İstanbul 1981.

İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Ezdî, *Kitabü'l-Emvâl* (thk. Şakir Zib Feyyaz), I-III, Riyad 1406/1986.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (thk. Ali Muhammed Muavvız-Adil Ahmed Abdulmevcud), I-VIII, Beyrut 1415/1994.

İlmiye Salnamesi, s. 584, İstanbul 1334.

İpşirli, Mehmet, “Abdülvehhab Efendi, Yâsincizâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I, 285-286, İstanbul 1988.

İslam Alimleri Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yayınları (nşr. İlhan Apak), I-XVIII, İstanbul ts.

İşcan, Mehmet Zeki, “Ehl-i Sünnet’in Oluşumunda Öncü Şahsiyetler (Hasan-ı Basri ve Ebû Hanife Üzerine Bazı Mülâhazalar)”, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet (İlmi Toplantı)*, İstanbul 2004.

Kapıcı, Özhan, “Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar: Keçecizâde İzzet Molla ve II. Mahmud Dönemi Osmanlı Siyaset Düşüncesi”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Otoman Studies*, sy. 42, İstanbul 2013.

Kara, İsmail, *Hilafet Risâleleri*, I-V, İstanbul 2002-2005.

-----, “Ulemâ-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak”, *Divan Dergisi*, sy.1, İstanbul 1998.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi-Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, I-V, Ankara 1994.

Karaman, Hayreddin, “Osmanlı ve İslâm”. *İzlenim Dergisi*, sy. 35-36, İstanbul 1996.

Kazıcı, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991.

Kehhale, Ömer Rıza, *Mu’cemü’l-müellifin: Terâcimu musannifi’l-kütübi’l-Arabiyye*, I-XV, Beyrut ts. (Dâru ihyâi’t-turâsi’l-arabî)

Levy, Avidgor, “Osmanlı ulemâsı ve Sultan II. Mahmud’un askeri ıslahatı” (der. Ebû Bekir Bagader, trc. Osman Bayrakdar), “*Modern Çağda Ulemâ*” içinde, s. 41-42, İstanbul 1991.

Mâlik, Mâlik b. Enes Ebû Abdullah el-Esbahî, *Muvattâ* (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), I-II, Beyrut 1985. (Kütüb-i Tis’a içinde, Çağrı Yayınları 1982).

Saîd b. Mansur, Ebû Osman Saîd b. Mansur b. Şu’be el-Horasanî, *Sünenu Saîd b. Mansur* (thk. Sa’d b. Abdullah b. Al-i Humeyye), I-V, Riyad 1414/1993.

Mevdudî, Ebu’l-Ala, *Hilafet ve Saltanat*, (çev. Ali Genceli), İstanbul 1980.

Mustafa, Nevin Abdulhalık, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul, 1990.

Müslim, Ebu’l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-V, Beyrut 1375/1956.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünenü’l-kübrâ* (nşr. Hasan Abdülmün’im Şelbî), I-XII, Beyrut 1421/2000.

-----, *Sünenü’n-Nesâî*, I-VIII, İstanbul 1981.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mûrî, *Şerhu’n-Nevevî alâ Sahîh-i Müslim = el-Minhac fî şerhi Sahihi Müslim b. Haccac*, I-XVIII, Beyrut 1392/1972.

Okumuş, Ejder, “Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856)”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 5, sy. 4, Samsun 2005.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2002.

Öz, Mustafa-Avni İlhan, “İmamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXII, 201-203, İstanbul 2002.

Özcan, Abdülkadir, II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* sy. 10, İzmir 1995.

Özcan, Azmi, “Hilafet: Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVII, 546-553, İstanbul 1998.

Özkul, Osman, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulemâ*, İstanbul 2005.

Sadık, Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yapılan Risâleler”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Erzurum 1977.

Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Ömer*, Ankara 2010.

Sarıkaya, M. Saffet, “Ehl-i Sünnet’in Devlet Telakkisinde İki Mesele: İdari Sistem, Devlet Reisine İtaat”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Isparta 1997.

Suyûtî, Ebu’l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Câmiü’s-sagîr fî ehâdîsi’l-beşîri’n-nezîr*, I-II, Beyrut 1425/2004.

-----, *el-Fethü’l-kebîr fî zammi’z-ziyâde ile’l-Câmiî’s-sagîr* (thk. Yusuf Nebhânî), I-III, Beyrut 1423/2003.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî Yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye*, I-V, İstanbul 1311/1897.

Şafak, Ali, “Bağy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, 551-552, İstanbul 1991.

Şaşı, Ebû Said Heysem b. Küleyb b. Süreyc, *el-Müsned* (thk. Mahfuzurrahman Zeynullah), I-II, Medine 1410/1990.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî), I-XXV, Kahire 1415/1994.

-----, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Târik b. Avvadallah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî), I-X, Kahire 1415/1995.

-----, *Müsnedü's-şâmiyyîn* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), I-IV, Beyrut 1409/1989.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî* (nşr. İbrahim Atve Avd), I-V, İstanbul 1981.

Yavuz, Mehmet, *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri (XVI-XX. Asırlar)*, İstanbul 2008.

Yazır, Elmalılı, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, İstanbul ts.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I, 145-146, İstanbul 1988.

-----, “İbnü’l-Eş’as, Abdurrahman b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 32-33, İstanbul 2000.

Yiğit, İsmail, “Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 438-443, İstanbul 2007.

-----, “Emevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI, 87-95, İstanbul 1995.

Yüksel, Ahmet Turan, “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer”, *İSTEM: İslâm Sanat Tarih Edebiyat ve Musiki Dergisi*, sy. 8, s. 21-42, Konya 2006.